

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Peder Hansen Resen

ATLAS DANICUS VI D Ribe Stift

Udgivet af
Susanne Lykke Nielsen

I dansk oversættelse ved
Mette Molvig og Susanne Lykke Nielsen

ATLAS
DANICUS VI D
Ribe Stift

Fig. 1. P. H. Resen, 60 år gammel, samtidig med Ribebeskrivelsens tilblivelse.
Foto Odense Universitet.

Peder Hansen Resen

ATLAS DANICUS VI D Ribe Stift

Udgivet af
Susanne Lykke Nielsen

I dansk oversættelse ved
Mette Molvig og Susanne Lykke Nielsen

ODENSE UNIVERSITETSFORLAG

Anbefalet til udgivelse af lektor Knud J. V. Jespersen,
lektor Jacob Isager og lektor Mogens Leisner-Jensen.

Trykt med støtte fra
Odense Universitet
Ribe Amtsråd
Vejle Amtskommune
Ringkjøbing Amtskommune
Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse
Landsdommer V. Gieses legat
Ribe Stiftsfond

© Odense Universitetsforlag 1987
Trykt af OAB-Tryk a/s, Odense
Omslag af Ulla Poulsen
Kort rentegnet af Inger Bjerg Poulsen
Hvor intet andet er anført
er illustrationerne fra
Det kgl. Biblioteks billedsamling
ISBN: 87 7492 626 8

Indhold

Forord	7
<i>Indledning</i> , ved Susanne Lykke Nielsen	9
Peder Hansen Resen	9
Atlas Danicus	16
Beskrivelse af Ribe Stift	21
Kilder til Ribe Stift	21
Øvrige købstæder, ved Mette Molvig	33
Landdistrikterne	34
Mikkelsklosteret ved Slesvig	36
<i>Ribe Stift</i>	38
<i>Beskrivelse af Ribe</i> , oversat af Susanne Lykke Nielsen	39
Kirker	43
St. Katharinæ kirke	44
Domkirken	46
Begravede i Domkirken	52
Kirkegården	59
Kapitlet	61
Skole	64
Stiftet	65
Biskopper	66
Klostre	71
Verdslige bygninger	72
Borgen	72
Rådhuset	73
Borgerhuse, trykkeri, mønt	75
Privilegier	75
Næringsveje	82
Historiske begivenheder	82
<i>Beskrivelse af Kolding</i> , oversat af Mette Molvig	94
<i>Fredericia</i>	104
<i>Vejle</i>	107
<i>Varde</i>	109
<i>Holstebro</i>	113
<i>Lemvig</i>	121

<i>Ringkøbing</i>	124
<i>Landdistrikterne</i>	125
Tønder herred	126
Gram herred	128
Holmans herred	131
Tørrild herred	133
Vandfuld herred	139
Hind herred	140
Hjerm herred	144
Hammerum herred	146
Ginding herred	147
Bølling herred	148
Vester Horne herred	151
Nørre Horne herred	151
Østre Horne herred	152
Malt herred	152
Anst herred	154
<i>Skt. Mikkel's kloster ved Slesvig</i>	156
<i>Noter til Indledningen</i>	161
<i>Noter til oversættelsen</i>	164
<i>Litteraturliste</i>	188
<i>Index</i>	191

Forord

»Men, RESEN er den Mand, som det kand best optegne,
Og Riiber-By sin Lost høypriselig tilegne;
Thi viides hannem Tack, saa længe Nips-Aae gaar
I Vester-Haffvet ud, og Græs ved Riibe staar«.

Således skrev i 1682 præsidenten i Ribe, Matthias Worm, søn af den lærde Ole Worm, i et langt hyldestdigt til Resen i anledning af dennes udgivelse af Ribe Stadsret. Til alt held for Matthias Worm og andre interesserede er der liv endnu både i Nipsåen og i græsset, således at man kan bringe Resen en godt 300 år forsinket, men velfortjent tak for hvad han måtte have optegnet – hans hovedværk om Ribe såvelsom om det øvrige land så ikke dagens lys før i dette århundrede.

Med nærværende oversættelse bliver beskrivelsen af Ribe stift fra hans Atlas Danicus langt om længe udgivet, den første offentliggørelse, siden det forelå trykklart fra forfatterens hånd – lige med undtagelse af afsnittet om Holstebro, der foreligger i tidligere oversættelse. Originalen var affattet på latin, det lærde Europas sprog i 1600-tallet, og forelå i Universitetsbiblioteket i 39 foliobind, der dog for overskuelighedens skyld allerede på Resens egen tid blev forkortet – indtil det meste gik tabt ved Københavns brand i 1728.

Interessen for værket havde dog eksisteret hele tiden, således at der blev taget afskrifter af materialet og udarbejdet forkortede versioner som f.eks. det syv bind store håndskrift Uldall 186 fol. (Det kongelige Bibliotek), der ofte har været benyttet og dannet grundlag og forbillede for senere tiders topografiske værker som Erik Pontoppidans Den danske Atlas fra 1763-81 og Jens Peter Traps Danmark fra 1858-64 i syv bind, der først med sin femte udgaves 31 bind fra 1953-72 er ved at nå Resens format. Den her foreliggende oversættelse er foretaget efter Uldallhåndskriftet.

Udgivelsen af værket tog sin begyndelse i 1925 med Bornholm og er stadig ikke færdiggjort – der mangler beskrivelsen af København, dele af Sjælland, Møn, Grønland, Island, Gotland samt en del af Fyns stift, nemlig de øer, der dengang hørte herindunder og tilsammen udgør bd. V i Uldallhåndskriftet, hvilke er Falster, Lolland, Langeland, Ærø og Als. Alsbeskrivelsen vil også udkomme separat af hensyn til lokale interesser. Nævnte

bd. V forventes at udkomme i efteråret 1987. Med udgivelsen af Ribe stift foreligger bd. VI af Uldall samlet på tryk.

Ideen til at udgive beskrivelsen af Ribe stift opstod i forbindelse med udgivelsen af Fyn, hvori vi deltog, og hvor vi måtte konstatere, at dette historisk og personalhistorisk særdeles spændende pionerarbejde endnu ikke var udgivet. Vort grundlag for at foretage en sådan oversættelse er vore latinstudier ved Odense Universitet og i den forbindelse vort arbejde med Fyns-afsnittet – i forbifarten har arbejdet med Ribe for den enes vedkommende resulteret i en specialeafhandling om Resens beskrivelse af Ribe by. Hensigten er at gøre værket tilgængeligt på dansk, ikke som historisk værk, men som et stykke lærdomshistorie af interesse for enhver, der måtte beskæftige sig med den tid.

Vi har hele vejen måttet søge hjælp og vejledning hos mange og vil her gerne rette en tak først og fremmest til lektor Jacob Isager for altid usvigelig bistand, og til alle andre, der har skullet lægge ører og øjne til. Samtidig vil vi gerne takke de offentlige myndigheder og private fonde, der velvilligt har givet økonomisk støtte til udgivelsen.

Vi håber, at denne egentlig ret ofte anvendte, men aldrig offentliggjorte kilde – mange henviste til den, men ingen udgav den – til Ribes historie med Resens egne ord vil komme »til Nytte oc Gode«.

Odense 1986

Mette Molvig
Susanne Lykke Nielsen

Indledning

Peder Hansen Resen

Da det er umuligt at beskæftige sig med et så stort anlagt værk som Atlas Danicus uden at beskæftige sig med dets ophavsmand, skal her indledningsvis gives en biografisk skitse af Peder Hansen Resen selv.

Grundlaget for en sådan har han selv skabt, idet han i forordet til sit bibliotekskatalog¹ skrev »Peder Resens Lif og Lefnet, saa som hand det self kun til hukommelse for sig og sine har beskrefven«, en selvbiografi på dansk og latin.

Han blev født i København d. 17. juni 1625 som søn af den senere biskop over Sjællands stift Hans Hansen Resen og Thale Vinstrup, datter af Peder Jensen Vinstrup, ligeledes biskop over Sjællands stift. Da han kom »meget sperlemmet og svag til Verden«, ² blev han døbt dagen efter med sin farfar Hans Poulsen Resen, ³ biskop over Sjællands stift, og Dr. Thomas Fincke, medicinsk professor og dekan ved universitetet, som faddere.

Sin første undervisning modtog han hjemme af »de lærdeste og skicke- ligste unge Mænd og Baccalaureis i Philosophia, som vare her paa Academiet«, hvilket gav en »saadan Fremgang og Profect i Boglige Konster, at jeg Aar 1641... kom i Vor Frue Skole [Metropolitanskolen] her i Staden, oc bleff sat i øfverste Lexie under M. Søfren Pedersen Kalundborg...« hvorfra han blev dimitteret 1643 og »forloftet til Academiet.« Han blev d. 20 september 1645 »i det Theologiske Studio examineret« og året efter ansat som hører på sin gamle skole. Her blev han til 1647 »udi Maji Maaned da jeg resignerede samme Bestilling for min uden Lands Reyse Skyld«. ⁴ Sammen med Rasmus Bartholin rejste han til Holland, til universitetet i Leiden, hvor han i fire år studerede filologi og jura og i sin fritid rejste »hen at besee de omliggende Stæder. Besaae Hag... Amsterdam... Harlem, Delft, Rotterdam, Dordrecht, Franicker, Antwerpen oc Bryssel. Oc icke forsømte at gøre mig kiend med de lærdeste Mænd paa samme Stæder.« Herfra rejste han til Paris, hvor han i nogle måneder besøgte »flitteligen baade lærde Mænd, saa velsom Bogladene og Bibliothekerne i Byen«. Derfra rejste han med Corfitz Trolle til Spanien, hvor han dels opholdt sig nogle måneder i Madrid, dels rejste rundt. Han gjorde et ufrivilligt ophold i Zaragoza, hvor han »blef syg af en anden Dags Feber, men blef ved Guds Hielp snart aff den cureret, oc det paa

Kort over Resens rejserute iflg. hans egne oplysninger.

0 500 km

en sær Maade af en Barberere der i Staden, som jeg lod kalde til at rage mig. Thi da hand fornåm, hvor jeg sad med Feberen, lofved hand i faa Dage at ville flye mig bedre... Thi paa den Dag jeg derefter skulde hafve Feberen... kom hand til mig med Solens Opgang, og hengde om min Hals en liden Klud med en Urt udi, som voxte der i Staden... og kaldede hand samme urt Esfuerca...«

Resen blev rask, men hans videnskabelige nysgerrighed blev vakt, da han ikke kunne få oplyst plantens latinske navn. Han tog nogle eksemplarer med og overdrog dem – da han var kommet til Italien – til »voris Lands-Mand den viitberømte Johannem Rhodium«,⁵ der ikke kendte den »og derfor skickede dennem til Verona til en Spansk Medicum ved Nafn Petrum a Castro... oc fick til Svar, det var en Spansk Urt, der nock hafve de omtaltdt Krafter, men der var dog intet skrefven om hende i tryckte Bøger«.

I Italien tog Resen til Padua, hvor han »forblef paa et Aars Tid for mit Studii juridici Skyld«. Her opnåede han to embeder dels som »vice-syndicus« ved universitetet, dels som »consiliarius« for »den Tydske Nation af Jurister« og kom som følge heraf i offentlig audiens hos dogen og rådsherterne i Venedig. Tyskerne hædrede ham med et kobberstik af ham selv, prydet med et vers af førnævnte Rhodius (se fig. 2). Universitetet lod hans navn og våben indhugge i en sten og »indfældede samme Steen i Veggen og Muren aff Academiets Gymnasio. Alt dette, i hvor ringe det er i sig self, saa opregner jeg det dog her, saasom det er passeret«.

Rejsen skulle have gået videre til Konstantinopel, Grækenland, Jerusalem, Ægypten og hjem over Sicilien, men han fik brev om, at faderen var syg, så han nøjedes med at rejse til Rom og Napoli. På tilbagerejsen fik han underretning om først sin fars, siden sin mors død, hvorfor han nedlagde sine embeder i Padua, men nåede at få konfereret sin juridiske doktorgrad inden hjemrejsen. Han var tilbage i København i november 1653, »hvor jeg og Aar 1655 dend 8. Julii hafde Bryllup med min kiereste Anne Heinsdatter Meyer...«

I København fulgte nu en embedsmandskarriere: »Aar 1657 den 25 Novemb. kaldet hans Mayestet Konning Fredrick Høyloflig Ihukommelse, mig til at være Professor Ethices i Kiøbenhafns Universitet efter M. Søfren Kalundborg, hvis Discipel jeg tilforne hafde været... Samme Aar dend 14. Junii er jeg ved samme Hans Majestets Bref kaldet til at være tertius jurisconsultus. Aar 1662 den 23. Martii... secundus jurisconsultus... Aar 1664 den 1. Septemb. fick jeg Hans Mayestets Bref paa at være baade professor ordinarius og Borgemester i Kiøbenhafn tillige. Aar 1669 blef jeg Assessor i dend

Fig. 2. Ungdomsportræt af Resen. Foto Odense Universitet.

høyeste Ret... Aar 1672 dend 22. Januarii, blev jeg sat til Præsident i Kiøbenhafn. Aar 1677 dend 17. April, blev jeg annammet til Justits Raad. Aar 1680 den 8. Januarii værdigedes Hans Mayest. at benaade mig med Adels Bref og hosføyede Vaaben... En anden ny Naade værdigede Hans Mayestet mig med, der hand Aar 1684 den 6. May gjorde mig ogsaa til Etats Raad.

Hid indtil om deris Majestetets Kongernis Naade imod mig. Følger nu at tale om det jeg har gjort til Academiets Nytte med Disputatzer, Oratzer, Lectier og Bøgers sammenskrivelse eller Befordrelse til Trykken. Aar 1658 da jeg skulde træde til Professionen i Akademiet, holdt jeg den 1. Maji en Disputation de Jure et Justitia [om ret og retfærdighed]. Samme Aar... holdt jeg en Oration de excellentia Juris Danici [om dansk rets fortræffelighed]. Aar 1661 holdt jeg... en anden Oration de fato stoico [om det stoiske skæbnebegreb], som hafde henseende til Aristotelis Lærdomme derom udi hans 3. Bog af Ethicis Nicomacheis. Samme Aar... holdt jeg Jubilæam Orationem, oc handlede der udi om de Middel, hvor ved dend Evangeliske og Protesterende Religion hid indtil er udspredd og forplantet. Udviste og derhos det merkelige Underskeed, som er imellem Lutheri Catechissmus og Hedningenis Skrifter om Dyder og Laster baade i henseende til Texten og des Forklaring.

Udi mine Lectier, som jeg har holdet paa Akademiet, har jeg fremsat, først en Dissertation om Ethices eller Dyde-Lærdommens Oprindelse og udspredelse indtil voris Tjder ved Hebreiske, Greske, Arabiske, Latinske og andre Skribentere. Dernest Chronologiam Juris & civilis & Ecclesiastici: Eller et Tjde-Register baade paa Kircke-Lover og de Verdslige Lover, saasom de i Danmarck, Norrig, Island og Grønland ere udgifne... For det tredie har jeg fremsat fundamenta juris civilis & canonici, eller de rette Grundvolle, hvor paa Kircke-Loven og dend Verdslige Lov sig stytte. Og for det sidste Jurisprudentiam Romano-Danicam eller Lovernis rette Kundskab baade af de Romerske og Danske Lovbøger.

Hvad meere Tid jeg har haft til ofvers... har jeg anvendt paa atskillige Bøgers en Deel sammenskrivelse, en Deel befordrelse til Trykken. Og er deris Fortegnelse som følger.

1. Snore Sturlesens Edda, baade paa Islandske, som er Original-Sproget, saavelsom paa Danske og Latine. Hvorhos er en Underretning om tre slags Viis og Manere at lære Ethicam eller Sæde-Lærdomen, disligeste om Eddæ Parter og des Auctor eller Mestere. Tryckt i Kiøbenhafn in Qvarto Aar 1665.

2. Dend anden Part af Sæmunds Edda, som kaldis Hava-Maal, og befatter i sig Odens Ethicam eller Sæde-Lærdom. Paa Iislandsk og Latine, Tryckt

i Kiøbenhafn, Aar 1665.

3. Det Stykke aff Sæmunds Edda, som kaldis Voluspa, og befatter sig i de Danskes og Norskes allerældste Viissdom. Tryckt i Kiøbenhafn in Qvarto, Aar 1665 og siden paa ny igien, med dend Iislænders Gudmundi Andreæ hans Forklaring, i det Aar 1673.

4. Kiøbenhafns, Amagers og Uraniborgs merkelige Opskrifter med hosføyede Beretning om Tyge Brahe, saavelsom atskillige hans og hans Søster Sophie Brahes Sendebrefve. Tryckt i Kiøbenhafn i det Aar 1668.

5. Norske Kongers Hofret kaldet Hirdskraa: Disligeste Danske Kongers Hoffret, kaldet Vitherlagsret: Begge paa det Iislandske Grundsprog, saavelsom paa Danske og Latine: Med Antegnelser og Forklaring derhos: Prentet i Kiøbenhafn i det Aar 1673.

6. Kiøbenhafns Affridssnings Tafle med en kort Forklaring baade paa Danske og Tydske, Tryckt Aar 1674.

7. Samsøes Beskrivelse med Figurer in Folio, Kiøbenhafn Aar 1675.

8. Kong Fredricks dend Andens Krønike med Figurer in Folio, Kiøbenhafn 1680.

9. Gudmund Andersens Iislandske Lexicon eller Glose-Bog, med en Fortale om samme Gudmunds Lif og Lefnit in Qvarto, Kiøbenhafn Aar 1683.

10. Kong Valdemars dend Andens Jydske Lov, paa Tydsk, saasom dend er udsat aff Hr. Erick Krabbe, Ridder: I Fortalen er indført Forklaring om Dannebrogss Ridder-Orden, Item om dend ny Danske Lov, saavelsom om Hr. Erick Krabbes Genealogia eller Slegte-Register, og er Skrifftet tryckt i Kiøbenhafn in Qvarto, i det Aar 1684.

11. Kong Christians dend Andens Verdslig og Kirckelov. Kiøbenhafn in Qvarto, Aar 1684.

12. Kiøbenhafns og Ribes gammel Stadsret, in 12. I Kiøbenhafn Aar 1684.

Hidindtil de Skriffter, ere allerede til Trykken forfremmede: Foruden hvilcke jeg har og disse efterfølgende færdige til Trykken:

1. Sælends Beskrivelse.

2. Jyllands Beskrivelse.

3. Fyens Beskrivelse.

4. Laalands, Falsters og andre smaa Øers Beskrivelse.

5. Møens Beskrivelse.

6. Gullands Beskrivelse.

7. Borringholms Beskrivelse.

8. Færøes Beskrivelse.
9. Islands Beskrivelse.
10. Grønlands Beskrivelse.
11. Kiøbenhaffns Beskrivelse.

Disse Elleffve endnu utryckte Skriffter ere alle paa Latine, og jeffnlig prydede med Kaaberstukken-Afrissninger paa Lande, Byer, Slotte og andre deslige merkelige Stykker: Og skal med Guds Hielp inden kort Tiid trykkis tilsammen udi it stort Verck, jeg acter at kalde Atlantem Danicum. Har og derforuden halffærdig en Tractat om Kongers udi Dannemarck deris Vaa-ben ny og gamle, saavelsom om Dannebrog og Dannebrogss Ridder-Orden, som er paa Latine skrefven. Disligeste en anden paa Danske om dend Danske Elephant-Orden: Hvilcke om de ikke blive fuldfærdigede til Trykken, skal de dog til en hvers Tieniste og Nytte, saa vit den kand tilstrekke, iblant mine Bøger paa Bibliotheket findis i slig Maade som de ere.

Resen slutter sin selvbiografi med en bøn til Gud om, »at hand fremdeelis den korte Tjd jeg har til ofvers at lefve udi, ville være mig saa god oc naadig«, og om at han selv måtte »stedse tiene min GUD, min Konge og mit Fædermeland med Troskab og Oprictighed...« Tiden blev kort, Resen døde tre år senere d. 1. juni 1688.

Som det fremgår af ovenstående, interesserede Resen sig hele sit liv for bøger og for at eje dem – han fortæller selv, at han i St. Laurentiusklosteret i Madrid bød »et hundrede Rixdaler for at motte lade udskrifve Catalogum« i biblioteket, men ikke fik lov – og han skænkede Universitetsbiblioteket sin private bogsamling, »en ganske overordentlig rig Samling af dansk-nordisk Literatur... i Forening med, hvad han ellers havde samlet, særlig af fremmed juridisk Literatur, som også var temmelig svagt repræsenteret i Universitetsbibliotheket«,⁶ hvor bøgerne blev opstillet, sandsynligvis 1685-86;⁷ dog »var hans Iver for at fuldstændiggjøre den ikke kjølnet, og han vedblev stadig at gjøre nye Erhvervelser«. Han lånte håndskrifter fra Universitetsbiblioteket, der dog fik en noget lemfældig behandling: således måtte bibliotekaren i 1688 afkræve ham en række håndskrifter, som det var Resen »umuligt at finde«, men han havde »hisset og her indført udi Atlante Danico det allerbedste«, og i en revision fra 1690 hedder det om et håndskrift, at det var blevet borte hos Resen.⁹ Iøvrigt brændte hele samlingen »i den forfærdelige Ildebrand, som i Oktober 1728 hærgede Kjøbenhavn, hvor også Universitetsbibliotheket blev et Rov for Luerne«. ¹⁰

Atlas Danicus' tilblivelse

De »Ellefve endnu utryckte Skriffter... jeg acter at kalde Atlantem Danicum« havde på selvbiografiens tid en næsten tyveårig tilblivelseshistorie. Resen begyndte sin materialeindsamling allerede i 1660'erne – muligvis inspireret af Caspar Danckwerth og Johannes Mejers »Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein«,¹¹ der var udkommet i 1652. Ihvertfald har Resen ikke selv beskæftiget sig med denne del af landet.

Resen gik i første omgang direkte til kilderne for at få oplysninger om de lokale forhold, nemlig ved at udsende opfordringer til de derværende gejstlige om at samle og indberette al den viden, som de kunne fremskaffe om de lokale forhold. Der kendes således – i afskrift hos Peder Syv¹² – brev »datum Kiøbenhaffn d. 2. Octobris 1666« fra Resen udsendt til »provsterne og præsterne i Siælends Stifft«, i hvilket han udbeder sig fra de enkelte »under en huer deris hender paa det at deris nafne derfor kunde blive ihukommet« oplysninger om

- »1. Præsternis nafne ssom ere kalte ssiden aar 1647, saa og naar de ere kalte.
2. Inscriptiones som lessis paa A. Epitaphier, B. Ligstene, C. Ligkister j ædelige og andris murede begravelsser, D. Funter, kirkeporte, byers porte og kloker i taarnene. E. Herregaarde over portene eller andenstedtz. F. Stene i marken eller andenstedtz, huorpaa ere gamle rune bogstave, som iblant Wormij Monumenta ikke findis, huis nogle inscriptiones, som ikke for bogstavernis gamle skrift kand forstaaais, steder huor saadanne findis der motte optegnis.
3. Dysser, offresteder, kilder huor siuge och lemleste bliver hiulpne, og andet som hører til Antiqvitates Danicas med deris navne, og paa huilke marker eller skove ved byer og steder de ligger.
4. Huor af kiøbstederne, saa og landzbyerne hafr deris navne, saa vijt de entten sielv kand vijde, eller og af gamle folk kunde udspørge.
5. Kiobstedernis vaaben, og naar de ere givne, saa og af huem.«

Lignende breve er udsendt til gejstlige i det øvrige land, hvor de øjensynlig er blevet godt modtaget – »overalt hvor Resen har spurgt, har han uden Tvivl mødt samme Imødekommenhed, som jo er faldet naturlig, naar det var den indflydelsesrige Embedsmand, der spurgte.«¹³ Ihvertfald er der bevaret et brev fra Ribebispen Peder Jensen Kragelund dateret d. 18. marts 1667:¹⁴

»Och efftersom hæderlig och höjlærd Mand, Doctor Petrus Resenius, nu decanus facultatis philosophiæ in regia academia, som uden Tvil noget mercheligt har under Henderne de antiqvitatibus Danicis, har skrefvit mig til, jeg her udi hos Provster och Præster vilde være ham befoderlig och det i beste Maader commendere, sender jeg reverendis dominis præpositis denne Memorial under hans egen Haandt, at reverendi domini præpositi vilde tage de 4 Poster i god Act och mundeligen conferere med dominis pastoribus der om, och der om giøre deris Undretning det flittigste mueligt være kand, som i Fremtiden kand komme dem self til Ære och Fædrenelandet til Berømmelse. Dersom det mig tilstillis, skal jeg med Flid lade det ofwerskiche.«

Resen udsendte flere opfordringer, heriblandt een til Ribebiskoppen Christen Lodberg dateret 28. august 1682,¹⁵ og endelig den sidste fra 1686,¹⁶ hvor han er blevet langt mere interesseret i topografiske oplysninger end tidligere, idet han nu ønsker at vide, hvad »der var i deris district, som enten var forefalden in historia eller endnu findes in naturalibus, nemlig animalibus, piscibus, mineralibus etc.«

Der findes nogle præsteindberetninger fra Ribe stift, af hvilke den ene fra Vinding og Vind sogne i Ulfborg herred er en reaktion på opfordringen af 1682, men muligvis – trods sin grundighed – aldrig er nået frem, siden den stadig befinder sig i Ribe Stiftsarkiv;¹⁷ en anden, på opfordringen fra 1686, fra Taulov, glimrer ved sin kortfattedhed: »Udi Tawle sogn findis intet rart at antægnes, her voxer korn og græs, Gud ske loff, som paa en anden temmelig god egn. Tawle Sogn den 17 junij anno 1687. Laurids Pedersen.«¹⁸ Den er dog – udfra de øvrige kendte indberetninger at dømme – på ingen måde typisk.

Værkets videres skæbne

Atlas Danicus blev færdiggjort af Resen midt i 1680'erne; afsnittet om Ribe er øjensynlig sammenskrevet 1684-85 udfra de dateringer Resen selv angiver: den sidste præst på listen over domkirkens præster (p. [621]) er mag. Søren Nielsen Seerup, der blev indsat i embedet i 1685, og i forbindelse med afsnittet om Ribe Ret henviser han til sin egen udgave af samme, der var udkommet »sidste år«, nemlig 1683.

På dette tidspunkt havde Resen allerede udsendt »spisesedlen« for værket. Først udkom i 1674 et kobberstukket byprospekt af København med en ledsagende tekst, »Kiøbenhaffns Affridsnings Tafle med en kort Forklaring

baade paa Danske og Tydske«, og i 1675 den egentlige forhåndsreklame, »Samsøes Beskrivelse med Figurer in Folio«,¹⁹ som arkitekten Laurids de Thurah kalder »et Specimen... som var en Beskrivelse over Samsøe-Land med tilhørende Kaaber-Stykker... og endnu er almindelig iblandt de Lærde«. ²⁰ Endelig blev i 1677 udgivet et aftryk af de kobberstukne byprospekter, genudgivet i 1695.²¹

Materialet svulmede op og må have forekommet Resen selv for uover-skueligt, således at han i 1684 overlod det til den daværende Vartovpræst Johan Brunsmann (1637-1707) at sammenskrive det til syv bind. Denne havde i sin tid som rektor ved Herlufsholm (1668-77) tidligere hjulpet Resen og ifølge bibliotekskataloget foræret ham adskillige af sine værker og var iøvrigt »en meget lærd Mand, en fremragende Latiner, og udfoldede en omfattende Skribentvirksomhed. Han var orthodox Theolog og stærkt polemisk anlagt...«²² Den sammenskrivning forelå færdig i 1687 og Resen nåede at gennemlæse den inden sin død i 1688. Hans bortgang burde ikke have forhindret udgivelsen, idet enken Anne Meyer (1625-89) var testamentarisk forpligtet til at udgive værket,²³ men midlerne rakte ikke hertil, hvorfor hun ansøgte kongen om at blive fritaget for denne forpligtelse.²⁴ Herefter overlod hun den teologiske kandidat Christen Nielsen Aarslev (d. 1723) det videre arbejde med at reducere værket yderligere til tre bind, som han afleverede i 1692 og modtog kvittering for,²⁵ men da var Anne Meyer død, og de tre bind blev aldrig udgivet. Imidlertid – som påvist af Ellen Jørgensen – er de bevaret i de originale håndskrifter og findes nu:²⁶ bd. 1: Sjælland i Det kgl. Bibliotek *E don. var.* 19 fol., bd. 2: Fyn og øerne under Fyns stift samt Jylland, herunder Ribe stift i Den amamagnæanske Samling AM 360 fol. og bd. 3: Bornholm, Færøerne og Grønland i Det kgl. Bibliotek, Gl. kgl. Saml. 735 fol.

Resens 39 bd. store materialesamling samt kobberplader og træstokke overgik sammen med Brunsmanns redaktion efter Anne Meyers død i 1689 til hendes »Lauwerge« etatsråd Jørgen Elers og derfra – efter hans død – til Universitetsbiblioteket i 1692, hvor det senere brændte i 1728. Forinden var dele blevet udlånt og afskrevet, hvilket sikrede noget af originalmaterialets bevarelse; den mest berømte afskrift blev foretaget ved »forrige Geheime-Raad og Ober-Ceremonie-Mester Vincentz Lerke, Ridder af Elephanten, hans Curiosité« i fem bind. Efter Universitetsbibliotekets brand var hans »Copier en stor Skat, som han skinsygt rugede over og efter ham hans Søn Chr. Lerke«. ²⁷

Denne smålighed spores også i Laurids de Thurahs hjertesuk: »... ja

bemeldte Hr. Geheime-Raad Lerke holde den Copie, som han af heele Verket have i Hænde, saa u-skatteilig, at Hand neppe tillod nogen at kige derudi, mindre at læse noget deraf, allermindst at udskrive noget deraf til sin Fornøvelse eller Efterretning. Han gienste saaledes paa denne Skatt, saalænge som Hand kunde, nemlig, indtil hand døde...« hvor håndskriftet gik i arv til hans søn grev Christian Lerche. »Men velbemeldte Hr. Greve holdte det ligesaa hellig som Hans Hr. Fader, saa at faae eller ingen nogensinde kunde naae den Lykke at faae det at see«. I 1752 forærede han dog værket til kongen, så »Enhver Patriot glædede sig over, at Verket nu var sluppet ud af sit Fængsel...«²⁸ og langt om længe fik Laurids de Thurah (1706-59) det at se; han havde selv gennem mange år andre steder fra samlet de bevarede rester fra materialet til sin version af et Atlas Danicus, nemlig Den Danske Vitruvius, hvis udgivelse heller aldrig blev færdiggjort. Han fik herved tilvejebragt en sammenskrivning i syv bind i storfolio, som han selv giver en beskrivelse af, og siden Lerches eksemplar gik til ved Christiansborgs brand i 1794, var dette det eneste tilbageværende samlede håndskrift og identificeres med håndskriftet Uldall 186 fol. i Det kgl. Bibliotek.

Uldalhåndskriftet udgør en sammenblanding af de forskellige redaktioner; ved en sammenligning med AM 360 fol. (Aarslevs redaktion) konstateres det, at der for Ribe stifts vedkommende dog ikke er foretaget direkte afskrift herfra, men at dispositionen stort set er den samme. Uldalltekstens udfald mod den katolske kirke tillægges den strengt ortodokse lutheraner Brunsmånd – han forsøgte blandt andet at føre Niels Steensen tilbage i den lutheranske fold²⁹ – men med en enkelt undtagelse, nemlig den lange »Indvending« p. [683]f., genfindes de spidse bemærkninger hos Aarslev.

734.

anno 1537 p[re]fuit incolis Rindgen jocus
agror[um] opp[er]um fumi inter opp[er]i Civit[ate]m, ut
agrum quicq[ue] caperet portione[m], et anno
1551 concessit, ut duo sua pr[ae]dia in pa-
rrochia Velling Rindgen[um] s[em]per
compar[er]ent, sicut ager, aliq[ui] duo ada-
griculturam eis in pago Stenderige at-
tribuit pr[ae]dia. Thidericus L. rexit
nulla in m[un]do adeo aut fundor nisi C[ir]-
cus v[er]di. Christianus quatuor annis
1603 stude[re]foram confirmavit privile-
gia.

Nundina Nundina Rindgen[um] 11 Junii habentur
et 1. September.

Tantum de Oppidis:

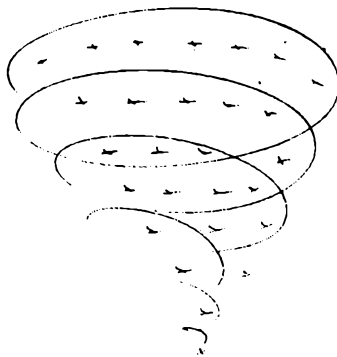

Fig. 3. En side af Ulldal-håndskriftet.

Beskrivelsen af Ribe stift

Bortset fra de tidligere nævnte indberetninger er der ikke bevaret noget af det oprindelige materiale, hverken Resens eller Brunsmands, til Ribe stift, så Uldallhåndskriftet og AM 360 står alene. De øvrige håndskrifter, der findes til Ribe stift, er afskrifter og uddrag af disse.³⁰

Uldallhåndskriftets bd. VI, der omfatter de fire nørrejske stifter, er på ialt 421 blade, pagineret 1-790; heraf er de 31 tavler, planer og kort, hvortil kommer indsatte billeder i teksten.³¹ Ribe stift udgør det sidste afsnit i bindet; de tre øvrige afsnit – Ålborg, Viborg og Århus – er tidligere udgivet (se Litteraturlisten).

Ribeafsnittet omfatter siderne [611-790]; heraf er siderne [611-86] om Ribe by alene, siderne [687-734] om stiftets øvrige købstæder, siderne [735-67] om andet bemærkelsesværdigt i landsognene, og endelig er siderne [771-79] viet historien om Mikkelsklosteret ved Slesvig. Til sammenligning udgør Ålborg stift siderne [3-70], Viborg stift siderne [77-436], men Viborg by er ligesom f.eks. de fynske byer beskrevet to gange, og Århus stift siderne [443-608]. Af Ribe stift er iøvrigt tidligere udgivet Holstebro, men vi har for fuldstændighedens skyld valgt at nyoversætte den her.

Kilder til Ribe stift

Et værk af denne karakter – en historisk-topografisk egnsbeskrivelse – kan kun blive til gennem en mangfoldighed af kilder. Nævnt er allerede de direkte kilder, nemlig præsteindberetningerne, og herudover har der været anvendt et bredt udvalg af supplerende litteratur. Desværre er det ganske få steder i det her foreliggende afsnit, at der findes angivelser af de benyttede værker, og ingen steder med direkte henvisning.

Følgende er en liste over de bøger, som angiveligt har været i anvendelse, i den forstand, at forfatterens navn – og enkelte steder bogens titel i forkortet form – er nævnt. Den skal tjene som supplement til litteraturlisten, som oversigt over de benyttede værker og som en hjælp til forståelse af teksten. Tilføjelsen RB viser, at bogen stod i Resens bibliotek, og MS, at det var i håndskrift.

M. Adami Bremensis Historia ecclesiastica, [kirkelige Historie] Leiden 1595. [I samlebind med 1. Erpoldi Lindenbruckii Historia Regum Daniæ, [De danske kongers historie] Leiden 1595, og 2. Ejusdem Historia Archiepiscoporum Bremensium, [Samme herres De bremiske ærkebiskoppers historie] Leiden 1595] RB.

- Joh. Laurentii [Hans Lauridsen Amerinus] *Series et vita episcoporum Ripensium...* [Ribes biskopper og deres liv] København 1591, RB.
- Troels Arenkiel: *Gülden-Horn* 1639 bei Tundern gefunden. 1683.
- Philip Cluveri *Historiarum totius Mundi Epitome ad An. 1667*, [Kort gennemgang af hele verdens historie til år 1667] Amsterdam 1668, RB.
- Caspar Danckwerth: *Neue Landesbeschreybung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein*, Husum 1652, RB.³²
- Paul Egard: *Theologische Auslegung über das güldene Horn Christiani V, Lüneburg* 1642, RB.
- J. P. Grundith (ed. A. S. Vedel) *Liber posthumus continens similitudines ... Wittenberg 1567* [posthum bog indeholdende lignelser...] [heri Vedels Oratio de vita et obitu ... Grundith], [Tale om Grundiths liv og død] RB.³³
- Arild Huitfeldt: *Dannemarckis Rigis Krønnicke...*, 9 bd. København 1596-1603, (1976-78), RB.
- Id.: *Den Geistli Histori offver alt Danmarckis Rige* [Bispekrøniken] København 1604, (1978).
- Id.: *Danske Krønike. Tomi Duo*. København 1652, [tobinds-folioudgave af de 9 bd., heri også Bispekrøniken] RB.³⁴
- Jens Dynesen Jersin: *Om Miracler, Tegn oc Aabenbaringer, oc deris Udlæggelse*, København 1631, RB.
- Joh. Mulenii Georg. fil. [Hans Jørgensen Mule] *Numismata Danorum et vicinarum gentium edita a Th. Bartholino*, [Det danske folk og deres naboers møntvæsen, udgivet af Th. Bartholin] København 1670, RB.
- Claudius Ptolemæus: *Geographia*.
- Enevold Randulff: *Tuba Danica*, København 1644, RB.
- Saxonis Grammatici *Historiæ Danicæ libri XVI*, ed. S.J. Stephanus, København 1644, RB.
- Jep Jensen Skriver: *Gradualbogen for Ribe Domkirke* 1494, (MS.RB?)³⁵
- Erasmi Vindingii [Rasmus Vinding] *Regia Universitas Hafniensis*, [Det kongelige københavnske Universitet] København 1665, RB.
- Erasmi Vindingii *Continuatio Academiæ Hafniensis ...* [Fortsættelsen af Det kgl....] MS RB.
- Peder Vinstrup: *Cornicen Danicus*, [Den danske Hornblæser] 1644, RB³⁶
- Jens Lauridsen Wolf: *Encomion Regni Daniæ. Danmarckes Riges Lof oc dets høyloflige Konge-Riges tilhørige Provinciæ, Øers, Kongelige Slotter ... Beskrivelse*. København 1643, RB.
- Ol. Wormii [Ole Worm] *De aureo cornu ...* [Om guldhornet...] København 1641.

Ol. Wormii Monumenta Danica, København 1643, RB.

Denne bogliste, der omfatter beskrivelsen af hele Ribe stift, afspejler dette værks sammensatte karakter. Det drejer sig dels om antikke forfattere, f.eks. Ptolemæus, ældre kilder som Saxo og dels et bredt udvalg af samtidige historiske og topografiske bøger samt øvrig samtidig faglitteratur. Udvalget kan synes ringe i forhold til Ribebeskrivelsens længde – det eneste afsnit, der er grundige henvisninger til, er afsnittet om Guldhornet, hvilket måske skyldes, at på Uldallkopiens tilblivelsestidspunkt (1750'erne) var det andet guldhorn forholdsvis nyfundet (1734), hvorfor det første følgelig igen havde fået en vis interesse.

En grund til de – i sammenligning med de øvrige afsnit af *Atlas Danicus*³⁷ – forholdsvis få henvisninger kan være den, at der til hele Ribe stift mangler den langt mere udførlige »Anden beskrivelse« af de forskellige steder, hvor man går mere i dybden med henblik på, hvad der er skrevet om lokaliteterne. Man må altså henvende sig andre steder for at søge oplysning om kilderne, og her er der tre umiddelbare muligheder: AM 360 fol. (Aarslevs redaktion), andre afsnit af *Atlas Danicus* samt Resens eget bibliotekskatalog.

Da Aarslev er den sidste og grundigste forkorter af værket, er hans henvisninger følgelig ligeledes sparsomme, men listen over anvendt litteratur til Ribe stift kan suppleres med følgende titler:

Knytlingesaga [der ikke var udgivet på Resens tid; den optræder i Resens bibliotekskatalog som »Tractatus Islandicus, dictus Knytlingesaga continens historias Regum qvorundam Daniæ et Norvegiæ ... [Den islandske afhandling kaldet Knytlingesaga, der indeholder nogle af Danmarks og Norges kongers historie] 1641, oversat fra islandsk til latin MS«. Sandsynligvis afskrift af et håndskrift AM 1005 4°, hos Ole Worm: *Regum Daniæ Series duplex et limitum inter Daniam et Sueciam descriptio*, København 1642], RB.

Pontani [Johan Isaksen Pontanus] *Rerum Danicarum historia*. Tomus I, Amsterdam 1631, RB.

Id. *Rerum Danicarum historia*. Tomus II, MS RB.³⁸

Cornelius Tacitus: *Germania*.

For at søge kilder andre steder i *Atlas Danicus* er det nærliggende at henvende sig de steder, hvor man kan finde den langt grundigere »Anden beskrivelse«, hvor henvisningerne findes. I hele Jyllandsbeskrivelsen findes den kun eet sted, nemlig for Viborg by – hvorfor man så i udgaven iøvrigt ikke

har oversat »Første Beskrivelse«. Herfra kan litteraturlisten suppleres med følgende titler:

- Adami Bremensis Chorographia Scandinavica ed. Joh. Messenius, Stockholm 1615 [Særudgave af bd. 4, cf.n. 7 til oversættelsen] RB.
- Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed (Descriptio Danica) København 1656 (1971).
- Jonæ Coldingensis [Jonas Kolding] descriptio Daniae nova, Frankfurt a.M. 1594, RB [oversat til dansk ved Allan A. Lund, Århus 1980].
- Rutger Hermannides: Descriptio Daniae et Norvegiae, Amsterdam 1669, RB.
- Claudii Lyschandri [Claus Lyskander] Synopsis historiarum Danicarum (Danske Kongers Slectebog) København 1622, RB.
- Joh. Lyskander: Antiqvitatum Danicarum Sermones XVI, København 1642.
- Joh. Magnus Gothus: Gothorum Sveonumque Historia, 1627 RB.
- Erik Pontoppidan, Grammatica Danica, København 1668, RB.
- Roberti Skeringhamii [Robert Sheringham] de Anglorum gentis origine disceptatio, [Om Anglernes oprindelse] Cambridge 1670, RB.
- Stephani Johannis Stephanii Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici, Sorø 1645.
- Johannis Jani Svaningii [Hans Jensen Svaning d.Y.] Chronologia Danica, København 1650, RB.
- A. S. Vedel: Den Danske Krønike, som Saxo Grammaticus Screff halffierde hundrede Aar forleden ... København 1575.
- Id.: Et Hundred udvalde Danske Viser, København 1591. RB.
- Martin Zeilderi Daniae, Norvegiae, Slesvici et Holsatiae descriptio cum figuris, Amsterdam 1655, RB.
- Id.: Neuer Beschreibung der Königreiche Dennemarck und Norwegen, Ulm 1648, RB.
- Ælnothus de vita S. Canuti cum notis Joan. Meursii, København 1631, RB.

Denne række titler passer glimrende til de foregående – historiske kilder og historisk-topografisk faglitteratur. Listen bør imidlertid suppleres med en række ordbøger og opslagsværker, der – som det fremgår af afsnittet om Fyn – er anvendt til de etymologiske forklaringer m.v. og herfra kan disse hentes:

Hadrianus Junius: Nomenclator Latino-Danicum, København 1605, RB.
Id.: Vocabularium Latino-Danicum, København 1610, RB.
Hier. Megiseri Dictionarum multi-Lingvæ, Frankfurt 1603, RB.

samt den han selv nævner under Ribe:

Mads Pors: De nomenclaturis romanis, Frankfurt a.M. 1594, RB.

og fra hans bibliotekskatalog:

Chr. Pedersen: Vocabularium ad usum dacorum, Paris 1510, RB.
Henrici Fabri Hortulus Synonymorum ad usum Danorum concinnatus,
København 1520, RB.
Jon Tursen: Vocabularius rerum, København 1561, 2. udg. 1579, RB.

Disse sidstnævnte latinsk-danske ordbøger er udsendt i facsimileudgaver (1973-75) og har iøvrigt været i flittig brug i forbindelse med nærværende oversættelse.

Resens bibliotekskatalog indeholder ikke blot titler på trykte værker, men giver også et indblik i, hvad han havde i håndskrift af alskens lister, breve, privilegier og hele bøger, der endnu ikke var trykt, primære kilder som sekundærlitteratur – nævnt er således allerede Pontanus' bd. 2, som han besad i håndskrift. Med henblik på Jylland i almindelighed og Ribe stift i særdeleshed kan herfra hentes følgende i afsnittet om danske, norske, svenske og islandske forfattere:

Den Jyske Lovbog, MS, Ling.Dan.Modern.
Georgius IV's bulle om Ansgars ærkebispedømme ca. 835, MS.
LandstingsDomme i Judland og nogle Konge Brefue fra Aar 1556 til 1579, MS.
Jyske Lovbog cum notis qvibusdam MS & observat. de monetis Danicis, København 1690 (sic!).
Canuti Episcopi Expositiones Legum & Jurium circa Leges Jutiae, København 1508.
Om Gammel Mynt i Dennemarck, MS.
Om Vect og Maal i Dennemarck, MS.
Herreder og Sysseler i Danmarck, MS.
Chron.Dan.Olai Wormii, MS.

Ecteskabs 26 Articler Stadfestede udi Riib 1542 udsatte paa Islandsk, MS.
 Dend Danske Kirke-Ordinantze, 1562.
 Peder Pedersøn Syff Danske Ordsprog 1682.
 Jutiæ Leges, Latine cum notis Canuti Episcopi Wibergens. Ribe 1504
 [nævnt i teksten under »Trykkeri«].
 Peder Hegelund Fem Comædier paa Dansk, MS.³⁹
 Dend Danske Crønike paa Riim tryckt Kiøbenhaffn 1495.
 A. S. Vedel [Ligprædiken] ofver Fr. Ingeborrig Gyldenstiern Albret Frii-
 ses, Ribe paa Lilie-Bierg 1592.
 En dict om Printzens Christiani V Guldhorn 1639.
 Henrici Ernestii Epistol. ad Joachimum Gerstorphium de aureo cornu in
 agro Ripensi invento, [Brev til J. G. om det guldhorn, der blev fundet
 ved Ribe], MS.
 Kong Erichs Riber-Ret paa Latin og Danske, 1269 ... It. Kiøbstædernes i
 Jylland Privilegia, MS.
 Riber Byes adskillige Privilegia og Brevfe, MS.
 Danske Kongers Handfestninger, MS.
 Copie af en Skrifuelse fra en Præst til Jevensland i Holstein om den store
 Vandflod som skede den 11. Octob. 1634 i Ditmersken, Nordstrandt,
 Holsten oc ved Elfven paa Mennisker og Queg.
 Johan Meieri Liber MS de Monumentis Runicis sive antiqvis Danicis.
 [Om runestenene eller de gamle danske monumenter].
 Hen.Ernestii Epist. de cornu aureo una cum Stricturis O. Wormii ad
 Steph. Joh. Stephanium MSS.

Dette er kun et ringe udvalg af de store mængder af katalogets titler, som
 kunne have været i anvendelse i forbindelse med Ribe stift, og de er her
 opregnet for at give et indtryk af hans samlingers alsidighed – og uoverskue-
 lighed.

Fig. 4. Resen 49 år gammel.
 Foto Odense Universitet.

Resen og Ribe Stadsret

Resen havde ved anden lejlighed beskæftiget sig med Ribe. Som det fremgik af kildelisten havde han i håndskrift Erik Glippings Ribe Stadsret 1269. I 1683 udkom i København »Nonnulla antiqva Jura Civitatum Daniæ sc. Civitat. Hafniensis & Civitat. Ripensis latin.Danic.Germanic. ex Bibliotheca Petr-Joh.Resenii« [Nogle gamle danske stadsretter, nemlig Københavns og Ribes stadsretter, på latin, dansk og tysk, fra P. H. Resens Bibliotek]. Denne lille bog (in duodecimo) indeholder – efter en fortale til læseren samt et digt af »Matth. Worm Assessor i den højeste Rett oc Præsident i Ribe« (og forøvrigt søn af Ole Worm) betitlet »Dend bedagede oc pialtede Riiber-Ret, ønskis til Lycke med de ny Klædninger, som Hr. Justiz-Raad RESEN hafver hende forærit« – ifølge sin indholdsfortegnelse:

»I Kong Christoffers den 3. Kiøbenhafns Stads-Ret Aar 1443, paa gammel Dansk, som er Originalen, saa oc paa Tydsk.

II Den samme paa nu brugelig Dansk.

III Kong Frederichs den 2. Kiøbenhafns Stads-Ret Aar 1581 paa Danske.

IV Kong Christoffers den 3. Ribe Stads-Ret Aar 1443 paa Latin som er Originalen.

V Den samme paa Dansk.

VI Den samme paa Tydsk.

VII Kong Erik den 6. Ribe Stads-Ret Aar 1269 hvis Original er paa Latin.

VIII Noch dens gamle Danske Version«.

I sin »Fortale til læseren« redegør Resen for årsagen til bogens tilblivelse; Den skyldes »voris vjtberømte Danske Skribentere Arild Hvitfeld«, der i sin Danske Krønike s. 381 omtaler kong Christoffers Københavns Stadsret, og siger, at »den var værd at trycke«. Dette har fået Resen til »icke alleniste den efter 239 Aar at lade den nu først trycke, men endoc den at lade udsætte paa nu brugelig Dansk saa oc paa Tysk sprog begge Nationer til Nytte oc Gode«. Og som denne stadsret var god, så var og giveren, kong Christoffer III, hvis gode gerninger som lovgiver herefter prises, herunder at han har »saa oc i Sær gifvet Rjber-Bye en Stads-Ret paa Latin«, som Resen »hafver befundet fornøden, for meget Sær oc ældgammel Lovers Skyld, at tilføye her...«. Den egentlige ophavsmand er Christoffer I, »som skal hafve gifvet Ribe Stad en Stads-Ret udgifuven i Ribe Aar 1252...« senere stadfæstet af hans søn Erik Glipping i 1269. »Oc findis der i Kong Christoffers den 3. Stads Ret, de fleste Paragraphi elller Artickler Ord for Ord paa Latin af Kong Erichs Ribe Stads-

Ret, at være indfødte, nogle at være noget forandre, oc mange i K. Christoffers den 3. Stadsret, at være udlatte, hvor for er her hos trøckt Høystbemeldte K. Ericks Ribe Stads-Ret paa Latin, tillige med den gammel Danske Version. Denne Rjbe Stads-Ret er icke alleeniste den aller-ældste ... men end oc holdt for den strengeste Ret i Danmarck, hvor af det Ordsprock er kommen: Gud bevar mig fra Ribe-Ret; Saa oc den Tacksigelse som Moderen gjorde ofver sin Søn, da hun saa ham henge for Varde i en Gallie, Gud skee Lof at du kom icke for Ribe-Ret«. Denne grusomhed illustrerer Resen med en række eksempler, af hvilke han ligeledes citerer nogle i Beskrivelsen af Ribe p. [660f.], hvor jeg i noterne har citeret deres fulde ordlyd, idet der nærmest er tale om en ordret oversættelse. Han slutter med bestemmelsen om hor (se n. 173) og afslutter: »Dette korteligen, ønskindis den gode Læsere hiertens fornøjelse, oc mig som hans Tienere oc Ven Kierligheds forøgelse«. Forordet er dateret Helligtrekongersdag 1682.

Hvad teksten angår, er Christoffers Ribe Stadsret identisk med den af Erik Kroman (se litt. listen) aftrykte nr. 25, omend paragrafinddelingen afviger; Resen har 74 paragraffer mod Kromans 60. Den, som Resen kalder Erik Glippings Stadsret fra 1269, svarer til Kromans nr. 9, »Ribe Stadsret [for 1443]«. Denne tekst er iflg. Resen (s. 308) »udskreffuet aff Ribe Raadstues-Bog in 4° skreffuet paa Pergament« og er iflg. Kroman »en udateret redaktion, som findes i »stadens bog« og den »bygger paa stadsretten af 1260 og er intetsteds paavirket af stadsretten af 1443«. ⁴⁰ Resen har her udskilt den danske tekst fra den latinske; endvidere har han udeladt den gamle litrainddeling med 12 kapitler under hvert bogstav, og han har også udeladt det efter teksten indsatte register på dansk.

Her træffes Resen i egenskab af historiker. Han har fundet en utrykt tekst, han har en autoritet, nemlig Huitfeldts, ord for, at den er værd at trykke, og han har arbejdet grundigt med teksten selv. Først har han henvendt sig til kilden, nemlig Ribe Rådstuebog, og der fået en afskrift, som han derefter har gennemarbejdet efter sin egen systematik og forsynet den med en indledning og tilføjet andre udgaver af teksten for sammenligningens skyld – alt sammen til »Nytte oc Gode«.

Latinske vers

I beskrivelsen af Ribe by findes en del latinske metriske citater hentet forskellige steder fra; to af disse er latinske vers på domkirkens klokker (p. [624-25]), af hvilke det ene kun kendes i kraft af Resens Atlas. Under afsnittet om

»Begravede« findes en del vers hentet fra domkirkens talrige epitafier, og i Resens bispeliste findes en hel gruppe »litterære vers«, nemlig citaterne fra Hans Lauridsen Amerinus' »Series et vita episcoporum Ripensium...« København 1591. Endelig findes sammesteds under biskop Gunner et »skjult« metrisk citat.

Overalt hvor jeg er truffet på vers, har jeg tilstræbt en oversættelse i overensstemmelse med de pågældende vers' metrik, som regel heksametre, for at skabe en kontrast til de lange prosastykker og for at gengive dem så nær originalen som muligt – efter fattig evne.

Erik Emunes gravskrift

Blandt epitafieversene vækker eet særlig interesse, både ved sin længde og ved sin i Resens tekst underligt anonyme herkomst, nemlig Erik Emunes gravskrift. Afsnittet »Sepulti in templo (p. [625] ff.) indledes med kongebegravelser, af hvilke der findes to, nemlig Christoffer I (død 1259) og Erik Emunes, og under sidstnævnte citeres fra hans epitafium et 54 vers langt heksameterdigt, dog med det forbehold, at »det skraber alt sammen, sandt som usandt, der tjener til kongens last«.

Erik Emune, der var blevet dræbt på tinge i omegnen, blev sandsynligvis gravlagt i den nuværende domkirkes forgænger, den af biskop Thure påbegyndte stenkirke.⁴¹ Efter dennes brand i 1176 er kongens jordiske levninger formentlig overført til den nye kirke, men uvist hvorhen; der blev dog afholdt sjælemesser for ham i den nye kirke.⁴²

Selve epitafiet består af et billede af kongen samt en skrifttavle,⁴³ der i en efterskrift, som Resen ikke gengiver, er dateret 16. marts 1576 og signeret af den daværende dekan Hans Svaning, der også var kongelig historiograf. Teksten indledes med en kort beskrivelse af mordet på Erik, og giver den oplysning at han »overført hertil hviler begravet ved kirkens nordlige indgang, til venstre når man kommer ind fra torvet«, altså i den såkaldte nichegrav. Denne opfattelse blev dog aflivet ved nichegravens åbning i 1830.⁴⁴ Herefter følger selve digtet, som Resen gengiver i dets fulde længde, men visse steder med en afvigende ordlyd og stavemåde, og et enkelt sted er der byttet om på nogle af versene, og skrifttavlen afsluttes med den nævnte efterskrift med datering og signatur.

Teksten er mig bekendt gennem tre versioner, nemlig Resens afskrift, originalen, (som findes aftrykt i DK 19 Ribe amt 1, s. 546ff. med oversættelse) samt en trykt udgave i *Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi VII*, 1892,

Fig. 5. Erik Emunes skrifttavle, nederste højre hjørne med Svanings efterskrift. Eget foto.

p. 205f, hvor den findes som appendix til den sammesteds pp. 183-204 trykte udgave af Ribe Bispekrønike. Ifølge forordet til bispekrøniken (p. 182) stammer denne – iøvrigt tredje – version af »Annales ecclesiæ Ripensis seu series episcoporum Ripensium una cum epitaphiis quatuor Regum Danorum et quinque episcoporum« fra et håndskrift i Den arnamagnæanske Samling, AM 871 4°, som efter Langebeks mening er skrevet af Odenselægen og -apotekerens Cornelius Hamsfort d.Y. (1546-1627) med egen hånd. (De to andre udgaver af bispekrøniken er den middelalderlige, der stopper ved biskop Tuve, (Det kgl. Bibliotek) og Peder Terpagers trykte udgave København 1708 8°, der stort set bygger på Hamsfort). Denne havde skrevet flere bispekrøniker, f.eks. en Odenses bispekrønike, som Resen også har brugt.⁴⁵ AM 871 4° indeholder foruden håndskriftet til bispekrøniken den trykte udgave af Amerinus' »Series et vita...« med dedikation fra forfatteren til Cornelius Hamsfort.

Ved en sammenligning af teksterne⁴⁶ når man frem til den fristende antagelse, at Resens forlæg til digtet har været Hamsforts håndskrift eller en kopi heraf. Dette kunne også forklare digtets underligt anonyme stilling i Uldall-håndskriftet. Efterskriften på Erik Emunes skrifttavle, hvor Svaning daterer og signerer sit værk, og som Resen, der ellers er nok så velbekendt med familien Svaning (se n. 52), har udeladt, findes hos Hamsfort først efter Christoffer I's tilsvarende epitafiedigt,⁴⁷ som Resen heller ikke nævner med et ord og åbenbart ikke har kendt. Resten af Hamsforts appendix til bispekrøniken udgøres af to epitafier over Valdemar Atterdag og dronning Margrethes søn, Oluf Håkonssøn, og et epitafium over »biskopperne Omer, Oluf, Gunnar og Esger af Ribe og Niels af Børglum ... in basilica coenobii Loci Dei

sepulorum«, altså begravede i Løgumkloster kirke. Denne tavle har Resen også et citat fra, nemlig under biskop Gunnar, p. [646], men har fejlagtigt fået tavlen anbragt i domkirken: »in pariete templi Cathedralis« – uagtet Huitfeldt, der citerer hele indskriften i Bispekrøniken, udtrykkelig gør opmærksom på, at den befinder sig i Løgumkloster.

Hans Lauridsen Amerinus

Den anden større samling citater, der findes som krydderi på bispelisten, stammer fra en lille bog, hvis fulde titel er »Ripensium Episcoporum series et vita. Tetrastichis comprehensa. Per Johannem Laurentium Ripensem D. eiusdem Collegij Canonicum. Hafniæ ANNO 1591«. [Ribe bisperække og bispernes liv sammenfattet i tetrasticha (se nedenfor) af Hans Lauridsen fra Ribe, kannik sammesteds].

Denne Hans Lauridsen var født i Ribe ca. 1550, hvor hans far, Laurids Nielsen, var sognepræst ved domkirken og senere i 1554 blev biskop i Ålborg. Sønnen Hans blev opdraget i Ribe og studerede derefter dels i København, hvor han fik sit tilnavn Amerinus af Niels Hemmingsen for at citere Ciceros tale »Pro Roscio Amerino« udenad, dels i Leipzig, hvor han blev immatrikuleret i 1571. Han opnåede gennem kongens kansler Niels Kaas kongelig understøttelse til sine studier i udlandet og blev magister i 1577 i Wittenberg og senere Doctor Medicinæ. Indimellem var han hjemme, hvor han i 1574 fik kongebrev på et kanonikat i Ribe; det blev indfriet i 1581, og i 1583 vendte han hjem som medikus i Ribe, hvor han døde i 1605. Indimellem skrev han digte, f.eks. samlingen »Carminum varii generis... [Digte af forskellig art] Wittenberg 1576« og den her nævnte »Series et vita...«.

Selve bogen har en fortale til ovennævnte Niels Kaas og omfatter derefter en liste over de anvendte kilder, et proømium på 56 heksametre og endelig bispelisten, der omfatter 34 bisper, der hver er beskrevet i et »tetrastichon«, der udgøres af fire elegiske disticha. Den sidste biskop er Hans Laugesen, der beklædte embedet 1590-94, altså var nyindsat, da bogen udkom – forordet er dateret 17/4 1590. Bogen står som et led i en tradition, der ligefrem er blevet kaldt en »genre i Europa i det 12. og 13. århundrede«, ⁴⁸ og traditionen er sågar fortsat, idet Peder Terpager fortsatte denne Ribe bispeliste med »Series et vita ... usque ad hunc diem continuata per Pt. Terpagrum« [Ribe bispeliste ført op til nutiden af P. Terpager], København 1704.

Resen citerer selvsagt ikke hele værket, men bruger det som krydderi på

sin bispelistes til tider noget tørre stof, der ellers stort set er en latinsk oversættelse af udvalgte stykker af Huitfeldts Ribe bispekrønike, som Resen da også flere steder henviser til. Et enkelt sted, nemlig under biskop Mogens, som hverken Huitfeldt eller Resen har noget at berette om, har han tydeligvis nydt Amerinus' vittighed om Mogens eller Magnus, »den Store«, der intet stort har gjort.

At citatudvalget sandsynligvis er Resens eget understreges derved, at Aarslev gengiver nøjagtig de samme brudstykker, til trods for at han ellers har forkortet stærkt i bispelisten.

Stiftets øvrige købstæder

De øvrige købstæder i stiftet beskrives efter samme skema som Ribe, et skema som med små variationer genfindes i alle dele af Resens Atlas. De faste punkter er her: byens navn, beliggenhed, næringsveje, byvåben, kirke(r) (evt. med præstelister, epitafier, kirkeklokker og andet inventar, som kan have interesse), andre kirkelige bygninger som gamle klostre, hospital og skole, verdslige bygninger som rådhus (evt. med borgmesterliste) og slot (med lensmænd), købstadsprivilegier, byens markedsdage og endelig historiske begivenheder (der evt. kan have underpunkter, f.eks. kendte mænd, der er født i byen, eller ulykker som krige og brande).

Der er altså et ganske fast skema, men jo længere man kommer ud i udkanterne af stiftet, jo færre oplysninger er der ganske tydeligt at fylde skemaet ud med – den by, som – næst efter Ribe – får den fyldigste omtale er typisk nok Kolding, som på grund af Koldinghus også har spillet en rolle i rigshistorien, så den f.eks. omtales hos Huitfeldt.⁴⁹ Man må nok i det hele taget formode, at problemet først og fremmest er mangel på kildemateriale; der er næsten ingen tidligere trykte kilder til de små købstæder – de ældre topografiske forfattere som Jonas Kolding, Pontanus og Wolf nævner næsten kun deres navne – og det bekræftes også af, at det punkt, der som regel fylder mest, er byernes privilegier, og som tidligere nævnt havde Resen selv et håndskrift med de jyske købstæders privilegier; men hvad øvrige oplysninger angår, har han nok næsten udelukkende måttet bygge på præsteindberetningerne, der kunne være af meget forskellig kvalitet. Denne formodning bestyrkes også, når man ser på de to små købstæder, der får den fyldigste omtale, nemlig Varde og Holstebro, for her kan man netop tænke sig, at de væsentligste punkter stammer fra indberetningerne; under Varde er der en direkte henvisning til, hvad stedets præst har meddelt ham og langt

Fig. 6. RIBE. Kobberstik i 5. bind af Georg Brauns *Theatrum Urbium* (I-VI, Køl 1572-1618). Stikket er ledsaget af en historisk-topografisk beskrivelse af Anders Sørensen Vedel, stilet til kansler Niels Kaas.

det fyldigste punkt er omtalen af kirkerne og forskelligt interessant af deres inventar, bl.a. et monstransskab, som der også er en tegning af, og under Holstebro omtales, foruden byen selv, adskillige bemærkelsesværdige ting i omegnen, bl.a. i Måbjerg sogn, som var anneks til Holstebro.

Landdistrikterne

Afsnittet om landdistrikterne er disponeret efter herreder og derefter sogne, men det er langt fra alle, der er omtalt. Når man sammenligner med oplysningerne (p. 65) om, hvor mange herreder og sogne der var i Ribe Stift, må man konstatere, at der kun er omtalt 17 af i alt 30 herreder og 44 af 275

A. St. Nicolai kirke. B. Nonneklosteret. C. Hellig Gravs kirke. D. Sortebrødre Klosteret.
E. St. Katharinæ Kirke. F. Bispegaarden. G. St. Hans kirke. H. St. Michaels kirke. I. Domkir-
ken. K. Skolen. L. Gråbrødrenes kirke og kloster. M. St. Peders kirke. N. St. Clemens kirke.
α Riberhus. η Rådhuset. ζ Uraniscus Vellejanus. (Vedels lille Uranienborg).

sogne,⁵⁰ men det er selvfølgelig umuligt at sige, hvor mange udeladelser der skyldes de forkortelser, Resens værk har været ude for, og hvor mange der går tilbage til værkets oprindelige form og altså formodentlig skyldes, at der overhovedet ingen interessante oplysninger har foreligget om de pågældende sogne.

Den eneste trykte kilde, der jævnligt optræder i dette afsnit, er Ole Worms Monumenta Danica, som altid danner grundlag for omtalen af runestenene,⁵¹ og af dem har Worm hele elleve i Ribe Stift; desuden har han en stor afhandling om guldhornet, men netop det har åbenbart været så interessant – og så omdiskuteret – at Resen også refererer andre, afvigende opfat-
ser.

Netop Worms værk er iøvrigt også interessant i denne sammenhæng, fordi han også, i første omgang, havde prøvet at skaffe oplysninger til det ved at få indsendt præsteindberetninger, og i modsætning til Resens indberetninger er de bevaret, og nu også udgivet, så man her kan få et tydeligere indtryk af, hvordan systemet har fungeret,⁵² og netop fra Ribe stift er materialet meget fyldigt, så man også indholdsmæssigt kan få noget ud af at sammenligne,⁵³ selv om det til dels er andre ting Worm har spurgt om.⁵⁴

For Resens vedkommende giver en sammenligning med de få bevarede præsteindberetninger ikke meget indtryk af, hvordan indberetningerne har været benyttet, men man må formode, at de fleste af de oplysninger, der ikke kan findes hos Worm, stammer fra indberetningerne, og de svarer da også meget godt til det, Resen havde efterlyst i sit brev fra 1666, men derudover findes der dog ofte en enkelt ting mere, nemlig oplysninger om folketro og beskrivelser af fænomenerne, folk har opfattet som overnaturlige, og det er ikke det mindst interessante i dette afsnit.

Mikkelsklosteret ved Slesvig

Endelig er der i afsnittet om Ribe stift medtaget en beretning om, hvordan Mikkelsklosteret ved Slesvig i 1192 blev nedlagt og erstattet af Guldholm kloster. Denne tekst findes, foruden her, også i bindet om Sjælland,⁵⁵ hvor den findes sammen med tekster om grundlæggelsen af Tvis og Vitskøl klostre,⁵⁶ og hvor teksterne anføres med følgende begrundelse: »Da jeg undersøgte de papirer, som hørte til Frederiksborg og Slingerup, stødte jeg også på noget bemærkelsesværdigt om andre steder, og for at det ikke skal gå til grunde blandt orme, fik jeg lyst til at føje det til her til sidst«. ⁵⁷

Mikkelsklosteret fik dog ikke nogen lang levetid, fordi det hurtigt mistede sin grundlægger og velynder, biskop Valdemar af Slesvig,⁵⁸ og i 1209 blev det erstattet af Ryd kloster, men selv om det fremgår af de indledende bemærkninger, at teksten her oprindelig har haft en fortsættelse om disse begivenheder, er den desværre ikke bevaret.

Bemærkninger til oversættelsen

Nærværende oversættelse er foretaget efter håndskriftet Uldall 186 fol. bd. VI og udgør efter tidligere udgiveres praksis afsnit VI D.

Pagineringen i Uldall er i oversættelsen angivet i skarpe parenteser; disse er ligeledes anvendt til oversætterens tilføjelser og rettelser.

De kursiverede overskrifter til afsnittene angiver håndskriftets marginaltitler; kursiverede ord i teksten angiver danske ord i den latinske tekst. Personnavne er oversat til nutidsdansk og såvidt muligt søgt konfirmeret i de forskellige lokalhistorier. For stednavnenes vedkommende er de transskriberet til moderne dansk.

I noterne er inddraget supplerende oplysninger fra håndskriftet AM 360 fol., Aarslevs redaktion, og sine steder er de originale forlæg citeret, hvor de har kunnet findes og er fundet af interesse for oversættelsen. I forbindelse hermed skal der gøres opmærksom på en vis inkonsekvens i henvisningerne til Huitfeldts Bispekrønike (BK); denne er ikke pagineret, men bogstaveret efter ark. Til gengæld er bisperne nummereret i kronologisk orden. Endvidere er der af hensyn til særligt interesserede indføjet nogle noter af filologisk karakter på de steder, hvor der har været tekstmæssige problemer.

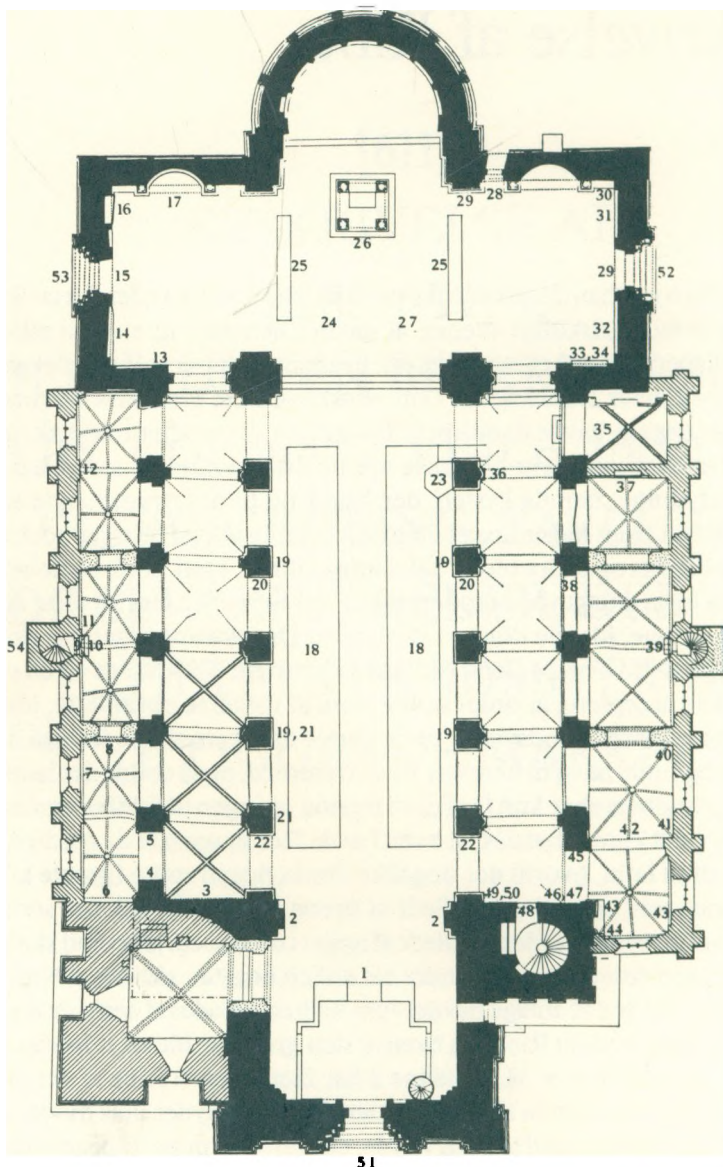
Endelig skal vi gøre opmærksom på, at vi ikke er historikere, hvorfor det ikke er den historiske sagkommentar vi har lagt hovedvægten på. En sådan ville efter vores mening sprænge denne bogs rammer og tage pladsen op for andet og efter vores mening ligeså interessant stof. Ligeledes er vi heller ikke gået i dybden med personalhistorien, men vil generelt henvise til Dansk biografisk Leksikon.

[611]
BESKRIVELSE AF
RIBE STIFT,
HERUNDER EN BESKRIVELSE AF
RIBE BY, KOLDING, VEJLE, FREDERICIA
OG RINGKØBING, SÅVELSOM
AF DE SEVÆRDIGHEDER, DER FINDES
I STIFTETS LANDSBYER OG
TILLIGGENDE MARKER.

Beskrivelse af Ribe

Navn

[612] Hvorfra byen har fået sit danske navn Ribe (latin Ripa eller flertal Ripæ, -arum) er uvist.¹ Adskillige mener, at navnet henviser til en kyst eller en bred, der ligger ved en å eller ved havet, hvadenten det så er ifølge det gamle frisiske sprog, hvor Danckwerth i sin »Beskrivelse af Holsten« nævner,² at ordet »riip« engang havde denne betydning, eller det er efter romersk sprog, således at navnet snarere er af latinsk oprindelse.³ Nogle af disse vil have, at [denne] betydning, nemlig kysten, der ligger ud til det strømmende vand, sigter til det, at byen ligger i nærheden af havet, hvis kyst de siger adskillige gange hos Plinius og andre bliver kaldt »ripa« [bred, kyst]. Andre [mener], at det er fordi byen er lagt ved bredden af åen, der løber her. Heri er atter andre imidlertid uenige, idet de drager i tvivl, hvad Danckwerth siger om det frisiske ord, da dette bygger alene på hans vidnesbyrd. Endvidere vil de overhovedet ikke acceptere, at ordet skulle være af romersk oprindelse, idet de siger, at det er højst usandsynligt, at de gamle danskere skulle forbigå deres eget sprog og finde navn til deres by fra et fremmed, og så endda det latinske, [613] hvis grundbegreber kun få af dem forstod og ingen til fuldkommenhed, medmindre det kunne fastslås, at byen havde fået sit navn af de gejslige, der oversatte alt til latin, hvortil der dog ikke findes nogen støtte i gamle kilder. Disse mener selv, at navnet er afledt af byens å, Nibe Å,⁴ således som det også ses i andre bynavne, der er afledt af noget i omegnen. [Navnet] skulle så komme fra åen enten ved at forandre eet enkelt bogstav, således at Nibe bliver til Ribe, eller ved at antage navnet som helhed, således at åen selv engang også skulle have heddet Ribe, og byen af den grund er blevet udstyret med det navn,⁵ og man mener så, at denne å har fået sit navn Ribe af det gamle danske ord »riip« svarende til det tyske »reiff«, der betyder dels modenhed, dels overflod, af den grund at dens vande, der bliver tvunget tilbage mod kilden af det nærliggende havs voldsomhed, ofte går over sin bredder og oversvømmer omegnen, hvorfor der tit i denne egn af Jylland er opstået oversvømmelser.⁶ Men intet af dette er, som jeg allerede har sagt, sikkert, men blot de fremherskende meninger fra begge sider.

- Det treskibede anlæg opført ca. 1150-1225. Kort efter indbyggedes der stenhvælv i højkirken.
- Borgertårnet eller »Store tårn«, antagelig fuldført 1333.
- Ydre sideskibe, dannet i 1400-tallet ved sammenbygning af ældre kapeller og våbenhuse.
- Egentlige nydannelser ved restaureringen 1882-1904.

Tidspunktet for byens grundlæggelse

Tidspunktet for byens grundlæggelse [614] er ligeledes ukendt. At den er ældgammel er almindeligt kendt, så at Adam af Bremen,⁷ der levede på det tidspunkt, da kong Svend Estridsen omkring 1048 begyndte at regere, og også andre tror, at den eksisterede allerede på Ptolemæus' tid – han levede 140 e.Kr.⁸ – og at den var boplads for Phundusierne, som samme Ptolemæus nævner i Jylland.

Beliggenhed

Byen ligger i nærheden af Vesterhavet, altså på Jyllands vestkyst, på 55°20' bredde og ifølge Adrianus Metius' katalog⁹ og Mejers Beskrivelse af Holsten¹⁰ på 32° og nogle minutters længde, men ifølge Nicolaus Viscerus' geografiske kort¹¹ kun på 30° længde. Den ligger ti mil fra Flensborg, fire mil fra

Grundplan over Ribe domkirke med angivelse af de i teksten nævnte monumenter:

- 4) Epitafium over Dorothea Sørensdatter Vedel med ægtefæller Anders Romdrup og Ludvig Pouch. [633-34]
- 10) Epitafium over Lauge Andersen Vedel. [633]
- 11) Gravsten over Søren Andersen Vedel. [633]
- 12) Krucifiks. [623]
- 13) Mindetavle af bronze over Anders Sørensen Vedels 1. hustru Marine Hansdatter Svaning, nu stjålet. [634]
- 16) Nichegraven, der ikke indeholdt Erik Emune, men bisperne Odinkar, Nothold og Asser.
- 17) Sidealterniche flankeret af mindetavler for Erik Emune og Christoffer I. [626-28]
- 25) Korstole til kannikerne opsat af Iver Munk. [624]
- 28) Portræt af Hans Tausen. [628]
- 33) Gravsten over Peder Jensen Hegelund med tre hustruer. [629]
- 34) Epitafium over Hans Tausen.
- 35) Bethlehemskapellet, gravkapel for lensmand Albert Skeel. [633]
- 36) Mærke for vandstandshøjde ved stormfloden 1634.
- 41) Gravsten over Claus Sehested, lensmand. [633]
- 42) Epitafiegravsten over Iver Munk. [628]
- 44) Gravsten over kannik Jens Pedersen Horsens, genanvendt af Jens Pedersen Grundith og dennes søn. [631-32]
- 47) Epitafium over præsident for Ribe, Matthias Worm.
- 48) Opgang til Mariatårnet og Borgertårnet med klokkerne. [624]
- 49) Gravsten over kgl. historiograf Hans Svaning. [630]
- 50) Epitafium over Johan Pouch. [634]

Insignia Civitatis Ripensis

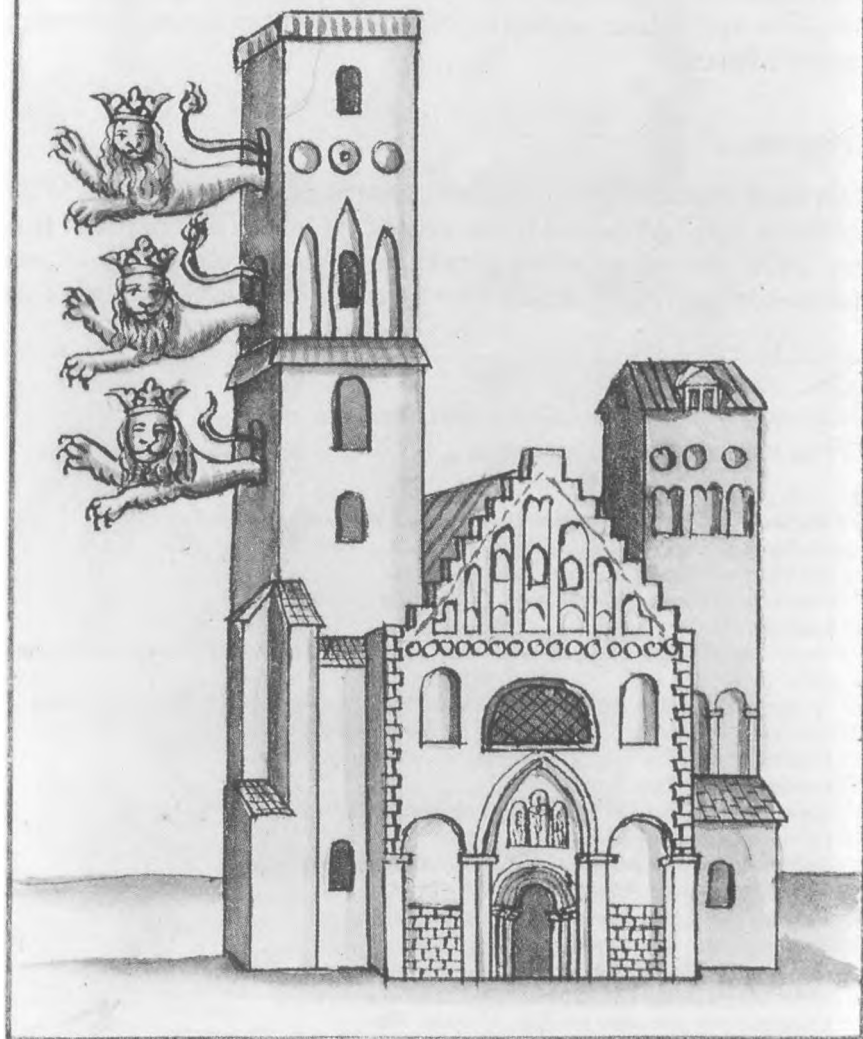

Fig. 7. Ribe byvåben. I MS indsat øverst [616], hvor det hører hjemme iflg. sammenhængen, se s. 43.

Haderslev og fjorten mil fra Slesvig i nordlig retning; fra Kolding, som ligger nær Østersøen ved [Jyllands] modsatte kyst, befinder den sig i en afstand af seks mil mod vest.¹²

Byens skønhed

Byen fremstår smukt dels ved sine huse, der er bygget enten af mursten eller kvadre, dels ved åen, der omgiver byen således, at den bliver aflang [615] lig et æg, og giver adgang for skibe, idet den løber ud i det nærliggende Vesterhav.

Betydning

Det giver byen betydning, at både Domkapitlet og Ribe biskop har sæde her; sidstnævnte residerer i byen, som var den hele hans stifts hovedstad, skønt den ligger i stiftets sydligste del, således at den selv og Kolding er stiftets to sydligste byer.

Byvåben

Byens våben fremviser en kirke med to tårne; fra det største af disse stikker tre løver frem, som også udgør det danske rigsvåben. De er måske tilføjet her, fordi Ribe engang var adgang og indgang til Danmark for dem, der kom fra Holsten og Tyskland.¹³ At der til Ribes byvåben er føjet tre løver mener andre har den årsag, at åen Nipså løber ind i byen i tre grene, der driver byens møller, og atter samles til een. Byen havde engang en kunstig befæstning med volde og grave, men beskyttes nu alene af naturen, idet den er omgivet af åen. Nu følger Ribe bys våben: [616].

Kirker

Hvad angår byens hellige steder og bygninger på dem, findes der først og fremmest kirkerne, som engang var flere i tal, nemlig Vor Frue kirke, St. Katharinæ, St. Nikolai, St. Hans, St. Peders og andre.¹⁴ Idag er blot to tilbage; de øvrige er enten revet ned eller gået over til andet brug, f.eks. St. Peders, der idag er det hus, hvor borgerne opbevarer deres varer [materialhus].¹⁵ De to, der stadig tjener til de hellige ritualer, er Domkirken og St. Katharinæ.

St. Katharinæ kirke

St. Katharinæ kirke eller kapel, som også kaldes *Sortebrødre kirke*, dvs. prædikebrødrenes kirke, eftersom den var i deres besiddelse i papistisk tid, ligger i byens sydlige kvarter og har som værge domkapitlets ærkedegn.

Fig. 8. St. Katharinæ kirkes våben. I MS indsat s.m. fig. 17.

Dens præster

Blandt dens præster har været Jens Christensen [Varde], der døde 1547, [617] Villum Pedersen, der døde under pesten i 1565, Ib Sørensen, der døde 1580, dernæst Laurids Ægidiussen [Giødesen], mag. Niels Glud, mag. Hans Olufsen, mag. Lauge Andersen Vedel, mag. David Foss, mag. Jørgen Lauridsen

Fog.¹⁶ Blandt samme kirkes kapellaner har været Axel Knudsen, Ib Sørensen, Niels Jørgensen, Jens Tausen, Torkild Andersen. Ligeledes til opregningen af St. Katharinæ kirkes kapellaner kommer Hr. Niels Galt og Hr. Laurids Aagaard.¹⁷

Særlige begravelser i kirken

Særlige begravelser i kirken: Carsten Olufsen, tolder, der døde 1659.¹⁸ Mag. [Laurids] Ægidius[sen] Billum [Billem] gejstlig i Ribe, der døde 1597.¹⁹ Niels Poulsen, borgmester, død 1606.²⁰ Ib Jensen Tornum, borgmester, død 1612.²¹

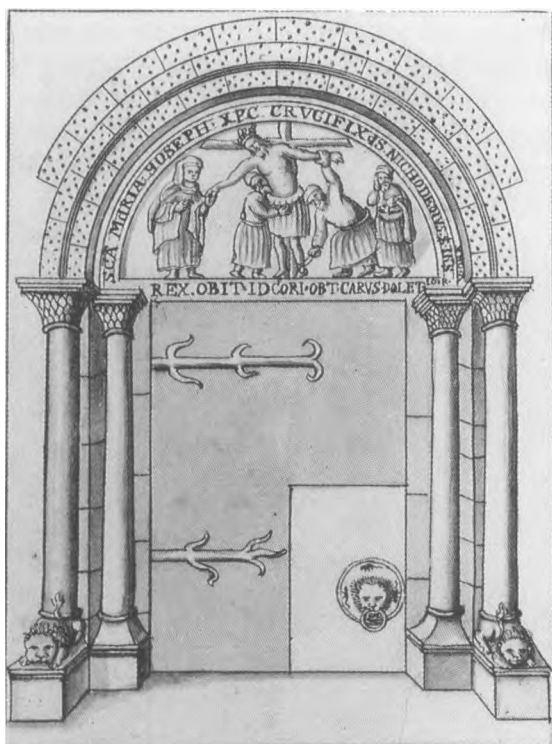

Fig. 9. Kathoveddøren, ikke omtalt i teksten. Fig. 9, 10 og 11 udgør [620] i MS.

Kirkens indkomster

[618] Denne kirkes indkomster er – udover dem, der indkommer ved udlejning af gravsteder og kirkestole – alle dem, der før reformationen tilfaldt Gravs sogn, St. Nikolai, St. Hans og St. Peders sogne.²²

Domkirken

Domkirken, der også kaldes Vor Frue kirke, ligger midt i byen på en høj; den er yderst rummelig og udmærker sig i skønhed ved at være udsmykket med marmorsøjler og et underskønt hvælv. Kirken er bygget så høj, at man fra dens tårn, der siges at være blandt de ældste danske kirketårne, kan se omtrent fyrre sognekirker i omegnen indenfor en afstand af seks mil.

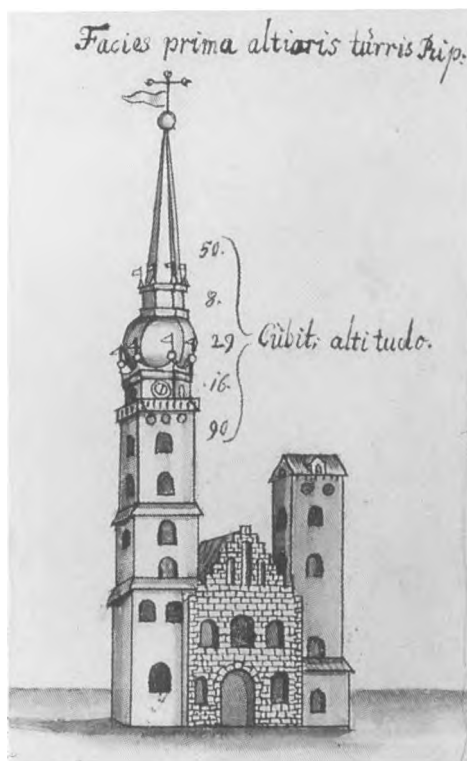

Fig. 10. Et forslag til et aldrig gennemført »projekt spir« på det store tårn.
Se DK 19, Ribe amt 1, ss. 281-89.

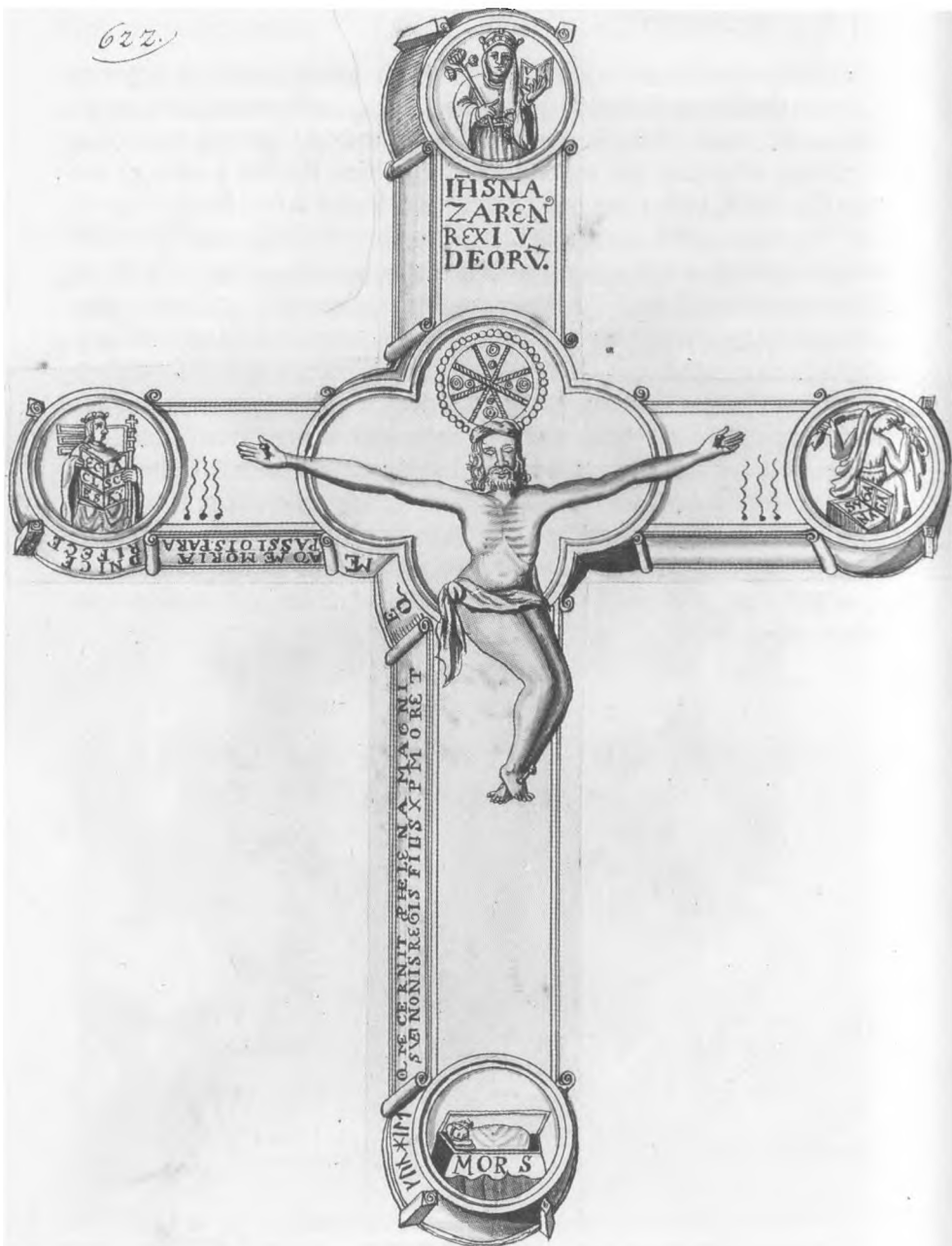
Dens bygningshistorie²³

Den siges at være bygget omkring 860, og dens grundlægger og bygherre [619] skulle være kong Erik med tilnavnet Barn, der også siges at have grundlagt de første kirker i Slesvig og Århus. Af denne den tidligste bygning er intet tilbage, eftersom den senere i den krig, hvor Regner Lodbrogs søn angreb Danmark, blev revet ned og ødelagt. Således lå den hen i ruiner til Frode VI's regeringstid, indtil den blev genopført i 931.²⁴ Dernæst begyndte man mere og mere at udbygge og forskønne den, som for eksempel i 1100, da biskoppen af Ribe, Toko [Thure] påbegyndte at udsmykke den med udsøgt pryde og smag. Senere har andre ydet forskellige gaver til dens udsmykning, heriblandt biskop Odinkar (død 1403)²⁵ som skænkede kirken forskellige kostbare klædninger til brug ved gudstjenesten og ligeledes tillagde den visse godser og ejendomme, ved hvis indtægter kirkens udsmykning og bygninger i deres helhed kunne vedligeholdes. Også Frederik II, højlovlig ihukommelse, havde dette for øje, da han i 1530 tillagde kirken kongetienden fra Andager sogn.²⁶ Herefter skal tilføjes forskellige ulykker, som f.eks. da kirkens tårn faldt sammen julenat 1280 og forvoldte mange menneskers død, og i 1594 på 14. dagen,²⁷ da den øverste del af tårnet faldt ned i et voldsomt stormvejr. [620]

Fig. 11. St. Jørgen kæmper med dragen. Ikke omtalt i teksten.

622.

Liste over Domkirkens præster, [621] som de opregnes i koret i denne rækkefølge: Hr. Poul Pedersen Lemvig fra 1535 til han døde af pest 1539, Hr. Frands [Berg] fra Odense fra 1540 til 1546, mag. Laurids Nielsen fra Ribe fra 1546 til 1554, Hr. Jens Pedersen Grundith fra 1554 til 1565, mag. Jakob Madsen Vejle fra 1567 til 1588, mag. Peder Hegelund fra Ribe 1588 til 1595, mag. Mads Pors fra Horsens fra 16. april 1595, mag. Søren Andersen Vedel fra 6. oktober 1616, mag. Niels Jørgensen Seerup fra 1653 til 1685, mag. Søren Nielsen Seerup fra 1685.²⁸

Over kapellanerne findes ingen liste, men blandt disse kan nævnes: Niels NN [Olufsen] fra 1544-72, Mads Nielsen Vejle fra 1572 til han døde af pest 1579, Jakob Hansen Buch fra 1580 til 1629, Ivar NN, mag. Lauge Andersen [Vedel] fra 1629 til 1636, mag. David Foss fra 1636 til 1648, mag. Johan Pouch fra 1648 til 1660, Hr. Bernt Laugesen Vedel fra det Herrens år 1660.²⁹

Seværdigheder i kirken

[623] Hvad angår de seværdigheder, som idag ses i kirken, er der i den koromgang, der har navn efter biskop Iver, en fremstilling af Kristus hængende på korset. Denne fik kapitlets dekan Hans Svaning flyttet til et mørkere sted. Imidlertid viste der sig for ham i drømme en skikkelse, jeg ved ikke hvilken, eller om den var sort eller hvid [under- eller overjordisk], der truede ham med pest og død, hvis han ikke lod krucifikset blive på sit oprindelige sted, og rædselsslagen herover flyttede han det tilbage til det sted, hvorfra han havde taget det. Det fortælles om samme krucifiks, at nogle skoledrenge havde skåret neglene af figuren, hvorfor de selv på lignende vis mistede neglene. Dette kan have et vist præg af pavetidens lyst til at opfinde mirakler, men jeg refererer det alligevel, som det er blevet mig fortalt.³¹ På søjlen nærmest ved prædikestolen findes et billede af Kristi Genopstandelse, et arbejde af så stor kunsthåndværk og sjældenhed, at der fandtes folk, der for en stor sum ønskede at købe det til sig selv og i dets sted beklæde hele søjlen med andre smukke billeder. Dette ville også være sket, hvis ikke kapitlet havde nægtet at give sin tilladelse dertil.³² Ved kirkens norddør hænger en godt og vel elleve alen høj fremstilling af en mand, der betegnes som St. Christoffer; [624] det er sat op i pavetiden til værn mod, at åen skulle svulme op og overstrømme byen, idet man efter den tids overtro mente, at han hjalp til at forhindre oversvømmelser og stilne vandene.³³

*Fig. 12. Det såkaldte Gunhildkors.*³⁰

Fig. 13. St. Christofferstatuen.

Fig. 14. Kvinden med barnet med det dobbelte ansigt. I MS anvendt [635] som illustration til kapitlets våben, men er egl. et kalkmaleri. Se DK 19, Ribe amt I, s. 384ff.

På korstolene læses disse ord: Den ærværdige herre i Vor Herre Kristus, Iver Knudsen, af Guds nåde biskop af Ribe, lod gøre dette værk for brødrene i det Herrens år 1+++.³⁴ På een af klokkerne er følgende ord:

Jeg Kristi kirke tjener med klangen glad som trist.

Hvis du i livet troede fromt, du døde glad til sidst.

Fremdeles er jeg det klingende malm,
[625] herudover intet.³⁵ De øvrige indskrifter på klokkerne viser, at een er støbt 1406, en anden i 1436, hvor der også findes et vers, som også plejer at kunne læses på andre klokker:

Til fromme Marias Ære

liden klokke støbt skulle være.³⁶

Blandt kirkens større klokker, der kaldes *Storm Klokker*, dvs. almindelige alarmklokker, findes een, om hvilken følgende fortælles: Da den i sin tid for første gang skulle overføres til tårnet, troede ingen, at de var stærke nok til at trække den til kirkegården, fordi den var så tung – kun skolens peblinge havde under tilskyndelse af deres rektor turdet vove det: Hvo intet vover intet vinder.³⁷

Denne kirkes afladsbreve

Blandt de afladsbreve, der er givet denne kirke, var det, som den romerske pave Julius II gav, i hvilket han lover alle dem, der er tilstede i kirken ved biskop Ivers fromesse, eller som yder noget til dens vedligeholdelse, fuld tilgivelse for alle deres synder. Brevet om denne beslutning er skrevet i Rom den sidste dag i april 1506.³⁸

Begravede i kirken

Blandt dem, der er begravede i denne kirke, er følgende de mest fremtrædende: – af konger Christoffer I, som biskoppen af Århus, Arnefast, dræbte med gift i 1259. Ligeledes Erik IV med tilnavnet Emune [den Mindeværdige], som en vis Plov med tilnavnet den Sorte i 1139 på Hveding ting [626] gjorde opstand imod og dræbte ved at gennembore ham med en lanse; han var tilskyndet hertil af de bisper, der var kongen fjendtligt stemte, fordi han ikke tillod dem at styre, som de ville, eller tilrane sig andres ejendomme. Dette deres had mod ham viste sig ved det, som en eller anden, hvadenten det var en biskop eller en af biskoppernes betroede,³⁹ gjorde ved ham. Hans epitafium er dette udtryksfulde digt, der dog skraber alt sammen, sandt som falsk, der tjener til kongens last. Det har følgende ordlyd:⁴⁰

Danernes Erik kaldt som konge med navnet Emune
 hvem de gamle og betegned som Lynet i Norden
 da man i livet ej kunne holde ham inde bag slår,
 eftersom han lagde øde enhver forhindring lig lynet,
 idet han vild som det bugtede lyn kasted sig imod fjenden og
 mere ved kraft end ved antal drev hære, de største, på flugten,
 nu dækker dette hans aske, Danmark priser hans godhed.
 Søn af den Erik, hvem den Cypriske ø lagde navn til,
 kaldt Cyprioten af mange, dog Ejegod kaldt af de fleste;
 dog som ægte ej født, men af den troløse frille,
 O hvilken glæde det er at fødes af mødre så kyske
 og ej at have vanæret fædrenes dyder, de rene.
 Af den årsag alt ondt fra det mødrene bryst han inddrak,
 endelig henfaldt han til mange og skændige laster.
 Niels, der var konge, med grusomme våben af landet han uddrev
 da han forsvared Magnus sin søns uretfærdige sager,
 han som med forræderi bortryddede Knud [Hertug], der var helgen
 og med Erik nært ved det blod, der er brødres, forbunden.
 To gange inden eet år seks slag mod dette han førte,
 [627] hvorfra snart som besejret, snart som besejrer han bortdrog.
 Kongen, den flygtende, endelig dræbt af de Slesviger godtfolk,
 fulde af sorg over Knud, der var faldet i Magnus' snarer.
 Denne [Magnus] døde i kamp, da han ville drabet forsvare,
 skønt en skændsels dåd; og Erik fik kongeligt scepter.
 Knap var han kommet til magten, før han ændred sig meget
 fra den han engang var; blev tyrann i stedet for konge.
 Harald [Kesja], sin broders sønner, født ved hans prægtige legem
 otte han vog heraf, forklædt den niende snarlige
 slap afsted, i flugten alt håb han havde om livet,
 da hans far til døden blev ført med så mange af sine
 fosterbørn, og uden skyld som straf måtte bøde med livet.⁴¹
 Til Fier fra Skånes land bød han [Erik] alle disse at drage,
 hvor de blev hugget ned og slagne af bødlerne vilde,
 skrækkeligt at se! Straks efter dem alle han kasted
 ned i en hule mørk, foruden hæder begravne.
 Disse han dræbte blot for alene at holde sit scepter
 og til sin slægt efter døden at give det udstrakte rige.
 Dog var det ej uden straf han begik disse handlinger grumme,

men snart fremstod Gud som Hævner for sådanne skændsler
og med alvorlig straf opvejede sin snigende vrede.
Kort tid efter drog den store stridsmand tilfældigt
uden våben på Hvedinge ting og mønstrede folket,
for at enhver for sin plov tolv skilling skulle betale.
Skændigt da blev han gennemboret af Sortepløvs lanse,
fældet af fjende fejj faldt den store Emune;
det han mod Harald, sin bror, og sin egen familie gjorde,
han, der i skændselsgerning overgik alle de andre,
måtte han lide selv fra en ukendt, men stålsat krigsmand,
[628] medens forsamlingens råb mod kongen, den fremmødte, brused.
Efter mangfoldige hårde fald i krigsgudens tjeneste
ligger nu her uden kraft, under marmorsten lukket inde
han, hvem i livet eet helt rige ej gjorde fyldest.
Sådan et liv har han haft, og lig alt dette var enden.
Uligt dit liv kun sjældent plejer din bortgang at være.⁴²

Biskopper

Af biskopper er her begravet: 1. Iver Munk, på hvis sten dette billede er indhugget:⁴³ 2. Hans Tausen, som var den første og tillige den mest veltalende og standhaftige prædiker af det [rene] evangelium i Danmark,⁴⁴ idet han på ingen måde frygtede sine fjenders had. Blandt hans hyppigst citerede udtalelser står disse: [629] »Hvem du søger i mørket, vil du finde i lyset, hvis du elsker Gud og erkender, at du er menneske; imorgen vil min retfærdighed svare for mig; Ægypten er menneske, ikke Gud«. ⁴⁵ Blandt hans skrifter er en dansk postil og en dansk oversættelse af de fem Mosebøger.⁴⁶ I 1561 byttede han livets lod med dødens. 3. Hans Laugesen, Hans Tausens svigersøn, død 1594.⁴⁷ 4. Mag. Peder Hegelund, der var skolemester i 10 år, lektor i 8, præst i 7 og biskop i 19 år. Han døde i 1614 efter at have levet i 73 år og haft tre hustruer: Anna, datter af mag. Jens Knudsen, Margrethe, datter af hr. Jørgen, og atter en Anna, datter af Anders Sørensen. Endnu i live rejste han sit eget epitafium, hvorpå der blandt andet står følgende ord:

Døden som kunst er blot kort, livet og sejren er lange
og ligeledes

Alt er til gavn for de fromme, liv, død, medgang og modgang
med splid og sorg higer vi mod vort fædreland.⁴⁸

5. Iver Iversen [Hemmet], død 1629.⁴⁹ Jens Dynesen Jersin, død i det Kristi år

Fig. 15. Iver Munks ligsten. I MS indsat [628] lige efter at den er nævnt (se s. 54).

Fig. 16. Iver Munks gravsten efter Resens bevarede træsnitoriginal i AM 360. Forlægget for håndskriftets illustration har her (som de fleste andre steder) været kobberstikkene i Tørpager 1736. Se Th. Lassen, Omkring billedmaterialet i Ripæ Cimbricæ, hikuin 7, 1981, ss. 265-74.

1634 i sin alders 47. år. På hans epitafium er disse ord: »Således elskede Gud verden ... osv. hvilke siges at have været hans sidste.«⁵⁰ 7. Hr. Hans Borchersen, død i sin alders 45. år i det Frelsens år 1643.⁵¹

Andre lærde eller gejstlige

[630] Af andre lærde eller gejstlige er: 1. Mag. Hans Svaning, Frederik II's hovmester og historiograf, ligeledes dekan og kannik i Ribe, død i sin alders 81. år i det Frelsens år 1580. Fra samme familien Svaning stammer også den anden mag. Hans Svaning, provst på Samsø, og hr. Hans Svaning [Svane], ærkebiskop, og hans bror Olav Jensen, tidligere borgmester i Horsens, og ligeledes Hans Svane, borgmester i Vejle.⁵² 2. Jens Pedersen Viborg, ærke-diakon og kannik i Ribe, der gav 1000 daler til de fattige og døde i sin alders 80. år i den genvundne Frelsens år 1581.⁵³ 3. Mag. Anders Sørensen Vedel, for-dum hovmester hos Danmarks berømteste astronom Tycho Brahe,⁵⁴ dernæst kongelig slotspræst og historiograf ved hoffet i København og endelig degn og kannik i Ribe. Han udgav Adam af Bremens kirkehistorie og adskil-lige gamle viser på dansk, og han oversatte Saxo Grammaticus' Historie og Luthers »Kommentar til den 90. Salme« til modersmålet.⁵⁵ En yderst skøn-som mand, der i sine skrifter viser sig at have angrebet og arbejdet med ethvert emne på en passende måde.

Blandt andre ting er der på hans epitafium disse vers om ham: [631]

Danmarks jord begræd Saxo, som var den fratagen
at der manglede een, dens Grammaticus lig,
Vedel rejste sig som Fugl Fønix af denne aske
og til sit fædreneland ny sorg gav ved sin død.

ligeledes

Spørger du Vedel hvilken visdom kan være den største
hvad har mennesket som sin frommeste pligt?
Blot at se de blodige sår, den korsfæstede Frelsers,
og på sin Herres værk fast at kunne tro.⁵⁶

4. Dr. Jens Pedersen Grundith, kannik og præst ved denne domkirke, død 1565. Anders Vedel priser ham på hans epitafium og siger, at han var et eksempel for de troende, at han i enhver henseende hjalp alle og ingen skadede.⁵⁷ I den tale han har skrevet over Grundiths liv og død fortæller Vedel

først, at han endnu før han var født af sin frugtsommelige moder var blevet særligt indviet til Gud, og for at prise ham selv for hans fromhed fortæller han [Vedel] i almindelighed, at han aldrig var blevet et stort menneske uden ved Guds tilskyndelse; dernæst siger han, at han [Grundith] flammede af troens sande glød mod Gud,⁵⁸ og da han mente, at mange og brændende bønner var grundlaget for ethvert godt forehavende, at det var højdepunktet af alle rette handlinger, lagde han uafbrudt et utrætteligt arbejde i at bede; [Vedel siger,] at han selv har set ham mange gange knælende på sine nøgne knæ på gulvet foran sengen, hvis en almen eller personlig [632] ulykke syntes at true, og med de hedeste suk bede til Gud, og han er ikke i tvivl om, at mange almene onder ved hans og Hans Tausens bønner og anråbelser er blevet afværget fra vore kirker. Vedel priser ligeledes hans beskedenhed, der fik ham til at afsky alle hovmodige og indbildske mennesker, såvelsom hans oprigtighed og hans sandhedskærlighed, der fik ham til i harme over sofister og upålidelige mennesker at udslynge disse vers af Homer:

Thi som Hades' Borg en Mand vederstyggelig er mig
 fører paa Læben han Et, og skjuler et Andet i Hjertet.⁵⁹

og også hans velgørenhed, ved hvilken han erklærede sig som en fader for de fattige, idet han uafsladelig holdt sig underrettet i hele byen om, hvem der trængte til hjælp, således at Vedel siger, at han ikke ved, om han nogensinde har læst eller hørt om en større omsorg for de fattige end Grundiths. Af samme Grundiths skrifter er kommet mig i hænde en bog med teologiske lignelser, som ikke er taget fra andre bøger, men som han selv har udtænkt; blandt disse findes adskillige, der ofte forbavser ved træfsikkerhed og pointe, som den, hvor han sammenligner etiske love med bøddelen, der driver misdæderen af by ved at slå ham med stokke,⁶⁰ og den, hvor han sammenligner de ugudelige og ufrommes jammerklager over en som de selv ufrom og ugudelig persons død⁶¹ med svinenes grynten, når de hører et andet svin grynte, når det bliver trukket til døden: til at begynde med er den meget voldsom, [633] men senere dør den fuldstændigt ud. 5. Mag. Ægidius [Giøde] Lauridsen, ærke diakon og mag. Anders Vedels svigersøn, død 1627. På hans epitafium er malet en trane, der sidder på et kranium, og disse ord er tilføjet: Våger, thi I kender ej timen.⁶²

6. Mag. Anders Romdrup, ærke diakon og kannik og ligeledes Anders Vedels svigersøn, død i sin alders 44. år i det Frelsens år 1649.⁶³ 7. Mag. Jens Viborg, ligeledes ærke diakon, død 1581.⁶⁴ 8. Mag. Lauge Andersen [Vedel], præst ved St. Katharinæ kirke, død 1648.⁶⁵ 9. Mag. Søren [Andersen] Vedel, rektor ved skolen i Sorø og senere præst ved domkirken i Ribe, død 1635.⁶⁶

10. Mag. Christen Brod, rektor ved skolen i Ribe og mag. Ægidius Lauridsens svigersøn; han døde 1651.⁶⁷ Endelig mag. Christen Friis, ligeledes rektor ved skolen, død 1663.⁶⁸

Af adelige: 1. Claus Sehested.⁶⁹ 2. Predbjørn Podebusk.⁷⁰ 3. Palle Skram.⁷¹ 4. Albert Skeel, lensmand på Riberhus, død 1639.⁷²

Af andre ikke-gejstlige: 1. Dr. Ludvig Pouch, medicus på hvis epitafium der er disse smukke vers:

Vi lever, men hvor langt går vejen til skæbnen, den fælles,
hvor længe løber man stakåndet mod samme mål?
[634] Døden er den, som river os bort, som afgrænser livet,
anse intet for fast udover at du skal dø.
Lær i tide at leve, eftersom målet er tæt ved,
hvo ej kender sit liv, kender vel næppe sin død.⁷³

2. Johan Pouch, byens apoteker, død 1659.⁷⁴ 3. Anders Hansen Svane, borgmester, død 1657.⁷⁵ 4. Laurids Thøgersen, ligeledes borgmester, og død 1594.⁷⁶ 5. Hans Nielsen Friis, rådmand.⁷⁷ 6. Peder [Mortensen] Hegelund, borgmester og kannik, død 1584.⁷⁸ 7. Christoffer Kjeldsen, kongelig tolder, som døde 1634.⁷⁹

Af kvinder, der bør fremhæves, er her begravet: 1. Marine Svaning, mag. Anders Vedels hustru, hvem den sørgende ægtemand, der overlevede hende, på epitafiet kalder »sin kærlighed næst efter Gud«. ⁸⁰ 2. Elidse Norby, en adelig jomfru.⁸¹ 3. Dorthé, datter af Poul Noviomagus og biskop Poul Madsens hustru.⁸²

Kirkegård

Hvad der ellers hører ind under domkirken er: kirkegården, lektoriet, kapitlet, skolen og biskoppens hus eller palæ. Kirkegården er delt i en større og en mindre del; den større er ved kirkens nordside, den mindre ved sydenden, hvilket er det sted, hvor de fattige skoledrenge bliver begravet, siges det.⁸³

Lindegården

Lindegaarden eller stedet med lindetræet har sit navn fra en høj, storkronet

Fig. 17. Ribe Vor Frue kirkes segl. I MS indsat s.m. fig. 8.

lind, der stod her lige til [635] 1560, hvilket år mag. Hans Tausen sørgede for, at den blev fældet, idet de hæse krager, der altid sad i den, forstyrrede naboernes søvn med deres skræppen op.⁸⁴

Lektoriet

Lektoriet, som også er gymnasium, ligger ved kirkens vestside og er det sted, hvor lektoren [læsemesteren] på latin udlægger Den hellige Skrift. Den første sådanne lektor var Jens Knudsen Holm, der bestred dette embede lige til 1555. Efter ham var Hans Laugesen til 1569. Dernæst mag. Laurids Ægidiussen til 1580. Dernæst mag. Peder Hegelund til 1588. Dernæst mag. Niels Sørensen Glud indtil 1596. Dernæst mag. Hans Olufsen [til] omkring 1623. Dernæst Christen Nielsen Friis til 1653. Efter disse mag. Rasmus Clausen Hammer, mag. Christen Lauridsen Aagaard, mag. Anders Bording og mag. Hans Rosenberg.⁸⁵

Kapitlet

Kapitlet, hvis våben viser Maria med [636] Jesusbarnet i favnen, ligger ligeledes ved kirkens vestende, og her – ligesom ved andre kapitler – dømmes hele stiftets ægteskabssager og andre lignende sager.

Kanniker

Dets embedsmænd og dommere er kannikerne; dette embede blev første gang i Ribe oprettet af biskop Elias omkring 1144, sådan som Huitfeldt fortæller det,⁸⁶ og han gav dem huse, i hvilke de kunne bo, et fælles bord, hvorved de kunne spise, og for deres gerning og deres liv gav han regler, hvortil de havde at holde sig. Heri hedder det sig ligeledes, at de skulle belære udi Den hellige Skrift for at omvende den vantro hob, men han ønskede, at de skulle kaldes snarere brødre end kanniker, og som den første degn for dem satte han en vis Broder, og ved dennes død Vicard, som han gav titel af prior, og da denne ligeledes var død, indsatte han sin søn og bød, at han skulle hædres med titel af ærkediakon. Da denne ærkediakon imidlertid viste sig at være meget streng, veg de tilbage fra de foreskrevne leveregler, som var taget fra Augustinerordenen og forekom de fleste af dem for vanskelige til at de kunne efterleve dem. Af den grund overlod Elias' efterfølger biskop Radulf det til brødrene selv at vælge, om de ønskede at leve efter munkeregel som

Fig. 18. Ribe Vor Frue kirke og kapitels våben. I MS indsat [618]; på dette sted indsat fig. 14.

kannikerne i Viborg eller på verdslig vis som i Hildesheim, af hvilke muligheder de valgte den sidstnævnte; de afstod dog ikke fra optøjer, men var mere krigeriske end de [637] tidligere havde været, i særdeleshed da Radulf

ønskede at gøre sin kapellan til kannik, således at de, idet de i selve kapitlet stødte sammen indbyrdes i et voldsomt slagsmål, behandlede skolemesteren og kanniken mag. Bonifacius på det grusomste og sønderrev Radulfs egen præstekjole,⁸⁷ og idet disse uroligheder bredte sig til borgerne, ophørte kirkens gudstjenester i et stykke tid, indtil striden var bilagt af ærkebispens, og retten til at vælge kanniker blev stadfæstet for brødrene, der hævdede, at det vedrørte dem alene og ikke biskoppen. Radulf fandt dette skammeligt og opnåede et stykke tid efter et brev fra pave Alexander i Rom,⁸⁸ der befalede, at brødrene skulle adlyde biskoppen i alle ting som en fader, og at de atter skulle vende tilbage til Augustinerordenens regler, som de havde afvist, og efterleve dem omhyggeligt; men dette brev kom for sent, for da var Radulf allerede død. Ikke desto mindre lod hans efterfølger Stefan, der tiltrådte embedet i 1171, brevet oplæse og påmindede brødrene om deres pligter, at de både skulle holde sig til Augustinerordenens regler, og at de skulle udvise den lydighed, de skyldte biskoppen; men det var frugtesløst, idet brødrene fremturede i deres mening og eftertrykkeligt stræbte efter den ret, som de mente var deres, og da klosteret allerede indenfor kort tid var brændt ned to gange lige efter hinanden, anså de det ikke for nogen straf at blive flyttet derfra til et andet. [638] Denne strid varede lige til biskop Omer tiltrådte embedet i 1186. Efter at have udnævnt tolv kirkelige kanniker gav han hver af dem en præbende og gjorde sit bibliotek fælles for dem alle, så de der kunne fordrive tiden med at læse og studere snarere end med at pleje deres stridigheder. Omkring 1215, da biskop Tuve sad i embedet, blev der rundt om domkirken opført nogle celler eller adskilte lønkamre bestemt for kannikerne. I 1456 blev ved biskop Henrik Stangeberg denne lov affattet, at ingen kunne blive kannik, medmindre han tidligere havde studeret tre år ved et universitet, og i 1458 tilføjede biskop Henrik, at hvemsomhelst, der blev optaget som kannik, skulle give femogtredive gylden til den fælles kasse.⁸⁹

Kannikerne indførte selv fra tid til anden ved almindelig overenskomst forskellige love, hvortil de havde at holde sig, som for eksempel disse fra 1298: Ingen, som klagede over en kannik, kunne føre sin sag andetsteds end i kapitlet; ingen kunne vælges til et kannikeembede, der først skulle blive ledigt, men kun til eet, der var ledigt; ingen kunne indsættes som kannik undtagen i tilstedeværelse af dem, der havde kaldsretten; ingen kunne indsættes, [639] medmindre de fandtes bosatte indenfor stiftets grænser.⁹⁰ Ligeledes vedtog de i 1218,⁹¹ at enhver af dem, der erfarede, at en kannik var død, i een fuld måned skulle læse eller lade læse salmer såvelsom messer for den dodes sjæl og hvad der ellers hørte sig til.

Kannikernes ejendomme er givet dem dels af bisperne, dels andre, og disse ejendomme har de fleste konger fritaget for enhver kongelig skat eller afgift, som f.eks. Valdemar I i 1202,⁹² Christoffer I i 1252,⁹³ Erik Menved i 1309,⁹⁴ Christoffer af Bayern i 1442,⁹⁵ Christian I i 1451 og 1452,⁹⁶ Hans i 1481,⁹⁷ Frederik I i 1525,⁹⁸ Christian III i 1551,⁹⁹ Frederik II i 1561,¹⁰⁰ Christian IV i 1597¹⁰¹ og Frederik III i 1648,¹⁰² idet nogle simpelthen gav privilegiet, og andre stadfæstede de privilegier, som deres forgængere havde givet herom.

Kapitlets øvrige embedsmænd

Udover kanniker er der i kapitlet som dommere og embedsmænd ligeledes prælater, domdegn, ærke diakon, provst og kantor. Blandt ærke diakonerne ser jeg, at man kan opregne Valter og Radulf omkring 1152 og Lauge i 1215; af efterfølgerne i nyere tid mag. Rasmus Heidemann, mag. Ægidius Lauridsen, mag. Hans Olufsen, hr. Christen Bording, mag. Anders Romdrup, [640] Peder Lange og hr. Peder Kraglund.¹⁰³

Blandt provsterne findes Anders Dresselberg, Henrik Lange, Jørgen Rosenkrantz og Kasper Mule.¹⁰⁴

Blandt kantorene: Gunde Lange.¹⁰⁵

Blandt domdegnene: i 1144 Broder og 1155 Meinard og ligeledes i 1576 Hans Svaning og i 1616 Anders Vedel.¹⁰⁶

Sjældne ting i kapitlet

Blandt sjældenhederne og seværdighederne i kapitelhuset er: biskop Ivers og andres korkåber med indvævet guld,¹⁰⁷ ligeledes forskellige helgenrelikvier og endelig forskellige faner, som munkene i fordums tid bar i hobetal, når de gik i procession. Så meget om kapitlet.

Skolen

Det tredje, som hører til domkirken, er skolen, hvis grundlægger var biskop Kristjern, der i 1298 gav det meste af sin arv til fireogtyve fattige peblingses bespisning og ligeledes gav dem et smukt hus bygget af sten.¹⁰⁸ Denne skole har, ligesom andre katedralskoler, såvel hørere som rektor og konrektor. – Blandt rektorene efter reformationen er mag. Jens Pedersen Grundith, Jacob Sørensen Riber, mag. Hans Thomissen Riber, mag. Laurids Ægidiusen, mag. Mads Jakobsen Vejle [Jakob Madsen Vejle], mag. Peder Hegelund,

Niels [641] Villumsen Riber, mag. Mads Pors, mag. Iver Iversen Hemmet, Ægidius Lauridsen, mag. Poul Mortensen [Ostrup], mag. Jørgen Pedersen Hegelund, mag. Christen Nielsen Friis, mag. Jens Kjeldsen, mag. Anders Romdrup, mag. Hans Meier, mag. Christen Brod, mag. Christen Aagaard, mag. Knud [Niels] Pedersen Kraglund, mag. Hans Rosenberg og mag. Jørgen [Gregers] Lauridsen Fog.¹⁰⁹

Mads Pors

Dette er rækken og rækkefølgen af rektorer, i hvilken hin *Mads Pors* huskes bedst blandt de øvrige, efter hvad jeg har erfaret, som forfatter til en ikke ulærd ordbog, der sammenstiller tingenes navne på græsk, latin og dansk; han udgav den i 1594, idet han dedicerede og tilegnede den kong Christian IV, højlovlig ihukommelse, men det var til skade for ham selv, eftersom han ikke fandt kongens nåde, men hans ugunst derved, og det i kraft af det ene ord »præfiscine«, som han i tilegnelsen føjede til hyldesten af kongen, idet han sagde, at hans heroisk fremragende nemme og begavelse i kunst og sprog »præfiscine« og hans forfinede uddannelse blev beundret og respekteret af alle lærde. Siden »præfiscine« betyder »uden hekseri«, »fri det for hekseri« og »jeg mener det alvorligt«, fortolkede kongen, der var skarpsindig om nogen anden, men sig sit beskedne kendskab til litteratur bevidst, dette som ironi, og han vendte håbet om nåde og belønning [642] til foragt.¹¹⁰ Jeg har ligeledes fundet, at en vis Mads Pors i 1603 i strid med mag. Niels Glud fik forbud mod at holde gudstjeneste. Denne er uden tvivl identisk med føromtalte Pors.¹¹¹ Det sidste, der hører til domkirken, er det biskoppelige palæ eller hus, hvor biskoppen af Ribe bor, og hvorfra han holder øje med og styrer hele stiftets anliggender.

Stiftet

Stiftet omfatter disse otte købstæder: Ribe, Kolding, Fredericia, Vejle, Varde, Holstebro, Lemvig og Ringkøbing. Af herreder er der tredive, som det ville tage for lang tid at opregne, og endelig er der tohundrede femoghalvfjerds sognekirker; engang var der mange flere, og det endog da kristendommen var nyindført i disse egne, således at den islandske fortælling om Danmarks forfatning på Knud den Stores tid, som Worm har udgivet, kan opregne ikke færre end trehundrede fireogtyve.¹¹²

Dette stift var eet af de første i Danmark, og nogle tror, at det blev oprettet

allerede i 860 på det tidspunkt, da Erik med tilnavnet Barn var konge. De fleste er dog enige om, at det ikke er opstået før Harald Blåtands tid, og det var omkring 950 eller 980. Han antog den kristne tro, og først da [643] blev Danmark inddelt i de forskellige stifter, og blandt disse var også Ribe.¹¹³

Rækken af biskopper

Den første biskop i Ribe var Lifdag [Leofdag], friser af fødsel, der, netop fordi han bekendte sig til den kristne tro, led en voldsom død; thi nogle hedninge ville af den grund lægge hånd på ham, og de forfulgte martyren, der forsøgte at undfly deres raseri gennem Nipsåens vande, men da de ikke kunne indhente ham, gennemborede de ham på afstand med deres spyd, således at den glimrende digter Hans Lauridsen i sin »Hyldest til Ribes Biskopper« herover har:

... ledet af troen den stærke
spotter han cimbrenes last og deres afguder;
skaren af hedninge følger efter og dræber den hellige
med deres spyd, da han søger vej over hemmeligt vad.¹¹⁴

De kristne begravede hans legeme på kirkegården, hvorfra det senere, da der skete forskellige mirakler ved graven, blev overført til selve kirken. Her lod biskop Radulf senere benene nedlægge i et skrin, der sammen med benene forblev uskadt lige til 1176, i hvilket år benene sammen med skrinet blev for-
tæret af flammerne, da kirken brændte. Leofdag blev efterfulgt af Fulbert, som nogle udelukker fra bisperækken, idet de siger, at han kun var udpeget til embedet.¹¹⁵ Dernæst blev Odinkar biskop; [644] hans efternavn var Hvide, altså »den Hvide«, og han var Knud den Stores søstersøn. Han opnåede gennem sin onkel kong Knud, at biskopperne skulle have halvdelen af alt hjemfaldent gods i byen, og da han havde givet hele sin arv til stiftet, opnåede han fra kongen såvelsom fra paven, at de fremtidige biskopper skulle være af hans familie; denne vedtægt blev dog ikke iagttaget i længere tid, og senere blev en anden skik indført, idet man tilsidesatte Odinkars familie og tillod udefra kommende i embedet. Ikke desto mindre blev han efterfulgt af sin søn Kristjern, og denne igen blev efterfulgt af sin søn og Odinkars sønnesøn Valdemar, som dog hurtigt blev afvist af de fleste af kannikerne, idet de valgte en vis udlænding Jareld, der dog hverken havde sjælsstyrke eller tilstrækkelige kræfter til bispeembedet, således at han vendte dem ryggen med alle de rigdomme han havde kunnet skrabe til sig i hele stiftet, idet han ikke turde

vise sig yderligere. Således har Hans Lauridsen om ham:

Alt hvad fromhed af rigdomme samled, snart han dem spredte
gennem hovmod og skæmt, skam og forfængelighed.
Kirken han plyndred med skændige hænder, hurtigt hans troløse
ben måtte overgive ham til den stjålne flugt.¹¹⁶

Denne Jareld blev efterfulgt af Oddo,¹¹⁷ og Oddo af Toco, [Thure], der var den første til at igangsætte en opførelse af en domkirke af sten, og sammen med fire andre bisper og 60 præster døde han i Den skånske Krig, som kong Erik [645] Emune førte mod kong Niels.¹¹⁸

Thure blev efterfulgt af Nothold, som siges især at have tilskyndet føromtalt Sorteplov til at dræbe kong Erik Emune. – Efter Nothold blev Asser biskop, og efter ham Elias, der havde stor indflydelse i Danmark og dertil var ædel, ikke blot fordi han, som jeg ovenfor har nævnt, oprettede kannikembederne i Ribe, men også fordi han ifølge Huitfeldts Bispekrønike delte kongeriget mellem Knud, Valdemar og Svend Grathe. Efter Elias kom Radulf, om hvis strid med kannikerne jeg har berettet andetsteds, og som blev ramt af en pludselig død i selve domkirken.¹¹⁹

Hans Lauriden har dette distichon:

Ødelagt af bekymring og gruelige sygdommes brænden
synker hans legem ned ved Helligkorsaltret.

Efter Radulf kom Stefan, abbed ved Herrisvad kloster;¹²⁰ efter denne Omer, der tidligere havde været biskop af Børglum; han sammenstillede et Ribebreviar og gav sit bibliotek til kannikerne, sådan som jeg har fortalt tidligere.¹²¹ Efter ham kom Oluf, der forsøgte at tilskynde adelen til at tvinge bønderne til at betale tiende, skønt han var i stor fare for at blive stenet derved, sådansom Hans Lauridsen har det:

Til ham, der ville almuen tvinge til skat at betale,
kom der i tiendes sted voldsomt haglvejrr af sten.¹²²

[646] Efter ham kom Tuve, der som den første blev valgt af kapitlet; dette var imidlertid mod kongens vilje, da han alene tidligere havde valgt bisperne. Under tilskyndelse af paven i Rom, der foreskrev dette, tvang samme Tuve ikke med ret, men med tyrannens vilkårlighed, præsterne til at skille sig af med deres hustruer, og han udvirkede ligeledes, at det på en dansk synode blev vedtaget, at børn af præster skulle være udelukkede fra arv.¹²³ På samme tid blev den danske konge, Valdemar II [Sejr] sammen med sin søn

Valdemar III [den Unge] fanget i et baghold af grev Henrik af Schwerin, og de blev ført til Schwerin, hvor såvel kongen som hans søn blev holdt i fangenskab i fire år.

Efter Tuve blev Gunner biskop. Han var Valdemar II's rådgiver og deltog i affattelsen af Jyske Lov. På væggen i domkirken hænger der en tavle, hvorpå der er skrevet et digt om nogle af biskopperne, og i dette digt har Gunner ord for at være »en elsker af freden, perlen blandt vore præster, en omsorgsfuld leder af alting«. ¹²⁴ Efter ham kom Esger, på hvis tid Køllevingerne, altså de bønder, der går med køller, rejste sig mod adelen og nedrev adskillige borge. ¹²⁵ Efter Esger kom en vis Tyge, og efter ham kom Kristjern – den anden af det navn – der blev biskop i 1288; han oprettede Ribe skole, som jeg har nævnt tidligere. Dernæst Jens Hee, [647] der forøgede kannikernes bibliotek med adskillige bøger. ¹²⁶ Dernæst Jakob Splittaf, der var en krigserfaren mand, sådan som han viste det i praksis, idet han nemlig førte en retfærdig krig mod hertug Valdemar af Sønderjylland. ¹²⁷ Dernæst kom Peder Thuresen, og efter ham Mogens, men der er ikke optegnet noget bemærkelsesværdigt om nogen af dem, hvorfor Hans Lauridsen om den sidstnævnte har:

Store ting tjener store mænd, ved den Store vi studser:
intet stort har han gjort, dog med en hånd så stor.
Døden kom ham i forkøbet og i vor by han udånded;
udover graven så stor efterlod han blot sit navn. ¹²⁸

Efter Mogens var på dronning Margrethes tid Jens Mikkelsen [biskop]. Efter ham kom Eskild, der forestod en synode, hvor det blandt andre ting blev vedtaget, at præsterne skulle udlægge evangeliet for folk på helligdage; at præsterne ikke måtte give syndsforladelse til dem, der havde udplyndret skibbrudne, medmindre de senere havde tilbageleveret de ting, som de havde stjålet; at præsterne ikke måtte uddele Det hellige Sakramente, medmindre det var indviet, og at det ville være afgudsdyrkelse at gøre anderledes, således at denne biskop og de øvrige, der deltog i synoden, ikke synes at have billiget transsubstantiationslæren. ¹²⁹ [648] Til samme Eskild pantsatte dronning Margrethe borgen Trøjborg for fem tusinde lødigmark eller i nugældende møntfod to tusind tohundrede daler, eftersom Huitfeldt på dette sted i Bispekrøniken fortæller, at een lødigmark i værdi svarede til 40 riberskilling eller danske skilling. ¹³⁰

Efter denne Eskild kom Peder Lykke, der sidenhen blev ærkebiskop af Lund; ¹³¹ han var leder af et koncil i Helsingborg, hvor det blandt andet blev

bestemt, at biskoppen alene kunne dømme i ægteskabssager; at det ikke var tilladt nogen præst at give syndsforladelse eller nadver til nogen udensogns fra, eller at hidkalde en fremmed præst til at holde prædiken i sin kirke; at der også skulle betales tiende af bihold og sildefangst; at hvis nogen var så syg og svag, at han ikke kunne holde føde indtaget gennem munden i sig, skulle man i det mindste vise ham Det hellige Sakramente og samtidig sige: »Tro og du har ædt«;¹³² at præsterne i tilfælde af almene ulykker og armod ikke skulle afvente biskoppens opfordring, men af sig selv opfordre folk til bod og bønner. –

Peder Lykke blev efterfulgt af den tredje Christian, nemlig Christian Hemmingsen, på hvis tid kong Christoffer af Bayern [649] bilagde en strid om tiende mellem adelen og biskopperne således, at folk skulle betale en tiendedel og ikke blot en femtendedel, hvad der heller ikke var anderledes end gammel skik og brug. –¹³³

Denne Christian blev efterfulgt af Henrik Stangeberg,¹³⁴ der – som jeg ovenfor har vist – ønskede, at kun højlærde blev kanniker, og han indlod ikke nogen i deres tal, medmindre vedkommende tidligere havde studeret nogle år ved et universitet. Samme Henrik Stangeberg indførte blandt andet nogle bestemmelser, nemlig at præsterne på større helligdage skulle udlægge evangeliet; at de skulle bo ved deres sognekirker;¹³⁵ at de fire gange om året fra prædikestolene skulle formane folk til at overholde helligdagene; at sandsigere,¹³⁶ drømmetydere og andre af den slags spåmænd og ligeledes bagvaskere og bodsformægtre fire gange om året skulle bandlyses. Stangeberg blev afløst af Peder Nielsen, på hvis tid man blandt Danmarks biskopper enedes om dette:¹³⁷ hvis en biskop uden ret blev fordrevet fra sit stift, skyldte de øvrige ham at yde følgende beløb: biskoppen af Lund 30 rhinske gylden, biskopperne af Roskilde og Århus det samme, biskopperne af Ribe, Odense og Viborg femten rhinske gylden og biskoppen af Børglum det samme,¹³⁸ hvoraf det kan udledes, [650] hvilket forhold og hvilken forskel der dengang var i indtægterne for de enkelte stifter. Denne Peder Nielsen blev fulgt af Hartvig Juel,¹³⁹ på hvis tid en vis Hans Lange gav kapitlet fem bind af »Panormitanus super libros decretalium«,¹⁴⁰ hvorved han syntes at have givet det en uvurderlig skat. Juel blev efterfulgt af Iver Munk, Hartvigs søstersøn;¹⁴¹ han var en sat og venlig mand, der sidenhen efter reformationen alene sammen med Ove Bille forblev i sin fordums værdighed og stråleglans lige til sin død. Da han frivilligt trådte tilbage fra embedet, indsatte paven i Rom Oluf Munk i hans sted, men dette skete på et tidspunkt, da biskoppernes glans og herlighed brød sammen, således at Oluf ikke opnåede

nogen af disse goder, men senere blev fængslet sammen med de andre biskopper.

Dette var biskopperne før reformationen, af hvilke især de senere blev valgt af kapitlet, og de havde for størstedelens vedkommende tidligere været prælater eller kanniker ved samme kapitel, eftersom medlemmerne af dette i 1298 blev enige om at sværge, at hvis nogen af dem blev udnævnt til biskop, ville han omhyggeligt iagttage følgende bestemmelser: 1. at han ville holde kannikerne i hæder og ikke tillade, at deres privilegier blev formindsket, men snarere sætte alt sit arbejde ind på, at de blev forøget; [651] 2. at han skulle bære klædedragt og tonsur, passende for en biskop; 3. at han angående kannikernes hverv og præbender intet ville gøre uden kapitlets samtykke; 4. at han, hvad angik de præster, der skulle indsættes i sognekaldene, skulle have øje for, hvad der var rimeligt og værdigt; 5. at han, hvad angik kirkernes indtægter, ikke ville træffe nogle beslutninger efter lægmænds råd; 6. at han ikke ville anvende kirkernes tiende til eget brug eller tillade, at andre brugte dem på sig selv; 7. at han ville fremme kirkebyggeriet i så høj grad han kunne; 8. at han flittigt ville varetage sine biskoppelige pligter, der bestod i at ordinere gejstlige, indvie kirker og holde messer på de særlige helligdage; 9. at han ville istandsætte og vedligeholde bispegodset i det omfang han kunne; 10. at han, hvad angik udgifter afholdt under det navn [af biskop] ville holde så megen måde som kirken kunne med æren i behold; 11. at en kannik, mod hvem han havde en klage, ikke blev irrettesat offentligt herfor, men i brødrenes nærvær; 12. at han ikke ville lade nogen ekskommunicere pludseligt af vrede eller ubesindighed; 13. at han, hvad angik klostrenes forbedring og vedligeholdelse, ville sørge for, at lægmænd ikke blev sat til forstandere herfor; 14. at han ville sørge for, at der betaltes tiende af alle hans ejendomme og gårde; 15. [652] at han ikke ville indsætte kirkeforfølgere i embede; 16. at han ikke ville sætte sine heste på græs hos præsterne; 17. at han ikke ville tillade fraværende prælater at indsætte andre i deres sted end kanniker; 18. at han ikke ville give nogen lægmand rådighed over en afdød gejstligs ejendomme...¹⁴²

Såvidt de biskopper, der bestred dette embede før reformationen. De, der sidenhen beklædte embedet, er følgende:

1. Mag. Johan Vandal, der var af tysk slægt, eftersom han var født i Goslar. Han døde i 1541. 2. Mag. Hans Tausen, hvis historie allerede er fortalt under »Begravede«. 3. Mag. Poul Madsen fra Køge, der fra at være professor i logik ved Københavns universitet blev biskop af Ribe og sidenhen også biskop af København. Han døde i København i 1590. 4. Mag. Hans Laugesen, død i

1594. 5. Mag. Peder Hegelund, der var ganske ferm til at skrive danske komedier, sådan som hans »Susanna« viser det; han udgav ligeledes et geografisk kompendium såvelsom et udvalg af sine latinske digte.¹⁴³ Størstedelen af hans historie er tidligere fortalt under »Begravede«. 6. Mag. Iver Hemmet, som min bedstefader dr. Hans Poulsen Resen sammen [653] med mag. Hans Vandal, biskop af Viborg, og mag. Peder Stur, kongelig hofpræst, tildelte doktorgraden; han døde i 1629. 7. Hr. Jens Dynesen Jersin, der først i 1611 blev rektor for skolen i Sorø, dernæst i 1619 professor ved universitetet i København, videre i 1626 præst sammesteds ved Vor Frue kirke indtil 1629, da han blev biskop af Ribe, og i det følgende år fik han tildelt den teologiske doktorgrad af min bedstefader; han døde 1634 i Nyborg på Fyn, under en rejse, hvor han var på vej til København. 8. Hr. Hans Borchersen, der først var hovmester hos Frederik III, dernæst præst i København ved Vor Frue kirke og endelig i 1635 biskop; han bestred dette embede i otte år til 1643, da han byttede livets lod med dødens. 9. Hr. Erik Monrad blev fra at være præst ved Helliggejstes kirke i København udnævnt til dette steds biskop. 10. Hr. Peder Kraglund blev fra at være præst på det kongelige slot Dragsholm udnævnt til biskop over dette stift. 11. Hr. Christen Lodberg, tidligere hovmester hos prins Jørgen og præst ved en kirke i Roskilde. –

Såvidt domkirken og hvad der vedrører denne. Et andet af kirkens huse er *Hospitalet*, [654] hvor ligesom i andre byer fattigt godtfolk af enhver slags, der ikke vil ligge andre til byrde, får deres ophold og ernæring betalt af offentlige midler; disse forøgede ærlige matrone, fru Dorethe, Peder Baggesens enke, i 1602, idet hun til gode for de fattige gav syv boder og yderligere tohundrede daler.¹⁴⁴

Andre af Kirkens huse

I fordums tid var der også andre hellige bygninger, der nu enten er nedrevet eller overgået til anden brug. Heriblandt var ikke blot de nedrevne kirker, som jeg tidligere har nævnt, men også et lille kapel udenfor byens sydport på en høj, der hedder Vittenberg, hvor der blev holdt messe for dem, der var på rejse, men denne skik er forlængst ophørt.¹⁴⁵

Klostre

Så var der klostrene, af hvilke eet var Prædikatorbrødrenes, på dansk *Sortebrødre Kloster*,¹⁴⁶ der i 1543 blev ændret til hospital. Et andet kloster var de

små brødrer, dvs. *Graae-Brødre Kloster*, hvor borgerne i 1555 oprettede kvægtorv; senere blev der [på grunden] igen opført bygninger, således at der på det sted idag står bygninger tilhørende Henrik Lange. Det tredje var hel-
 ligkorsenes, altså *Kaarsbrødrer Kloster*, nu ejet af hr. Hans Schack, den for ikke
 så længe siden øverste feltherre i Danmark. Det fjerde og sidste kloster er
 St. Nikolai, som blev beboet af nonner. Det blev allerede længe før reforma-
 tionen lagt øde [655] og forladt af nonnerne, dels af mangel på indtægter, dels
 især på grund af forskellige skændsler, der var begået der, sådansom kong
 Christian I selv erkender i et offentligt edikt fra 1479, hvorved han skænker
 nonneklostrets indtægter såvelsom St. Clemens kirkegård til Johanniter-
 ordenen.¹⁴⁷ Jeg har ligeledes fundet, at Korsbrødrerne allerede før havde sat
 sig i besiddelse af dette nonnekloster, idet de havde fået et brev fra paven i
 Rom, der overlod dem klosteret; men nonnerne klagede til paven og mod-
 tog fra denne et brev med det modsatte indhold, hvad Korsbrødrerne dog
 ikke brød sig om, skønt de var sat overfor trussel om band, idet de forfulgte
 deres ret ifølge det første pavebrev. Historien fortælles af Jep Skriver i et
 dokument han har skrevet,¹⁴⁸ og han siger, at han selv håber, at det ikke vil
 lykkes dem [Korsbrødrerne]¹⁴⁹ og at de vil tabe deres sag, og derom udbryder
 han til sidst: »Gud og St. Nicolaus giv det«. ¹⁵⁰

Såvidt om kirkens steder og bygninger, lad os nu skride til de verdslige.

Borgen

Den første, der byder sig til blandt disse, er borgen, der i fordums tid var
 befæstet med en voldgrav og en vold, der blev ødelagt af Frederik III, der
 belejrede borgen, mens han endnu var Ærkebiskop af Bremen.¹⁵¹

Blandt dens lensmænd [har været] i 1499 Predbjørn Podebusk, i 1532
 Johan Rantzau, i 1542 Hen [656] rik Rantzau, i 1548 Claus Sehested, i 1550
 Jesper Krafse, i 1554 Peder Bild, i 1558 Erik Rud, i 1559 Niels Lange, i 1565
 Axel Viffert, i 1571 Erik Lykke, i 1580 Albret Friis, i 1594 Valdemar Parsberg, i
 1597 Albret Friis, i 1601 Albert Skeel, en streng mand, således at byens magi-
 strat på hans begæring i 1607 vedtog, at tyendet offentligt skulle afføre sig de
 kvindekåber, hvormed de i hovmod dækkede hovedet;¹⁵² han levede til 1639,
 hvor han døde og blev begravet i domkirken. Efter ham blev samme år Gre-
 gers Krabbe lensmand,¹⁵³ og han blev i 1651 fulgt af Mogens Sehested, og i
 1655 Otte Krag, og i 1658 grev Hans Schack [og] Franz Eberhard von Spe-
 chan, ridder og kongelig geheimeråd.

Rådhus og borgmestre

Demæst rådhuset, hvor borgmestre og rådmænd som byens magistrat dømmer i retssager [rådstueret]. Borgmestrenes embede skulle i fordums tid gå på omgang, således at de skulle skiftes hvert år ifølge Erik Glippings Ribe Stadsret art. 47, men nu er det fast og varigt. De borgmestre, hvis [657] navne er nået til mig, er følgende: Iver med tilnavnet Store, levende i 1493, Anders Lassen, Peder Thomsen Schultz, Lauge Lauridsen [Lang Laurids], Jens Pedersen, Jørgen Juel, Niels Krabbe, Oluf Pedersen, Jens Hegelund, Hans Pedersen Fanning, Søren Jakobsen Thy, Peder Mortensen Hegelund, Jens Andersen, Laurids Thøgersen, Kjeld Jørgensen, Niels Pedersen [Poulsen], Peder Lambertsen, Morten Madsen, Hans Nielsen Friis, Peder Sørensen, Morten Lassen, Anders Hansen Svane, Peder Olufsen Roed, Karsten Thomsen [Tønnesen], Jesper Hansen, Matthias Worm, søn af dr. Ole Worm, professor i København, [Vilhelm] Brochmann.¹⁵⁴

Grønningen, rådhusets bygherrer

Rådhuset, som er bygget af folk fra Groningen, kaldes Grønningen og gaden Grønnegade, altså Groningernes gade. De opførte dog ikke bygningen til dens nuværende brug, men for at de her kunne opbevare de varer, som de enten førte til Ribe eller ønskede at føre ud fra Ribe, eftersom de havde fået torveret; men senere ændredes forholdene, og man gik over til at anvende den til at føre og afgøre sager i og anden lignende offentlig beskæftigelse.

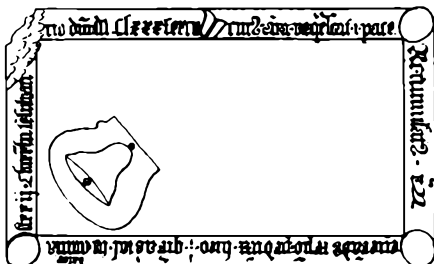
Rådmændenes bæger

I fordums tid når rådmændene blev indsat i embedet i dette hus, [658] gav man den nye rådmænd et bæger, som han skulle tømme; dette bæger kaldtes *RaadmandsStob* eller rådmændenes bæger, og et sådant træbæger opbevares endnu i rådhuset. Dets øverste, midterste og nederste del er dækket af sølvbånd og har på sig en indskrift med følgende indhold: Bedst er den rådmænd, der, idet han har opnået Guds nåde og dyrker retfærdigheden, holder sig ren og ubesmittet mod sin næste.¹⁵⁵ Andre mener, at Grønnegade er blevet kaldt således, fordi den blev sat til med græs på det tidspunkt, da pesten grasserede voldsomt.

A. locus inscriptionis.
D. anno 1569.

Fig. 19. Rådmandsstob, træsnitoriginal.

Anno dno M^oCC^oXXIII. R^octo. p^r. Sevekij abbas hic

hactenus fuit corpus
p^r. Sevekij abbas hic
datus hujus loci abbas
p^r. Sevekij abbas hic
hujus loci abbas
hic migravit anno dno
1554.

Fig. 20. En gravsten iflg. indskriften fra 1183, selvom stilen snarere er det sene 15. årh., en indskrift at »abbed Sevekij lod gøre dette i 1548« og en gravskrift over »Peder Sørensen, fordum dette steds abbed«, død 1554. Intet af dette er omtalt i teksten. Tilsyneladende eneste kendte tegning. Fig. 19 og 20 er i MS indsat upagineret mellem [658] og [659].

Borgernes huse

Til sidst skal borgernes huse også nævnes her, af hvilke nogle er bygget i tegl, andre af sten,¹⁵⁶ blandt de sidstnævnte er det ringeste bestemt ikke det hus, der hedder Peersborg, og som efter sigende er bygget af en enke med et heltemodigt sind.

Trykkeri

Før i tiden havde byen også et trykkeri, der lå på det sted, som de fleste kalder *Liliebierget*, altså liljernes bjerg. Herfra så en Kristi Lidelseshistorie dagens lys i »1592 trykt i Ribe«, og længe før [var udkommet en bog] af biskop Knud af Viborg, trykt sammesteds i 1504.¹⁵⁷ Ophavsmanden til trykkeriet i byen var mag. Anders Vedel, kongelig historiograf, og han drev det for egne midler.

Mønten

Der var ligeledes et møntmesterværksted, som [659] lå i *Bastugade* og slog skillemonter; blandt disse opregnes i Hans Mules møntkatalog adskillige, af hvilke nogle – udover det årstal, hvor de er slået, f.eks. 1515 og 1528 – blot har denne indskrift: *Moneta Ripensis* [Ribe Mønt]. – Andre har noget mere, nemlig navnet eller våbenet for den konge, under hvis auspicer de er slået; heriblandt er een, der bærer Christian III's navn, en anden og større af sølv, på hvilken der udover tre løver, Danmarks rigsvåben, er et billede af en mand, der sidder på en trone, sammen med disse ord: Frederik af Guds nåde Danmarks og Norges konge, Ribe ny mønt. En tredje, slået i 1551, har disse ord: Frederik af Guds nåde Danmarks konge, Norges arving. Hos den højlærde Rasmus Vinding har jeg set een fra 1536, hvor der udover Danmarks rigsvåben også findes – såvidt jeg husker – disse ord: Ribe ny mønt, og en anden fra 1535, hvorpå der udover det våben, som også findes på den sølv-mønt jeg har omtalt, er et billede af en mand siddende på en trone, og disse ord er tilføjet: Ribe ny mønt. Christian af Guds nåde Danmarks udvalgte konge.¹⁵⁸

Såvidt byens steder og bygninger, [660] og hvad der vedrører disse.

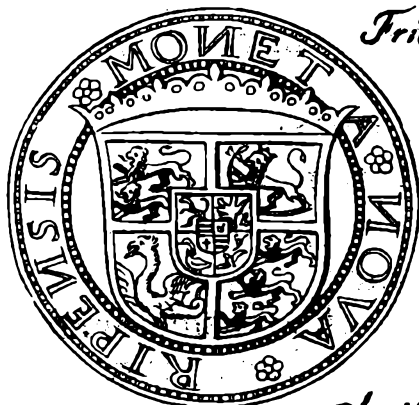
Ret og privilegier

Af øvrigt er der byens love og privilegier. Af disse er følgende overleveret til

Frid: I

Frid: I

Christ: III

Fig. 21. To mønter med Frederik I og en med Christian III, alle fra »Ribe ny mønt«.
Efter Terpager 1736. Foto Odense Universitet.

mig: Valdemar II [Sejr] gav Ribe borgere frihed for enhver told og lignende skat, hvorsomhelst de måtte komme for at handle,¹⁵⁹ og den samme frihed gav hans søn Erik V med tilnavnet Plovpenning i 1242;¹⁶⁰ samme frihed blev givet af Eriks bror Abel i 1250¹⁶¹ og af en anden bror i 1252, nemlig Christoffer I,¹⁶² og ligeledes i 1266 såvelsom i 1271 af Erik Glipping, Christoffer I's søn;¹⁶³ dette blev også gjort i 1288 af Erik Menved,¹⁶⁴ og i 1326 af Valdemar III¹⁶⁵ og af andre sidenhen. For at vi kan gå videre til de øvrige love og privilegier, så befalede Erik kaldet Glipping i 1265, at alle, såvel gejstlige som lægmænd, der havde arvegods eller ejendomme eller andre besiddelser i Ribe, skulle betale skat af deres ejendomme.¹⁶⁶ I 1266 stadfæstede han, at hvadsomhelst borgmestrene og rådmændene måtte beslutte sammen med fogeden eller lensmanden, skulle være gyldigt, idet andre borgeres protester ville være forgæves.¹⁶⁷ I 1269 gav han en række love for byen, heriblandt adskillige rigeligt hårde og strenge,¹⁶⁸ som f.eks. at den, der havde stjålet en ting af otte skillings værdi, skulle hænges herfor, og [661] den, der havde stjålet en ting af mindre værdi, skulle mærkes med tyvs mærke af brændejern;¹⁶⁹ den, der havde ført kniv mod en anden i den hensigt at såre ham, hans hånd skulle gennembores med kniven;¹⁷⁰ en kvinde, der blev pågrebet i tyveri, skulle levende begraves,¹⁷¹ og der var adskillige andre af den slags grusomheder, således at Ribe Ret med et ordspørg er gået over i historien som een af de strengeste i Danmark.¹⁷² Der er dog en del af disse artikler, der synes at være afledt af en vis anstændighedsfølelse, eksempelvis den straf, der var fastsat for folk, der var grebet i hor, nemlig at kvinden ved et greb i mandens kønsdele skulle trække og føre ham op og ned ad byens gader.¹⁷³ Men siden Erik Glippings samlede Ribe Ret er for omfangsrig til, at den kan anføres her i sin helhed har jeg sidste år udgivet den i et særligt skrift, der omfatter flere byretter, og anset det her for tilstrækkeligt at have angivet nogle eksempler. Ligeledes gav Erik Glipping i 1271 borgerne frihed til at udføre flæsk, korn, heste og andre salgsvare til Flandern og andre steder i udlandet.¹⁷⁴

Erik Menved stadfæstede i 1288 sine forgængeres privilegier,¹⁷⁵ hvad også Christoffer II gjorde i 1324¹⁷⁶ og Valdemar III i 1326¹⁷⁷ og [662] Christoffer af Bayern i 1443¹⁷⁸ og ligeledes Christian I i 1450¹⁷⁹ og Hans i 1483¹⁸⁰ og Christian II i 1517¹⁸¹ og Christian III i 1550¹⁸² såvelsom Frederik II i 1560¹⁸³ og Christian IV i 1596.¹⁸⁴ Samme Erik Menved stadfæstede i samme år 1288 det samme, som hans fader havde stadfæstet og besluttet i 1266, nemlig at hvadsomhelst, der var blevet besluttet af byens magistrat, skulle være gyldigt.¹⁸⁵ I 1292 besluttede han, at der for ripenserne skulle være fri brug af de kyster, som lå i tilknytning til deres egen by [forstranden], og den, der begik nogen udåd på

disse kyster, skulle være underlagt byens ret.¹⁸⁶ I 1315 stadfæstede han, at biskoppen af Ribe og andre gejstlige, der havde ejendomme og besiddelser i Ribe, på samme vilkår som borgerne skulle svare skat af disse.¹⁸⁷ Valdemar III befalede i 1326, at alle de, der opholdt sig i byen for at købe eller sælge, skulle lyde byens magistrat, og ligeledes at de fremmede, som overvintrede der, på samme vilkår som borgerne skulle betale den skat, der kaldes *Byskatt*.¹⁸⁸

Christoffer af Bayern lod i 1443 skrive forskellige love for byen, som af hensyn til dette værks omfang bør udelades her og iøvrigt foregående år er udgivet i et særligt skrift. På samme tidspunkt stadfæstede han friheden fra told, bortset fra [663] høstmarkederne i Holsten, Skåne og Dragør.¹⁸⁹ I 1445 beordrede han, hvad jeg tidligere har nævnt, at Erik Glipping havde beordret, nemlig at gejstlige skulle svare skat af de huse, som de havde forskaffet sig i Ribe, på samme vilkår som lægmænd.¹⁹⁰

Christian I tillod i 1448 ripenserne at opkræve to skilling af enhver læst varer, som af fremmede blev indført eller udført i Ribe.¹⁹¹ I 1480 gav han frihed til at drive handel i hele riget;¹⁹² i samme år forbød han udførsel af bjælker eller andre større stykker træ fra Ribe og dens omegn.¹⁹³ Kong Hans fældede i 1443 ved den højeste domstol [Kongens Retterting] den dom, at det ikke skulle være tilladt nogen at udføre korn fra havnene eller kysterne i nærheden af Ribe uden Ribe magistrats samtykke,¹⁹⁴ og samme magistrat gav han i 1491 magtbeføjelse til at tilbageholde skibe, der udførte sådant.¹⁹⁵ I 1487 stadfæstede han ved den højeste domstol, at de, der havde besiddelser og huse i Ribe og dog boede udenfor byen, ikke desto mindre skulle svare skat af disse besiddelser på lige fod med andre.¹⁹⁶ I 1491 befalede han, at bønderne i Hvidding herred, Kalslund herred, Frøs herred og Gram herred holdt marked i Ribe hver syvende dag efter sædvanlig skik.¹⁹⁷ I 1492 tillod han borgerne at handle overalt i riget [664] med borgere såvelsom med bønder og fremmede.¹⁹⁸ I 1494 tillod han, at der aftenen før Vor Frue fødsel blev drevet handel i byen, men på selve helligdagen forbød han det.¹⁹⁹ I 1504 tillod han borgerne at sælge vin i mindre omfang.²⁰⁰ I 1507 tilbagekaldte han det privilegium, som han havde givet Ribe skomagere, nemlig at de alene måtte sælge sko, og gav enhver skomager, hvadenten han var indenbys eller udenbys, tilladelse til at sælge fodtøj. I 1510 gav han Middelfartborgerne tilladelse til at udføre korn fra Ribe.²⁰¹

Kong Hans' enke Christine besluttede i 1514 sammen med rigsrådet følgende: 1. Det offentliges regnskab over indtægter og udgifter skulle i Ribe hvert år fremlægges på St. Peders dag. 2. Borgmestre og rådmænd skulle

være fri for skat og stadig beholde de marker og enge, som de tidligere havde haft. 3. Det skulle være i deres magt at vælge rådmænd. 4. Når almuens sattes i skat, skulle der sammen med magistraten ved den lejlighed være 24 mænd af almuens tilstede, og 8 af disse skulle inddrive skatten. Christian II stadfæstede i 1517 sine forgængeres privilegier og tilføjede følgende: 1. Borgere, der var indstævnet for retten, skulle ikke være forpligtede til at [665] give møde undtagen for magistraten. 2. Retten til at indsætte dem, der skulle bestride byens embeder, lå hos magistraten. 3. Det skulle under dødsstraf være enhver, bortset fra magistraten, forbudt at kalde til samling i byen. 4. Det var ikke tilladt præsterne eller bønderne, der boede udenfor byen, at drive nogensomhelst form for handel.²⁰²

I 1522 gav han ripenserne tilladelse til overalt i Ribe og Ålborg stift og andre steder i Jylland at drive handel med bønderne;²⁰³ dog stod det privilegium, som han havde givet Vardebørgerne, stadig ved magt.²⁰⁴

Frederik I forbød i 1525, at man ad søvejen fra Ribe udførte heste, der oversteg en værdi af 20 mark.²⁰⁵

I det følgende år 1526 stadfæstede han følgende bestemmelser: 1. Ingen af håndværkernes gilder og lav skulle være tilladte. 2. Enhver fremmed håndværker, der ønskede at slå sig ned i Ribe, skulle først prøves af byens håndværkere, om han kunne sit håndværk godt nok, og han skulle ikke betale mere end en rhinsk gylden og det til byen for at opnå tilladelse til at udøve sit håndværk. 3. Ingen, der udøvede et håndværk, kunne imidlertid blive hverken borgmester eller rådmand. 4. Borgmestre og rådmænd skulle en gang hvert år ved Valborgdag fastsætte, [666] hvilken betaling de enkelte håndværkere måtte tage for deres arbejde. 5. Det skulle ikke være tilladt nogen, heller ikke præster, der boede udenfor Ribe by, til skade for Ribebørgerne at købe noget på landet. 6. Byfogeden skulle inddrive alt hjemfaldent gods i byen fra dem, der var tjenere hos gejstligheden eller adelen. 7. Det skulle ikke være tilladt nogen sølvsmed at tilsætte mere end fem penninge kobber til en lødigmark sølv. Samme år gav han endnu flere forskrifter for guldsmedene, om at de ikke måtte forringe guldets eller sølvets lødighed.²⁰⁶ I 1527 gav han frihed for at betale told ved salg af rokker og andre fisk, og i 1529 fritog han borgerne for den skat, som var blevet dem pålagt af dronning Christine, nemlig at der skulle betales to skilling af enhver okse, der skulle føres til udlandet,²⁰⁷ og i 1583 tillod han, at de på Varde marked kunne have deres varer til salg på samme vilkår som andre steder.²⁰⁸

Christian III gav i 1537 tilladelse til, at Ribe by blev delt i to kirkesogne, nemlig Vor Frue og Sortebrødre sogn.²⁰⁹ I 1540 stadfæstede han sine privile-

gier for byens indbyggere, idet han forbeholdt sig ret til at ændre, hvad nødvendighed sidenhen måtte kræve.²¹⁰ I 1542 bilagde han en strid om handel, der var opstået mellem Ribes og de andre byers borgere, ved at beslutte, at det skulle være tilladt ripenserne [667] at handle overalt i Jylland med borgere, fremmed og bønder, og på samme måde skulle det være tilladt de andre byers borgere at handle i Ribe og omegn. Endvidere skulle det også være tilladt enhver borger hvorsomhelst i hele Jylland at drive handel med bønderne, hvadenten det var langt fra eller tæt ved en købstad, sålænge man ikke handlede med måde/skæppe, alen eller andre mindre mål.²¹¹ I 1543 tillod han ripenserne fra de omliggende herreder at indforskrive så mange matroser, som de havde brug for.²¹² I 1545 tillagde han en doktor i medicinen een af kapitlets tolv præbender, således at han kunne udøve sin kunst i byen.²¹³ Samme år forbød han nogen ripenser at fæstne sine fartøjer eller net til de tønder, der viste skibene vejen, og han tillod også magistraten at opkræve to skilling af enhver læst varer, som fremmede købmænd bragte ind.²¹⁴ I 1547 bød han, at forstaden Gravssogn skulle ødelægges og nedbrydes.²¹⁵ I 1551 forbød han, at der blev bragt fisk til Nye Lödöse i Sverige, og befalede, at fisken i stedet skulle føres til Varberg i Danmark.²¹⁶ I 1552 forbød han udlændinge at gå ind på fiskestederne i Vesterhavet mellem Ribe og Ringkøbing.²¹⁷ Samme år dømte han ved den højeste domstol borger i Stade [nær Hamborg] Johan Becker, der ikke ville [ophøre med] at udføre fisk og andre slags varer fra Ribe havn, til at have forbrudt skib og gods.²¹⁸ I 1553 bød han Ribeborgerne at ælte og bage [668] godt brød, og ligeså for nabo-byerne.²¹⁹ I 1554 befalede han, at husene skulle tækkes med tegl.²²⁰ I 1558 forbød han dem, der boede i fiskerlejerne ved Vestkysten, at sælge deres fisk til nogen fremmed.²²¹

Frederik II forbød i 1562 alle såvel i Ribe som andetsteds i Jylland at udføre træ til udlandet, og han forbød alle dem, der ville drage ud med varer, at tage afsted, medmindre de havde opnået en specifikation udfærdiget af magistraten over alle de ting, som de ville udføre på deres skib, og han bestemte videre, at både skib og gods skulle være forbrudt, hvis det skete anderledes.²²² I 1573 bestemte han, at de hjælpeløse tiggere, der ikke kunne skaffe sig underhold ved at arbejde, skulle mærkes med et tegn, og de øvrige skulle drives af by.²²³ I 1575 stadfæstede han det af sine forgængeres privilegier, hvorved Ribeborgerne fik tilladelse til på alle markeder, hvadenten store eller små, ugentlige eller årlige, at købe og føre til Ribe hvadsomhelst de ønskede. Samme år bød han, at der hver fredag skulle være torvedag i

Ribe. Han tillod, at de okser, der for fremtiden blev købt til slagtning i byen, skulle være fri for told. Endelig befalede han, at de okser, der førtes til Ribe²²⁴ over Foldingbro og Gredstedbro, skulle mærkes, og hvis det ikke var sket, fastsatte han, at de skulle være forbrudte. I 1576 tillod han at købe mærkede [669] okser til slagtning i Ribe i Nørrejylland, og, når de var købt, føre dem hertil uden told. I 1580 befalede han alle dem, der boede og drev erhverv i Ribe, at svare skat på lige fod med borgerne.²²⁵ Samme år forbød han al pantsætning af huse og ejendomme, der ikke blev bekendtgjort for alle på byens ting.²²⁶ I 1583 bilagde han gennem voldgiftsmænd en strid, der var opstået mellem Ribe magistrat og byens borgere;²²⁷ dommens indhold var, at borgmestre og rådmænd herefter skulle nyde godt af alle de fordele, som de tidligere havde haft og som var tillagt dem ved dronning Christines og andre kongelige breve; at borgerne skulle lyde dem; at det under fortabelse af liv og gods ikke skulle være tilladt at kalde til samling eller oprør mod dem; hvis nogen forbrød sig, skulle det anmeldes til den kongelige lensmand, der skulle beskytte ret og billighed.²²⁸ I 1578 [1586] tilkendte han ved den højeste domstol ripenserne den jord, som en vis Erik [Movrits] Podebusk stræbte efter at fratage dem, og som var blevet givet dem tidligere af kong Erik i det Herrens år 1294.²²⁹ Samme år befalede han, at alle øde og forladte grunde indenfor tre år skulle bebygges.²³⁰

Christian IV fritog i 1588 ripenserne fra et almindeligt²³¹ forbud [670] mod at trække eller bringe okser til udlandet, idet han viste dem en særlig nåde, nemlig at det skulle stå dem frit at gøre dette mod at betale en rimelig told af dyrene, hvis de ikke ønskede at miste dem og overdrage dem til kongens kasse.²³² I 1596 tillod han ripenserne at udføre korn til udlandet.²³³ I 1603 tillod han, at man til vedligeholdelse og bevaring af den nye bro i Ribe fra udenlandske købmænd opkrævede fire skilling af hver læst, der blev indført eller udført over broen.²³⁴ Samme år tillod han at have okser på stald og græs hos hvemsomhelst i omegnen af Ribe.²³⁵ I 1635 stadfæstede han påny, hvad hans forgængere havde tilladt, nemlig at ripenserne overalt i Jylland kunne handle med borgere, fremmede og bønder. Samme år [1639] tillod han, at der til vedligeholdelse af et uhindret løb for skibene i Ribe Å på det stykke, som de skulle igennem, af alle skibe, indgående som udgående, og af alle varer, indførte som udførte, kunne opkræves et vist pengebeløb i de efterfølgende seks år.²³⁶ Endelig i 1640 gav han tilladelse til at købe okser og andet overalt i Jylland.²³⁷

Frederik III stadfæstede i 1667 den overenskomst, som Frederik II og

hertugen af Holsten havde indgået med hinanden vedrørende hjemfaldent gods i Ribe og [671] Haderslev med henvisning til den beslutning, som han i 1664 havde truffet herom.

Såvidt ret og privilegier.

Hvad der er tilbage at mærke sig er byens næringsvej, midler og historie.

Byens næringsvej

Byens næringsvej er handel, dels med korn, men først og fremmest med okser, som om foråret trækkes til Ribe, hvorfra de udføres til udlandet gennem Hvidding herred og Ginding herred.²³⁸

Byens midler

Hvor store byens midler var førhen kan bedømmes ud fra det faktum, at den i 1187 på Knud VI's tid udsendte ethundrede og tyve krigsskibe. Disse styrker og midler indskrænkede herefter en del, således at den i 1531, da Christian II var ved magten, kun kunne udsende firs sådanne skibe, men i særdeleshed nutildags er midlerne med sikkerhed svundet ind, således at de forholder sig til forgangne tiders som en syg mand til en rask. Ved en sammenligning med de andre jyske byers nutidige formåen synes disse midler dog ikke at være at foragte, idet [byen selv] udfordrer de øvrige mægtige byers fortrinlighed.²³⁹

Af ting og begivenheder sket i Ribe, der kommer her som sidste punkt, er nogle sørgelige, andre glædelige eller udgør en mellemting.²⁴⁰

Ildebrande i byen

Til de sørgelige begivenheder hører for det første de tilfælde af ildsvåde, som man ofte har oplevet i byen [672] f.eks. i 1177, 1242, 1271, 1301, 1402 og 1581. Snart nedbrændte en del af byen, snart den hele by, snart opstod ilden tilfældigt, snart blev den sendt ned fra himlen, som f.eks. i 1258, hvor hele byen sammen med borgen ved et lynnedslag blev forvandlet til aske.

Ofte har ilden samtidig fortæret kirkerne, i særdeleshed domkirken i årene 1177, 1242 og 1402.

Oversvømmelser

Dernæst oversvømmelserne, der opstår, når åen, der løber gennem byen,

går over sine bredder, og alting bliver oversvømmet af såvel åvand som havvand, som f.eks. i 1362, 1512, 1537, 1593, 1615, 1623, 1624, 1625, 1630 og 1634, da flodbølger enten afbrød eller ihvertfald gik over broerne og ødelagde alt, hvad der var gemt i kældre under jorden, og ligeledes på markerne overskyllede korn, kvæg, og hvad der ellers var, og adskillige mennesker druknede, i særdeleshed i 1634, da vandet steg til een alens højde inde i selve domkirken og alene i Ribe by tog livet af seks mennesker og sårede og kvæstede mange andre, og på landet sendte adskillige hundrede i døden. Hvad angår oversvømmelsen i 1512 er det værd at fortælle, at selveste kong Hans, der tilfældigvis var tilstede, blev spærret inde af vandene og tvunget til at blive i byen i tre dage. Da han erkendte den afmagt, der var hos ham selv, [673] og den magt, der var hos Gud, foreholdt han sit følge, at de ikke skulle tilskrive andre end den evige Gud ubeskåren majestæt og magt; da vandet faldt, drog han syg til Ålborg, hvor han døde kort efter.²⁴¹

Stormvejr

For det tredje stormvejr, af hvilke eet i 1594 omstyrtede og ødelagde domkirkens tårn.

Dødsfald

For det fjerde dødsfald og lignende. I 1567 rasede en voldsom pest i byen og berøvede den næsten alle indbyggerne.²⁴² På et andet tidspunkt efter en voldsom pest blev hele den gade, der hedder Grønnegade, overbegroet af græs, fordi der var faldet så mange indbyggere for pesten, at der ikke var folk nok tilbage, til at de kunne holde græsset væk ved at træde det ned. Sammesteds døde Christoffer I i 1259, efter sigende fordi biskop Arnefast forgav ham med gift. I 1212 døde her i barselsseng Valdemar II's [Sejr] dronning Margrethe, almindeligvis kaldet Dagmar. I 1555 onsdagen efter Mariæ renselsesfest blev fem sørøvere halshugget i Ribe Forstad.²⁴³ I 1581 d. 21. februar tog Kalle Pedersens hustru livet af sig selv med den gift, som man kalder »Den ophøjede Mercur«.²⁴⁴ I 1582 d. 12. februar døde Albert Munk, der, fordi han efter sigende havde taget livet af sig ved at drikke altfor meget stærk vin, [674] ikke blev begravet før tolvtedagen efter sin død. I 1584 d. 25. marts dræbte en vis Jens Nielsen Holm sin bror Peder Nielsen i Ribe. Samme år ved Ribeborgmesteren Hans Pedersen Fanningers ligtog blev Peder [Mortensen] Hegelund, der ligeledes var borgmester, pludselig ramt af solstik

eller et slagtilfælde [apoplexi] og døde en time senere.²⁴⁵ I 1593 d. 20. januar dræbte en vis ung mand ved navn Harder to af byens vægtere, hvorfor han senere led for led blev radbrækket af bødlen.²⁴⁶ I 1595 d. 16. januar druknede en vis Søren Lauridsens hustru, idet hun af egen vilje kastede sig i Gråbrødrebrønden.²⁴⁷ I 1608 blev en vis staldknægt Niels henrettet ved hængning for tyveri, og hans hustru blev halshugget og hendes hoved blev sat på en stage. I 1609 døde Helene [Ellen?] Niels Viborgs datter pludseligt i kirken, mens der blev holdt middagsgudstjeneste. Samme år i juni måned afgik hendes fader ved en pludselig død; han sad og talte sine penge, da døden afbrød ham. Samme år i august blev en vis Ingeborg Karchis [Harchis] brændt i forstaden på grund af de trolddomskunster, som hun havde udøvet i tresindstyve år.²⁴⁸ I omegnen af Ribe nær byen Åbenrå blev samme år d. 14. juni Volf Kallund radbrækket af bødlen, og ligeledes hans hustru [675] der var datter af Paul von Eitzen. Grunden til denne afskyelige død var, at de havde sørget for, at byens borgmester, der var deres slægtning, eftersom han havde giftet sig med deres datter, blev dræbt af en blykugle.²⁴⁹ Samme år d. 25. januar blev Albert Skeel til Venergård, der på Viborg landsting havde dræbt Niels Juel, dømt fra livet i Ribe og blev tredjedagen herefter halshugget på torvet i Horsens.²⁵⁰ Samme dag og år blev Christoffer Rosencrantz til *Höibölle* [Høgsbro og Kogsbøl] ved den højeste ret i Ribe frataget sin gyldne halskæde og sværdet ved sin side, fordi han havde frembragt et falsk gældsbrief på 5000 daler; dernæst blev han trukket baglæns udad Paladset og af seks drabanter ført til Skanderborg slot og dernæst til København, hvor han blev halshugget d. 23. maj.²⁵¹ Samme år d. 9. maj blev en vis skriver ved navn Anders Pedersen, der havde skrevet omtalte gældsbrief, ligeledes halshugget. Samme år d. 18. juni dræbte en vis Peder Jensen, der var tjener hos samme Rosenkrantz og dømt til forvisning, Jens Andersen Klyn på skibsbroen i Ribe, og han blev senere i 1612 af samme grund halshugget.²⁵²

For det femte andre ulykkelige hændelser

I 1247 angreb kong Erik Plovpenning's brødre Abel, hertug af Holsten, og Christoffer, hertug af Lolland, kongen i åben krig, og de belejrede Ribe og dens borg; da byen faldt i deres hænder, blev biskop Esger, der var i byen, og ligeledes kongens døtre Ingeborg og Sofie taget til fange, og disse fanger blev ført til Segeberg og blev tilbageholdt der i ni måneder, indtil freden blev sluttet.

I 1609 blev hr. Sivert Friherren dømt til fængsel på Dragsholm slot på

grund af forskellige kapitalforbrydelser.²⁵⁵ I 1594 d. 13. marts faldt en klokke af sig selv ned fra domkirkens tårn; det var den klokke, der kaldes *Storm Klocke* [677] eller almen alarmklokke, og den sprang i stykker, så den ikke kunne bruges, uden at den blev støbt påny.

For det sjette og sidste varsler

I 1580 svor en vis hr. Anders, sognepræst på øen Føhr, ved Ribe ret en ed, hvorefter begge hans hænder fra begge sider strømmede fulde af blod, således at man troede, at han havde begået mened, og vidnesbyrdet herfor var blodet, der således så mærkværdigt²⁵⁶ brød frem. I 1627 d. 14. februar blev der på himlen over byen set fire skrækkelige hjul, og de brændte og havde forskellige farver.²⁵⁷ I 1630 den første søndag i advent så man i byfogeden Ditlev Hansens [Guldsmid] hus på en vinduesrude, altså et ruderformet stykke glas,²⁵⁸ nogle bogstaver, der stod på hovedet, og de så sådan ud:

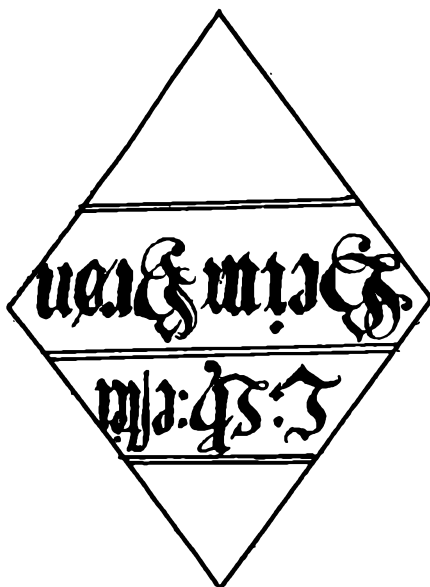

Fig. 22. Bogstaverne skal iflg. teksten vende på hovedet, men i MS er billedet vendt på hovedet, således at bogstaverne vender den rette vej.

Disse bogstaver havde man aldrig tidligere set der, [678] og de skræmte familiemedlemmer prøvede at afvaske, aftørre og afskrabe dem ved igen og igen at gnide glasset på det voldsomste, men forgæves, eftersom de herved kun forsvandt en kort stund for så atter at vise sig. Og dette skete ikke blot een eller to gange, men ofte, således at de viste sig synlige i syv fulde uger hver dag mellem kl. 8 og kl. 9. Historiens troværdighed er så sikker, at den gav biskoppen af Ribe, Jens Dynesen Jersin, lejlighed til på dansk at skrive en bog om tegn og varsler.²⁵⁹

Til de glædelige eller i det mindste ikke sørgelige begivenheder hører fødsel af berømte mænd, der stammer fra Ribe. Adskillige mener, at den romerske kejser Aurelius²⁶⁰ blev født der, af den grund at Cluverus, som de anser for en stor autoritet, i sin *Epitome Historiarum* siger, at han blev født i Sirmium eller i det ripensiske Dacia. Men hvad man end kan sige om Cluvers autoritet, så står det fast, at han levede for ikke ret længe siden, og at han stod meget fjernt fra den tid, som det drejer sig om; det er sikkert, at det ripensiske Dacia ikke er Ribe i Jylland, men en egn, der ligger nær Donau og mere end trehundrede mil fra Ribe i Jylland. – Dette lader Cluver også selv forstå, når man fortolker²⁶¹ det [679] at han var født i Sirmium eller det ripensiske Davia ved hjælp af Sirmium, for det er bekendt, at Sirmium er meget langt fra Danmark og ligger i området nær Donau. Ligeledes den antikke forfatter Aurelius Victor,²⁶² viser, at han var født i nærheden af Makedonien [som søn af] en kolonist, idet han siger, at han var født mellem Dakien og Makedonien, men dette Dakien grænser op til Makedonien og Grækenland og har intet tilfælles med vores Danmark, som det fremgår af geografernes skrifter. Efter at have afvist denne opfattelse som falsk kan vi komme til de sande ting.

I 1212 blev Valdemar II's [Sejr] søn født i Ribe, og han blev ligeledes kaldt Valdemar, og i forventning om at han fik riget, Valdemar III [den Unge], men dette håb blev skuffet, for han afgik ved døden, mens faderen endnu levede og regerede. Ligeledes er følgende mænd, berømte for lærdom og klogskab, født og udgået herfra: 1. Peder Palladius, Sjællands første biskop efter reformationen, død i det Frelsens år 1560 i sin alders 57. år. 2. Hans Frandsen, professor i medicin i København; han døde i det Frelsens år 1584 i sin alders 52. år. Tycho Brahe skrev et fornemt mindedigt over ham, der kan læses i Vindings »Københavns Universitet«. 3. Peder Sørensen, Frederik II's og Christian IV's livlæge, der udgav sin *Idea Medicina*[680]lis i Basel i 1571 og samme forsynet med kommentarer af Ambrosius Rhodius og Davisson i

Erfurt i 1618, med hvilken han gengav Paracelsus' indtil da foragtede filosofi ære og respekt. Endelig døde han i sin alders 62. år i det Frelsens år 1602. ⁻²⁶³ 4. Anders Christensen, professor i medicin i København og forstander for Communitetet, hvor de studerende bespises, og senere forstander for skolen i Sorø; han døde i det Frelsens år 1606 i sin alders 55. år. – 5. Niels Krag, kongelig historiograf og professor i det græske sprog ved universitetet i København, og senere forstander for skolen i Sorø; forfatter til et helt igennem lærd skrift om Lakedæmonernes stat. Han døde i 1602. ⁻²⁶⁴ 6. Anders Krag, professor i fysik i København, død 1600 i sin alders 47. år. – 7. Christen Hansen, professor i etik i København, død i 1643.

Hvad angår de øvrige middelgode eller glædelige begivenheder: Valdemar II's søn Valdemar, som vi har nævnt ovenfor, fejrede i 1229 i Ribe sit bryllup med Leonora, [681] datter af Portugals konge Alfons II, men ægteskabet blev kort og ustadigt, for både han selv og hustruen forlod de levendes tal året efter.

Ved samme bryllupsfest blev der sluttet forlig mellem faderen kong Valdemar og grev Adolf af Holsten, der tidligere stredes om delingen af deres arv, således at Adolf beholdt grevskaberne Holsten og Stormarn, og han skulle, når situationen krævede det, forstrække kongen med tohundrede soldater og med sold til kongens egne soldater, og videre skulle kongen forstrække greven med trehundrede [soldater], når det var nødvendigt. I samme by blev der holdt bryllup mellem hertugen af Thüringen og samme kong Valdemars datter, fortæller Jens Wolf i Encomion Daniæ, men i hvilket år det blev holdt tilføjer han ikke.

I 1340, da Valdemar III [IV Atterdag] regerede, blev Ribe og dens borg, såvelsom en del af Jylland tillagt dronning Hedvig [Helvig] som medgift.

I 1443 d. 1. januar blev Christoffer III med tilnavnet af Bayern udråbt til konge efter at kronen var blevet sat på hans hoved i nærværelse af hertugerne af Slesvig, Lüneburg, Schlesien og Bayern, [682] efter han med hånden på evangelierne havde svoret denne ed: »Jeg Christoffer erklærer åbent for Gud og hans engle, at jeg efter evne og viden vil bevare lov og ret og fred for Guds hellige kirke og det mig underlagte folk; at jeg vil udvise kirkernes biskopper en efter kanonisk lov og ret rimelig ære og for kirkerne uændret stadfæste, hvad der er givet af kejsere og konger; at jeg endelig vil højagte abbederne som mine grever og vasaller med en tilsvarende ære.« Ved samme kroningshøjtidelighed gjorde samme kong Christoffer tooghalvfjerds adelige til riddere af Elefantordenen, og hver af dem måtte for at blive optaget i ordenen sværge således: »Så hjælpe mig jomfru Maria, St.

Knud, St. Erik og St. Olav, at jeg med alle mine kræfter, mit liv og mine rigdomme vil forsvare den hellige kristne tro og evangeliet, at jeg vil bevare kirken og dens tjenere i deres privilegier, at jeg vil bekæmpe uretfærdighed, at jeg vil sikre fred og ret, at jeg vil beskytte de umyndige, forældreløse, jomfruer, enker og de fattige, at jeg vil være kongen og riget tro, og at jeg ret vil varetage den mig givne ridderværdighed til Guds ære. Så hjælpe mig Gud og alle hans hellige mænd«. [683] Dette var den første oprettelse af en sådan orden i Danmark, for skønt også Erik af Pommern tidligere havde udnævnt sådanne riddere, havde han ikke gjort det i Danmark, men i Sverige.

Indvending

Men forgæves spørger den babyloniske skøges koblere os om denne vildfarne og overtroiske påkaldelse af helgener, der findes i denne ed og fandtes mange andre steder, førend troen blev rensset for denne grød af menneskenes påhit: »De, som gjorde dette, vore forfædre, var de lutheranere eller papister? Og hvis de var papister, hvorfor er vi, deres efterkommere, så ikke ligeledes papister?« Thi om dem, der oprigtigt underkastede sig Gud, skal fremgå det udsagn, ja bør det bestemt fremgå, at de hverken var fuldkomne lutheranere, ej heller papister, idet de afveg fra begge parter i en vis udstrækning, men de var vildfarne kristne, således som idag abbysinierne og grækerne og andre, om hvem vi ikke tvivler, at mange af disse opnår den evige frelse, men med større vanskelighed og besvær, end hvis de havde fulgt den rene tro, og det ligesom brændestykker revne udaf ilden, hvilken lignelse findes i Skriften i Judas' brev og i 1. Korintherbrev kap. 3, og ligesom de, der drikker grumset og urent vand, nok stiller deres tørst, [684] men ikke med samme sikkerhed som de, der drikker det klare og friske vand. Hvis de hævder, at [vi] bør følge vildfarelser af den grund, at vore forfædre var hengivne til disse, hvorfor hævder og befaler de så ikke med lige så stor ret, at [vi] skulle følge hedningernes vildfarelser? Var de ikke også vore forfædre, endog meget længere tilbage end disse vildfarne kristne? Hvorfor byder de ikke, at vi i den evige Guds sted dyrker Odin, Thor, Dis,²⁶⁵ Frigg og andre af den slags afskyelige og forfærdelige afguder, da denne overtro, at dyrke og tilbede dem, dog herskede og styrede helt og aldeles hos os for nihundrede år siden? Og de skal vide, at disse ting, som er blevet dem besvaret på dette sted, ville blive besvaret på lignende vis, dersom de noget andetsteds ud fra den samme tåbeligheds bekendte blamager i den slags af de gamle skrifter måtte drage deres såkaldte konklusion. –

686.

cum Centum et quatuor exegisset vi-
ta annos, tum quod anno 1645 Regia
in Conventu Regii Confirmationis Et
clementia potius Danis ordinatio
26 illi aucta sit legitur, quæ hodie
Regensi dicuntur sterculi.

Suntum

Fig. 22a. [686], sidste side af Ribe bys Beskrivelse.

Men for at vi kan komme tilbage til sagen:²⁶⁶ I 1647 var markedsprisen i Ribe så lav, at en tønde rug blev solgt for seks skilling dansk, en tønde byg for otte, en tønde af den reneste honning for syv danske mark, en tønde smør for seks mark af samme slags, såvelsom en tønde rostockerøl for 18 skilling dansk og lidt tidligere endog kun for ti skilling. Samme århundrede i 1478 stod en tønde honning fast på 8 skilling dansk og en velfedet [685] okse på seks skilling grot, det vil i nutidig dansk mønt sige tre mark og seks skilling. En velfedet ko gik for tre skilling grot, hvilket svarer til 27 nutidige danske skilling.²⁶⁷ En lignende lav pris på korn og deroverfor en høj pris på det dengang forhåndenværende guld og sølv kan man slutte sig til deraf, at de danske biskopper, som jeg tidligere har vist under Ribebiskoppen Ped-r Nielsen, til en hvilken som helst biskop i landflygtighed ville give så meget som en sum på omkring tohundrede rhinske gylden, og at kongen af Danmark, Christian I, for den rejse, som han gjorde til Rom, ifølge Huitfeldt ikke betalte mere end to tusinde tohundrede rhinske gylden, skønt han var ledsaget af ethundredehalvtreds riddere. Ikke eet eneste sted i Danmarkshistorien er der andre lignende angivelser af, at kornprisen er gået ned, og guld og sølv er gået op, og jeg ved ikke, om årsagen kan være, at [Vest] Indien, hvorfra størstedelen af disse metaller kommer, i de tider ikke var tilstrækkelig kendt, om overhovedet opdaget, af de europæiske folk.

Endelig vedrører det også en Ribehistorie af denne slags, at en vis Niels Esbernson døde i Ribe i 1579, [686] da han havde levet i et hundrede og fire år; såvelsom at man på et møde i Ribe i 1645 [1542] mellem kongen og rigets øverste forøgede kirkeordinansen for hele Danmark med de 26 bestemmelser, der idag kaldes Riberartiklerne.²⁶⁸ Såvidt Ribe.

[687]
BESKRIVELSE AF
DE ØVRIGE BYER
SOM HØRER TIL RIBE STIFT
NEMLIG
KOLDING, FREDERICA, VEJLE
VARDE, HOLSTEBRO, LEMVIG
OG
RINGKØBING

Descriptio
 Cathedralium, quae ad Episco-
 patum Lipsensem perti-
 nent, urbium, Nemp:
 Olvinga, Fredericia,
 Vulea, Yorda, Høst-
 broa, Lemvig et Røn-
 cøpia.

Beskrivelse af Kolding

Navn

[688] Coldinga, på dansk Kolding, har fået dette navn enten (som om det var det samme som *Kalle ting*, dvs. kvægtorv) efter de okser, som i et antal af mange tusind passerer Koldings område for at blive solgt – i gammel tid kaldte vore landsmænd nemlig okser, ligesom endnu idag deres unger, for *Kalle* – eller måske snarere efter chalerne, et gammelt jysk folk, som også *Ptolemæus* omtaler.²⁶⁹

Beliggenhed

Den ligger på grænsen til Nørrejylland, nær ved munden af en å, som hedder Kolding Å, og som sammen med en anden å, Skodsborg Å,²⁷⁰ der udspringer ikke langt derfra, skiller Sønderjylland fra Nørrejylland. Den ligger kun én mil fra Østersøens bælt ved Middelfart, som åen udmunder i, og ikke mere end seks mil fra Ribe by, som ligger nær ved [Jyllands] modsatte kyst ud mod Vesterhavet, og geograferne er enige om, at den ligger på en bredde af 55 grader, og desuden nogle minutter, som adskillige siger er 20, andre nogle få mere, og på en længde, der ifølge mange er 30, ifølge andre 32, og ifølge endnu andre 34.²⁷¹

Næringsveje

Byen er både meget gammel og smuk, [689] den er næsten omsluttet af åen, og den ernærer sig hovedsagelig ved handel, som i høj grad fremmes af, at man kan sejle på åen med skibe, fra bæltet til Kolding og igen fra Kolding ud til bæltet.

Byvåbenet

Byens våben er en lind ved siden af en klippe, eller snarere en bakke, hvorpå der sidder en ørn,²⁷² og efter dette våben kaldtes byen også i gammel tid af tyskerne Arendtborg og af danskerne Ørnsborg, dvs. ørnens borg og fæstning; adskillige mener, at denne ørn angiver, at hér går grænsen til Romerri- get, eftersom ørnen også er dets våben, og at linden derimod symboliserer Danmark. Andre mener, at det hentyder til, at der i gamle dage voksede mange linde hér, og at man i sin tid også hyppigt så ørne, fordi de opsøgte ligene af dem, der var blevet dræbt i slag, og i gammel tid fandt der ofte slag sted her på egnen. Endelig er der andre, som mener, at der måske sigtes til et gammelt ordsprog om en ørn og en lind. I overleveringen fra den danske old- tid forekommer der ikke noget om en sådan forbindelse mellem en ørn og en lind undtagen i en gammel sang, der fortæller om en jomfru, som i en skov lader sig forføre af en adelsmand, der lover hende ægteskab; den sang begynder nemlig således:

*Ørnen sidder på Høyen Hald, og Linden stander i Dyben Dahl, forinden dend Lind der [690] siunger dend Stær, etc.*²⁷³ dvs. ørnen sidder på den høje klippe eller bakke, linden vokser i den dybe dal, og i linden synger en stær – etc. [Dette kunne så enten forstås], som om byens våben fremstiller det, der er begyndelsen til denne sang, eller som om begyndelsen skulle være et ord- sprog, som både sangen og våbenet sigter til, eller som om den forførelse, som sangen fortæller om, skulle have fundet sted på denne egn, der i sin tid var bevokset af linde og, som tidligere nævnt, hyppigt besøgt af ørne, eller i hvert fald her i nærheden. Herfra er der også nogle, der mener, at man har navnet *Boved Kiær*, hvor sangen senere siger, at stæren sang, idet de hævder, at det var et sumpet område nær ved Kolding.

Kirke

Byens kirke er ganske prægtig og storslået.²⁷⁴ Dens nordlige kapel har Frede- rik II ladet bygge. Af dens præster har jeg kunnet finde navne på følgende: først hr. Niels Jespersen, dernæst mag. Laurits Thomsen, der var begavet med en særlig evne til at uddrive onde ånder af besatte, og som beklædte

præsteembedet indtil år 1586, i hvilket år han på grund af tiltagende alderdomssvaghed blev fritaget for sine embedspligter og fik tildelt 200 rigsdaler om året fra kongens kasse til at leve for, og således drog han ånde indtil år 1592. Efter ham fulgte Anders Bentsen, [691] som i 1591 blev biskop i Oslo.²⁷⁵ 4. Mag. Jens Sørensen, død 1612. 5. Mag. Poul Poulsen, som beklædte embedet indtil 1635. 6. Mag. Ancher Sørensen. Og den syvende og sidste, som lever endnu den dag i dag, mag. Ancher Anchersen.

Følgende betydningsfulde personer er begravet i kirken: *Af gejstlige:* Præsterne mag. Poul Poulsen, død 1635. Mag. Jens Sørensen, som døde i 1612, og mag. Jens Sørensen, skolens rektor, som døde i 1634. *Af lægfolk:* Adelige: Anders Ebbeson Friis, Christoffer Urne, død 1548. Morten Svendsøn, lensmand på Koldinghus, død 1570. Caspar Markdanner, ligeledes lensmand på slottet. Hans våben var afbildet i kirken, og engang var der en, der var misundelig på ham, som uset ødelagde det med skosvæerte, fordi det ikke viste hans bedstefaders slægt, men han selv, som endnu levede, viste sin ligegyldighed overfor dette ved at tilføje følgende ord:²⁷⁶

Egennytte, hjemligt nid, barnagtigt råd
har lagt Rom og Troja øde.
Hvor dyd ikke holdes så højt i agt
som fødsel og pragt,
bliver land og styre dårligt overvåget
og går i længden krebsegang.

Borgmestre: Jeppe Hansen. [692] død 1631. Lyder Henriksen Splett, død 1660. Søren Kjær, død 1532.²⁷⁷ Peder Saxesen, død 1660. Anders Sørensen, død 1634. Anders Nielsen Bøgvad, som forlod de levendes tal i 1611. Toldforvaltere: Morten Nielsen Pouch, skriver på Koldinghus. Tyge Nielsen, død 1641.

Af kirkelige bygninger er der i øvrigt i byen en skole og et hospital.

Skolen

Skolen lod Dorothea, Christian III's dronning, bygge.²⁷⁸ Ved den er der, foruden rektoren, tre lærere, som Frederik II gav en fast indtægt og løn.²⁷⁹

Hospitalet

Hospitalet var det også dronning Dorothea, der udvidede og styrkede, efter at det var grundlagt af hendes mand, Christian III,²⁸⁰ og det samme gjorde hendes søn, kong Frederik II.²⁸¹

Kloster

I sin tid var der også et franciskanerkloster, som dronning Agnes, Erik Menveds hustru,²⁸² havde grundlagt i 1288, og det har formodentlig ligget i den gade, der hedder Klosterstræde, men derudover er der ikke nogen spor tilbage af det.

Af øvrige bygninger i byen er der ikke blot rådhuset og borgerhusene, men også slottet og byens bro. [693]

Byens slot

Byens slot, som på dansk hedder Koldinghus, og som ligger i den nordlige del af byen, byggede hertug Abel af Slesvig i 1248, mens hans broder, Erik V var konge i Danmark, for at han ved hjælp af det kunne forsvare sig mod sin broder, som han frygtede angreb fra. Efter at det var grundlagt og fuldført, gjorde Erik Glipping, som var nevø af Erik V Plovpenning, idet Christoffer I var dennes broder, tyve år senere, nemlig i det Herrens år 1268, det til sit sammen med byen Kolding ved at købe det af Abels sønner, og befæstede og forstærkede det yderligere, og man kan læse, at også hans søn, Erik Menved, senere påny befæstede det. Christian III holdt meget af slottet både på grund af dets smukke beliggenhed og på grund af den milde og behagelige luft, og han lod det påny udvide og valgte det som sin hovedresidens, og det var også her han døde i året 1559, den 1. januar, hvilket han selv havde forudsagt kort før, idet han fortalte, at en hellig engel havde tilkendegivet ham både hans død og hans dødsdag. Han var den konge, som Danmark, næst efter Gud, skylder størstedelen af alle de kirkelige goder, landet har, og hans fromhed og retfærdighed var så strålende, at også udlændinge forundredes over hans dyder, endogså nogle, som havde en anden tro, f.eks. historikeren de Thou;²⁸³ [694] og når landets egne indbyggere genkalder sig dem i erindringen, kan de næppe holde tårerne tilbage over savnet. Efter at både slotets vestlige og nordlige fløj var brændt ned i 1583, byggede Christian IV på dette sted både en kirke, en beboelsesfløj og et tårn, og satte hele slottet i

stand, så det blev så storslået og prægtigt, som det passer sig for en konge, og skønt det på forskellige tidspunkter, f.eks. i kejserkrigen i 1628, og ligeledes i svenskekrigene i årene 1644, 1657 og 1659 er blevet hårdt medtaget og hærget, så står det ikke desto mindre endnu og er stadig bevaret.

Af lensmænd på slottet, som for det meste også havde tilsyn med byen, har der blandt andre været følgende: Oluf Nielsen, år 1517, og Niels Friis, år 1542. Derefter Ivar Krabbe, Jørgen Rosenkrantz, Poul Huitfeldt, Vincent Juul, Laurids Skram, Henrik Belov, Caspar Markdanner og Otto Pedersen Brahe, som gav Jonas Kolding anledning til at skrive den bog, som han kaldte *Descriptio Daniae* [Beskrivelse af Danmark].²⁸⁴ Derefter fulgte Gunde Lange, Ernst Normand, Mogens Bilde, Jørgen Sefeld og Sten Bilde.

Kolding Bro

Byens bro, ved navn Kolding Bro, [695] ligger syd for byen og er vidt og bredt berømt, fordi den hvert år passeres af omkring tyve tusind okser og heste, der skal sælges i Holsten og Tyskland; alle fra den egn af Jylland er nemlig nødt til at gå over den, og dér skal man også betale en skat på to rigsdaler for hver okse eller hest, der bliver ført over for at blive solgt, og det er en af rigets mere anselige indtægter. Det er også denne bro, hele herredet har navn efter, så at det hedder Bro Herred.²⁸⁵

Rettigheder og privilegier

For nu at komme til byens rettigheder og privilegier, så gav Valdemar III i 1327 følgende:²⁸⁶ 1. Alle, der ejede huse og grunde i Kolding, skulle betale de samme afgifter som borgerne. 2. Hvis byens borgere blev stævnet for retten, skulle de kun have pligt til at møde for byens eget ting. 3. Hvor de end rejste hen med deres varer, skulle de være fritaget for skat, undtagen på høstmarkedet i Skåne. 4. Der skulle i byen være fire af den slags dommere, som man kalder sandemænd. 5. Enhver fremmed, som sårede eller slog nogen i byen, skulle betale 120 mark i bøde. 6. Ingen indbygger i byen kunne være værge for forældreløse uden for byen.

Christoffer af Bayern [696] stadfæstede i 1442 sine forgængeres privilegier,²⁸⁷ og i 1447 befalede han, at der skulle holdes et årligt marked på Skt. Olufs dag [29. juli].²⁸⁸ Christian I befalede i 1450, at der også skulle holdes et årligt marked på Skt. Dionysios' dag [9. oktober].²⁸⁹ Samme år gav han også følgende privilegier:²⁹⁰ 1. Hvis nogen, der er i offentligt fængsel i Kolding,

undslipper, skal det behandles som en voldssag. 2. Hvis nogen kommer op at slå i Kolding, skal sagen mod ham om dette også holdes i Kolding. 3. Ingen må udnytte jordstykker i byen uden magistratens tilladelse. 4. Af de bøder, der faldt i byen, skulle halvdelen tilfalde byen, og halvdelen magistraten. Samme år tillod han byens borgere at fiske i Kolding Fjord.²⁹¹

I 1452 gav han byen mange andre rettigheder og privilegier, men de er for omfangsrige til at finde plads hér.²⁹²

I 1470²⁹³ forbød han fremmede købmænd at handle med bønderne i havnene eller på landet nær ved Kolding; imod volds mænd, der forstyrrede byfreden, befalede han, at man skred ind på samme måde, som man gjorde mod den slags volds mænd i Viborg. I 1471 tillod han magistraten, når embedet som byfoged blev ledigt, da at udnævne en anden i stedet for den, der gik af.²⁹⁴ I 1476 gav han en grund, som tilhørte kronen, til franciskanerklosteret.²⁹⁵ Kong Hans stadfæstede i 1483 sine forgængeres privilegier.²⁹⁶ I 1490²⁹⁷ tillod han byens borgere, [697] at de frit måtte handle med borgere, fremmede og bønder overalt i Danmark. I 1494 fastsatte han bestemte grænser for byen.²⁹⁸ I 1510 befalede han, at det marked, som hidtil var blevet holdt Mikkelsdag [29. sept.], for fremtiden skulle holdes Skt. Franciskus' dag [4. okt.].²⁹⁹

Et andet år, jeg ved ikke hvilket, bekræftede han gavebrevet på et stykke jord, som var skænket til sognepræstens bord i Kolding.³⁰⁰

Frederik I stadfæstede i 1524 sine forgængeres privilegier og forbød uden dem, der boede på landet, både præster, dommere og andre, at brygge mere øl, end hvad der var tilstrækkeligt til deres egen familie, og ligeledes at opdrætte flere okser til salg end dem, der kunne leve af det hø, de selv havde, og at sælge dem til nogen fremmed, og endelig at købe mere honning, end hvad der var tilstrækkeligt til deres egen husstand.

I 1526 udstedte han et brev til indbyggerne i Kolding og Vejle,³⁰¹ hvori han opløste alle håndværkerlaug i hele Danmark og tillod enhver frit at udøve det håndværk, han havde lært, hvis blot han, når han med henblik på dette flyttede ind til en by, betalte denne en rhinsk gylden. Han forbød også, at nogen håndværker, så længe han udøvede sit håndværk, kunne være borgmester eller rådmand, og fremdeles, at nogen på landet, enten præst eller dommer eller bonde, drev nogen handel på landet til skade for disse byer. [698] Dernæst befalede han, at borgmestre og rådmænd hvert år på Valborgs dag [1. maj] skulle fastsætte prisen på de ting, håndværkerne lavede, og ligeledes en rimelig pris på brød og øl. Han bestemte også, at enhver bøde, der blev betalt til byen af dem, som tjente hos adelige eller gejstlige, skulle til-

falde kongen selv. Endelig foreskrev han, at magistraterne i byerne skulle holde øje med, at guldsmedene ikke kom mere end fem kvintin kobber i én lødigmark sølv.

I 1528 tilkendte han i Kongens Retterting borgerne i Kolding en grund i nærheden af byen. Og så bestemte han, at magistraten skulle have lov til at sælge eller udleje den og andre grunde, der hørte under byen, til hvem de syntes, og denne kendelse stadfæstede Christian IV i 1622. I 1530 forbød Frederik I endvidere, at nogen enten på Fyn eller andre steder forhindrede koldingenserne i at bringe det, de havde købt dér, bort med sig. Christian III stadfæstede i 1540 sine forgængeres privilegier, men forbeholdt sig ret til senere at ændre i dem, hvor nødvendigheden måtte kræve det. I 1553 afsagde han i Kongens Retterting den dom, at arvinger ikke havde nogen ret til ejendomme, der var efterladt dem, medmindre de på ny opnåede den af magistraten. Frederik II stadfæstede i 1560 sin faders [699] privilegier.³⁰² I 1569 befalede han magistraten at skride ind overfor dem, som ikke adlød kongens befalinger.³⁰³

Samme år gav hans moder, dronning Dorothea, byens borgere godset Hjortsholm i stedet for godset Husetofte. Frederik II befalede endvidere i 1570, at de, som boede uden for Kolding, men enten ejede eller havde pant i huse, grunde og andre lignende ejendomme i Kolding, skulle betale de samme afgifter som byens borgere.³⁰⁴ Samme år tillod han byens magistrat at opkræve et vist beløb for hver hest, vogn, tønde og læst, der blev ført over byens bro, til vedligeholdelse af broen.³⁰⁵ I 1580 tilstod han byens borgere ti års frihed for enhver borgerlig afgift og skat; han skænkede dem også nogle forskellige jorde og enge, idet han dog til gengæld krævede, at de indenfor to år sørgede for, at alle husene blev tækket med tegl, så de altid havde stalde parate, som var i stand til at modtage otte hundrede heste.³⁰⁶

I 1589 forbød han, at huse i byen blev delt mellem en afdøds arvinger, og hvis ikke én af arvingerne var i stand til at overtage hele huset, befalede han, at det skulle sælges indenfor et tidsrum af et år efter afdødes bortgang.³⁰⁷

Christian IV stadfæstede i 1596 sine forgængeres privilegier.³⁰⁸ [700] og i 1635 befalede han, at enhver skulle holde sig til sin egen næringsvej, købmænd til deres handel, og håndværkere til deres håndværk.

I 1641 befalede han, at der foruden de to sædvanlige markeder skulle holdes et tredje i den sidste uge før fastelavns søndag.³⁰⁹ Og i 1642 bestemte han, at rådmændene i Kolding ikke skulle være forpligtede til at modtage soldater i indkvartering.

Dette er de rettigheder og privilegier, som er kommet mig i hænde.

Historiske begivenheder

Hvad angår historiske begivenheder og handlinger i byen, så fødtes hertug Ulrik, Frederik II's søn, hér i 1578, den 30. december, og ligeledes samme Frederiks førstefødte datter Elisabeth, i 1573, den 22. august.

Her fødtes også Wolfgang Rhuman, professor i København, som døde i 1637; og ligeledes Jonas Kolding, som skrev en bog med titlen *Descriptio Daniae* [Beskrivelse af Danmark] og udgav den i 1594, fordi han håbede og havde fået løfte om, at han ville få en strålende belønning for den, men han blev skuffet og beskæmmet i dette håb og mødte tværtimod vrede og fortørnelse, fordi han havde udtalt sig uforsigtigt om noget, og derfor fik han endog forbud mod at sælge skriftet.³¹⁰

I samme by levede også Søren Skriver, der er forfatter til den bekendte sang, der begynder: Verden hvad est du svigefuld...³¹¹

Sammesteds [701] blev der i 1614 i slutningen af februar afholdt et bispekonvent, hvor mag. Oluf Kock, som var præst ved Skt. Nikolaj Kirke i København, blev dømt for falsk anklage³¹² og landsforvist fra Danmark, og da han blev nødt til at bøje sig for denne afgørelse, rejste han til Sverige, hvor han levede temmelig længe, inden han døde.

I 1247 udbrød der krig mellem kong Erik V eller Plovpenning og hans broder, hertug Abel af Holsten, og Kolding, som var tilfaldet Abel, da deres arv blev delt, blev brændt ned. Abel havde nemlig besat Ribe og sat ild til Vejle og Randers, men senere fordrev Erik Abels garnison fra Ribe og tog de vigtigste af hans adelige tilhængere til fange dér, og for at hævne sig stak han ikke blot Haderslev og Åbenrå, men også selve Kolding i brand; men den blev hurtigt genopbygget, og i 1254, efter at både Erik og Abel var døde, indsatte deres broder, Christoffer, den første danske konge af dette navn, søn af Valdemar II, ved en højtidelighed i den allerede genopbyggede by Abels søn Valdemar som hertug af Slesvig. En anden hertug af Slesvig, Valdemar Erikssøn, samme Abels sønnesøn, havde i lang tid Kolding i pant for tusind mark sølv, [702] som Huitfeldt fortæller i afsnittet om Erik Menved under år 1295,³¹³ og han fortæller også under år 1340 i afsnittet om Valdemar III [Atterdag], at de holstenske grever Heinrich og Claus havde den i pant for syv tusind mark, og at en anden hertug af Slesvig, nemlig Valdemar, Abels oldebarn, forhandlede med dem på kong Valdemar III's vegne og opnåede, at de gav den tilbage til kongen, efter at de havde fået disse penge udbetalt.³¹⁴ I den

samme by, i år 1616 den 1. december, aflagde hertug Frederik af Gottorp troskabsed til kong Christian IV, af hvem han dér modtog hertugdømmet Slesvig som len. Samme dag og samme sted udnævnte kongen femten gyldne ridde,³¹⁵ nemlig: Christian Friis, Jørgen Lunge, Albert Skeel, Ivar Juel, Anders Bilde, Jens Juel, Holger Rosenkrantz, Bredo Rantzau, Gert Rantzau, Anders Sinkler, Jens Sparre, Markus Pens, Ulrik Sandberg, Ditlev Rantzau og Jørgen Skeel, som var de allerførste, denne konge hædrede med denne æresbevisning.

I 1626 ved en herredag i Kolding var der en adelig enke, [703] Anne Lykke, som opførte sig mindre sømmeligt, idet hun forførte den udvalgte prins Christian, som førte forsædet på denne herredag på sin fraværende faders vegne, til et utilbørligt kærlighedsforhold, så at hans fader, da han erfarede det gennem breve, straks lod hende føre bort derfra og bringe til Bohus slot, hvor han lod hende holde strengt bevogtet. Da dette var sket pludseligt og uden forudgående dom, offentliggjorde kongen samme år et brev,³¹⁶ hvori han redegjorde for grunden til det, der var sket, nemlig at hun på denne samme herredag i Kolding, hvor hun så skammeligt havde prinsen i sin magt, dels ofte indbød ham til selskaber, dels gav ham forskellige løslupne tjenere, dels både tidlig og silde tog ham med til drikkelag, og også ved andre lejligheder, ofte uden grund, sammen med prinsen fór hid og did og føjtede omkring som én, der havde prisgivet enhver ærbarhed og ikke længere berørtes af nogen bekymring hverken for sit rygte eller sin samvitighed. For at rense sig for denne beskyldning offentliggjorde hun så selv det følgende år, 1627, et brev, hvormed hun dog kun gjorde sig endnu mere mistænkelig, idet hun indrømmede, at hun havde været på så intim fod med prinsen, men for at besmykke det hævdede hun, at hun kun havde handlet sådan for at vise ærbødighed og lydighed, og fordi [704] prinsen selv havde befalet det.

Det sidste punkt, der angår Koldings historiske begivenheder, er, at kong Christian III både boede der i lang tid og til sidst, som jeg tidligere har fortalt, også døde dér.

BESKRIVELSE AF
DE ØVRIGE BYER I RIBE STIFT

DE ØVRIGE
BYER I RIBE STIFT

ER:

FREDERICA, VEJLE, VARDE,
RINGKØBING,
HOLSTEBRO OG LEMVIG.

Fredericia

Beliggenhed

[705] Fredericia er en by, der er solidt befæstet med volde og voldgrave; den ligger på Jyllands kyst ud til bæltet ved Middelfart, to mil fra Kolding.

Grundlægger og navn

Frederik III, højlovlig ihukommelse, var både den første, der anlagde og befæstede den, og derfor fik byen også navnet Fredericia efter ham.³¹⁷

Det område, hvor den blev anlagt, var tidligere en skov, der var tæt bevokset med træer og tilholdssted for vilde dyr, og derfor skete det engang, mens man var ved at lægge fundamenterne til byen, at en hjort, der kom frem fra sit skjul, blev skræmt af den uro, arbejdet medførte, og da den ville flygte, rev den bygningsingeniøren med sig ned i en grube med vand. Af samme grund lever der også endnu forskellige slags slanger, så at det derfor også er farligt at gå på bare fødder dér om sommeren.

Byens kirker

Byen har to kirker, den ene dansk, den anden tysk, for at folk af begge nationaliteter skulle kunne slå sig ned i byen.³¹⁸ Den tyske kirke har kongen skænket to klokker, og den danske har adelsmanden Henrik Rantzau skænket én.

Skole

I byen er der også en skole, som foruden hørerne har en rektor, der sender elever direkte til Universitetet. [706]

Privilegier

Frederik III gav i 1652 byen ikke blot de privilegier, der er fælles for alle købstæder i Danmark, men også følgende særlige:³¹⁹ 1. De første halvtreds år skulle alle dens indbyggere være fri for alle afgifter, hvad de end kaldtes. 2. Alle døde varer, som enten udførtes fra eller indførtes til byen, skulle i

ligeså mange år være fri for enhver told. 3. Intet, som laves ved kunst eller håndværk, skulle kunne indføres dér uden magistratens tilladelse. 4. Udlændinge skulle, når de havde fået borgerskab, nyde godt af byens privilegier på lige fod med indfødte.

I 1661 tilføjede han følgende:³²⁰ 1. Byen skulle være en af stabelstæderne i Jylland. 2. De næste ti år skulle den være fri for enhver slags afgift, hvad den end kaldtes, så at den ikke skulle have nødig at betale mere end halvdelen af tolden,³²¹ også kun halvdelen af den afgift, der på dansk kaldes accise, på latin portorium [havnetold]. 3. Det skulle være enhver tilladt at beholde den grund, han først havde fået tildelt, dog på den betingelse, at han, inden der var gået fem år, forsynede den med et hus, der passede sig for en købstad. 4. Byen skulle have torvedag hver tirsdag og fredag. [707] 5. Der skulle hvert år holdes tre større markeder i byen, det ene 6., 7. og 8. februar, det andet 29. og 30. juni og 1. juli, og det tredje 9., 10. og 11. oktober. 6. Alt, hvad der var blevet bragt til Fredericia uden told, skulle det også være tilladt at indføre til de nærmeste byer på Fyn uden told, når blot antal og mængde ikke oversteg to oksehoveder³²² vin og otte tønder salt. 7. Af alle uvisse indtægter skulle en tredjedel tilfalde byen, og de øvrige to tredjedele borgmestre og råd. 8. Overfart mellem Snoghøj og Middelfart skulle ikke længere være tilladt. 9. Ålefangsten uden for byen skulle høre under magistraten.

Christian V gav i 1682 byen nogle udvidede privilegier,³²³ blandt hvilke de vigtigste er følgende: 1. Borgerne skulle de første tredive år være fri for enhver slags skat og afgift undtagen told og den skat, som gik til kongens døtres medgift.³²⁴ 2. De, som for fremtiden bosatte sig i Fredericia, skulle de første ti år være fritaget for at være formyndere og for andre lignende byrder. 3. Hvis arvingerne til en afdød i Fredericia var udlændinge, skulle det ikke desto mindre stå dem frit for at tage hele arven uden nogen indskrænkning med sig til udlandet. [708] 4. Hvis nogen ikke ønskede at være borger i byen længere, skulle det stå ham frit for at flytte, hvorhen han måtte ønske, og tage al sin ejendom med sig. 5. Enhver kunne beholde den grund og det jordstykke, han havde fået, når blot han indenfor fem år opførte et byhus på den. 6. De øvrige grunde skulle straks bortauktioneres, og hvis der ikke fandtes nogen, som ville købe dem, skulle det stå magistraten frit for at give dem bort til enhver, der straks ville bygge på dem. 7. Enhver, der byggede i byen, skulle også have tildelt et stykke eng og græsgang uden for byen. 8. Af enhver af den slags grunde skulle der hvert år betales en daler som løn til præsterne. 9. Magistraten skulle have myndighed til at udleje havegrundene. 10. Den skulle også have opsyn med og sørge for overfarten fra begge sider af

strædet. 11. Fra rådstueretten skulle det kun være tilladt at appellere direkte til Højesteret. 12. Byen skulle have en præsident, en borgmester og tre rådmænd. 13. Enhver skulle have ret til fri religionsudøvelse, hvad enten han bekendte sig til den augsburgske eller til andre trosbekendelser. 14. Denne by skulle være et asyl både for folk, som var gået fallit og ikke kunne betale, og for manddrabere, hvis de havde begået dette drab uden for riget. [709]

Disse og andre privilegier fik de dengang, og man kan finde deres indhold mere fuldstændigt i selve kongens brev om dette.

Historiske begivenheder

Hvad angår historiske begivenheder og handlinger, så indtog svenskernes general Wrangel byen i 1657 natten mellem den 23. og den 24. oktober, skønt den havde en garnison på fem tusind mand. Han indtog den ved et pludseligt angreb og overfald og hærgede og dræbte overalt og skånede ikke engang generalen Anders Bille. [710]

Vejle

Navn og beliggenhed

Vellea, på dansk Vejle, har sit navn efter en lavvandet havbugt, som på det gamle jyske sprog kaldes en *Wéile*, og det har den, fordi den er bygget ved en sådan bugt, som når helt ind til byen.³²⁵ Den ligger i en smuk dal omgivet af bakker, omtrent midtvejs mellem Horsens og Fredericia, tre mil fra Kolding, og på næsten samme længdegrad som denne, blot disse tre mil nordligere. Der løber en å rundt om byen, og den udmunder i en bugt af Østersøen, som ligger to mil derfra; denne bugt er ret snæver i nærheden af Vejle, derefter bliver den bredere og bredere, jo nærmere den kommer havet, den hedder Vejle Fjord.

Næringsveje

Byens næringsveje er dels landbrug dels handel, som nyder godt af åen, der udmunder i havet, fordi den kan føre skibe fra havet ind til Vejle og fra Vejle ud til havet igen.

Skole, kirke og rådhus

Den har ligesom andre byer en skole, et hospital og en kirke, som hedder Skt. Nikolaj Kirke. Ligeledes har den et rådhus, som i pavedømmets tid var en gråbrødrekirke.³²⁶

Love og privilegier

Hvem der først har givet byen købstadsprivilegier, har jeg ikke kunnet finde, men Valdemar III stadfæstede i 1337³²⁷ de privilegier, der var givet tidligere, og forordnede derudover udtrykkeligt følgende: [711]

Byens borgere skulle være fritaget for enhver told; det skulle være dem tilladt, når deres skyldnere kom til byen, da at tilbageholde dem, indtil de var blevet stillet tilfreds; de skulle indsætte den slags dommere, som kaldes sandemænd; fremdeles skulle en fremmed, der sårede nogen inden for de bygrænser, som var nævnt og fastsat af kongen i de selvsamme privilegier,

betale fyrrer mark i bøder; ingen kunne være værge, hvis han ikke var borger på lige fod med andre. Fremdeles stadfæstede også Christian I i 1450³²⁸ sine forgængeres privilegier, og det samme gjorde kong Hans i 1480³²⁹ og Christian IV i 1635.³³⁰ Samme Christian I afsagde i 1466 gennem voldgiftsmænd den kendelse, at en bro ved navn Hockbro i Tørrild Herred skulle vedligeholdes af bønderne i dette herred og ikke af borgerne i Vejle. [Kong] Hans tildelte i 1480 byen et stykke jord³³¹ og i 1504 et gods, som hedder Ramsgård. Christian III overlod i 1558 hospitalet i Vejle kongetienden fra visse sogne,³³² og Frederik II gav i 1570 byens borgere en af kronens gårde, som hedder Ladegård. Christian IV forbød i 1588, at ejendomme i byen blev solgt til nogen, som ikke var borger, og i 1606 stadfæstede han den tilladelse til at fælde træ i skovene, som hans forgængere havde givet [borgerne].

Marked

Byens årlige marked holdes i slutningen af september.

[Historiske begivenheder]

Samme Vejle by er også den højlærde [712] Anders Sørensen Vedels fødeby; han var offentlig historiograf på kong Frederik II's tid, og man kan læse mere om ham under Ribes historie.³³³

Det var også i denne by Mogens Munk overbragte Christian II det brev fra det danske rigsråd, hvori det tilbagekaldte og opsagde det troskabsløfte, det havde givet ham. Men Munk overbragte det på sådan en måde, at kongen ikke fik at vide, han havde bragt ham det, før han var gået igen. Da han nemlig var kommet til byen – efter hvad han angav overfor hoffolkene, på grund af nogle forretninger (han foregav dog, at han agtede sig til Holsten) – blev han indbudt til middag af kongen, som plejede at more sig over hans vittigheder; mens snakken nu gik under måltidet, fandt han en lejlighed til at lægge sin handske under den hynde, han sad på, og i den havde han skjult brevet; derefter gik også resten af måltidet med behagelig samtale, hvorunder talen faldt på de fortrinlige jagthunde, han opdrættede, og han lovede også kongen en særlig god. Da han gik, efterlod han handsken, og kort efter at han var gået, fandt en af pagerne den og sammen med den brevet og gav det til kongen sammen med handsken, og da han læste brevet, sagde han, at han måtte indrømme, at Munk havde givet ham en virkelig fremragende jagthund, som han havde lovet. [713]

Varde

Navn

Varde hedder på dansk Varde, et ord, som i gammel tid betegnede et højt udsigtspunkt.³³⁴

Beliggenhed

Byen ligger inde midt i landet ved en å, som løber ud til Vesterhavet, som byen ligger omtrent to mil fra. Den ligger på en bredde af 55 grader og cirka 50 minutter, og på en længde af 29 grader ligesom Vejle, Fredericia og Kolding, men cirka syv mil vestligere.³³⁵

Våben

Byens våben er en kronet løve, som rejser sig på bagbenene.

Næringsveje

Byens næringsveje er landbrug og handel.

Kirker

Byen har to kirker, den ene hedder Skt. Jacobi og den anden Skt. Nikolaj.³³⁶ Ved *Skt. Jacobi Kirke* var den første præst efter reformationen mag. Niels Svansøe, der, da han som en tilskyndelse til den rene lære begyndte at holde hellige prædikener i byen, blev forfulgt af papisterne, så han blev nødt til at tage til Viborg, hvor han blev lektor og en tid offentligt forelæste i teologi, indtil han i 1540 blev kaldt tilbage til Varde af byens borgere, og dér beklædte han så præsteembedet i 15 år. Han blev efterfulgt af Jacob Peder-

sen, og han igen af Anders Nielsen Svansøe, en søn af den første Svansøe. Denne blev igen efterfulgt af hr. Peder Madsen, og han af mag. Jørgen Palle-
sen, og han af hr. Niels Arnsberg. [714]

Indskrifter i denne kirke

På kirkens største klokke er der to billeder, som begge forestiller Kristus, det ene symbolsk, i skikkelse af slangen, der er ophøjet i ørkenen,³³⁷ det andet direkte, i form af et oprejst kors, hvorpå Kristus selv hænger; men den er ikke noget særligt gammelt arbejde, da den er lavet i 1566, som den vedføjede indskrift fortæller.³³⁸

På denne kirkes døbefont står følgende ord: I det Herrens år 1444 på Skt. Jørgens dag [23. april] var denne font fuldført til ære for den salige Jomfru Maria og den salige apostel Jacob, i Varde Kirke, ved Niels Klokkestøbers hænder.³³⁹

På kirkens væg kunne man, efter hvad stedets præst har fortalt mig, indtil fornylig læse følgende ord: Du skal skrive 1500 og dertil føje tre gange ti og to gange to, da påførte Clemens [den milde] jyderne en bitter krig. Dette sigter til skipper Clements opstand, han som rejste jyderne til oprør blot med det resultat, at han derfor blev lagt på stejle og hjul af bødlen, som Huitfeldt fortæller.³⁴⁰

I *Skt. Nikolaj Kirke* er begravet en Markvard Nielsen, på hvis gravsten der står følgende ord: I det Herrens år 1525 døde Markvard Nielsen og Gundera, gid deres sjæle må hvile i fred.³⁴¹ Den samme Markvard, som man i dag plejer at kalde »den rige Markvard«, stiftede på den tid, da Ivar var biskop i Ribe, en messetjeneste ved denne kirke, [715] hvor fire præster skulle læse bønner syv gange om dagen, nemlig på de tidspunkter, der kaldesottesang, prim, terts, sext, non, aftensang og nattesang, for hans og hans venners og alle kristnes sjæle; disse bønner og messer kalder han selv i fundatsen herom, som endnu findes i Varde, for historien, stjernen, moderen Maria og Skt. Anna, og dertil gav han forskellige jordstykker, som udtrykkeligt nævnes i fundatsen.³⁴²

Sammesteds er der i muren nær ved alteret et skab, der bruges til at opbevare messeklæderne,³⁴³ og på hvis dør der er et bemærkelsesværdigt billede af fem tårne,³⁴⁴ af hvilke den midterste omfavnes af to marekatte eller aber med haler; de hviler allesammen på søjler, og i mellemrummene eller interkolumnierne mellem disse søjler er der billeder af mennesker, og i de to, som er nærmest den midterste søjle, er der [billeder] af to bisper, som er

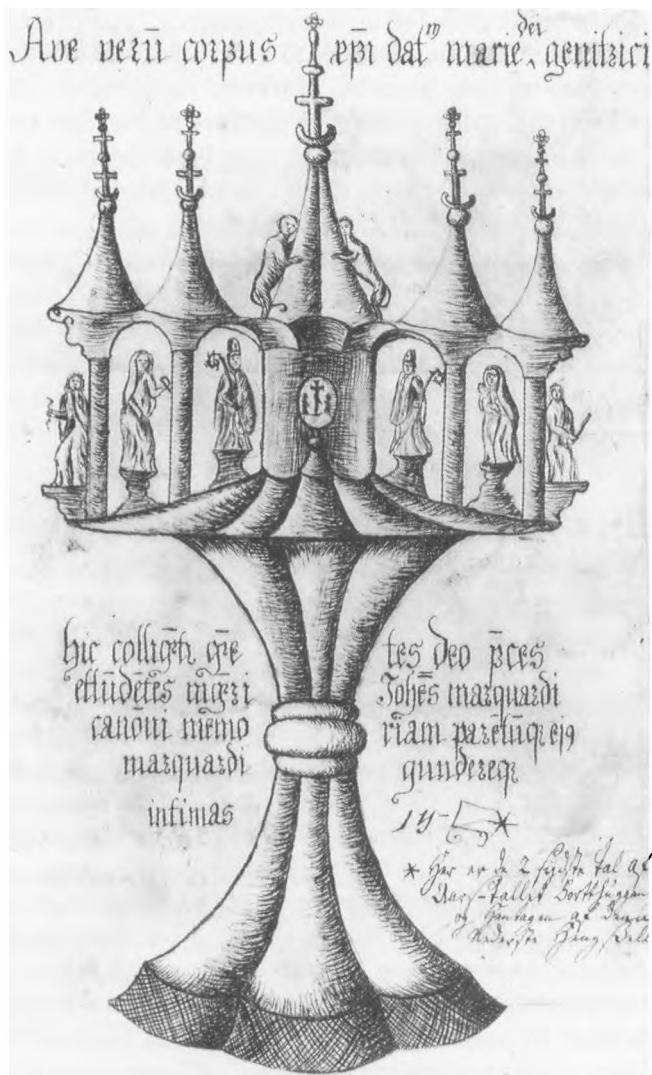

Fig. 24. Monstransskabet i Skt. Nikolaj kirke i Varde.

iført bispehue og andre hellige klæder og holder bispestaven i hånden. I de øvrige [mellemrum] er der billeder af forskellige helgener. Under søjlerne ses en bund ligesom en basis, der bærer søjlerne, og nedenunder denne bund er der en kraftig støtte ligesom på et bord, der kun hviler på én fod.

Rundt om denne støtte eller fod er skrevet følgende ord:³⁴⁵ Her forsamles folk, idet de fremfører inderlige bønner til Gud [til] minde om kannik mag. Hans Markvardsen og hans forældre, Markvard og Gundera. [716]

Der er vedføjet et årstal, men det er beskadiget, så man ikke kan se, hvad det har været.³⁴⁶ Omkring spidserne på tårnene læses følgende: Hil dig, du Kristi sande legeme, givet til Maria, Guds moder. – Men alt dette viser det følgende billede tydeligere.³⁴⁷

Den Markvard, der her tales om, er imidlertid ikke ham, som jeg tidligere har fortalt havde givet en fundats, om at der skulle holdes messer i denne kirke, eftersom han hed Markvard Nielsen, mens denne hedder Hans Markvardsen, men det er en søn af den førstnævnte, som faderen nævner flere gange i fundatsen og dér kalder mag. Hans.

Slot

I gammel tid lå der ved byen et slot, som hed Vardehus, men i 1439 blev det hærget af ild, og sammen med det størstedelen af byen.

Love og privilegier

Hvad angår byens rettigheder og privilegier, stadfæstede Christoffer af Bayern i 1440 38 [artikler], som ikke kan sammenfattes på denne begrænsede plads.³⁴⁸ Den samme gav i 1442 byens borgere privilegier svarende til dem, viborgenserne havde.³⁴⁹ Christian I stadfæstede i 1450 sine forgængeres privilegier,³⁵⁰ og det samme gjorde Christian II i 1514,³⁵¹ Christian III i 1549, Frederik II i 1562, og Christian IV i 1597.³⁵² [719]

Kong Hans overlod i 1583 byen en mark, der hed Hedemark,³⁵³ og i 1592 gav han [byens borgere] ret til at handle overalt, hvor de måtte ønske det, både med borgere, fremmede og bønder.³⁵⁴ Christian II forbød i 1515, at nogen fremmed købmand måtte købe noget i en omkreds af to mil omkring Varde.³⁵⁵ Christian III overlod i 1547 påny [borgerne] marken Hedemark. Christian IV gav i 1608 magistraten i Varde ret til at lægge hånd på fremmede købmænd og på deres varer, hvis de tillod sig at drive handel inden for en omkreds af to mil fra byen.³⁵⁶

Byens magistrat gav i 1571 selv sine egne retsbestemmelser for borgerne, og de blev fornyet i 1604 og 1631, men de må udelades her på grund af deres omfang, da de bedre vil kunne bringes i en samling af retsbestemmelser for danske købstæder.³⁵⁷

Holstebro

Beliggenhed

[720] Holstebroa eller Holstepontum, på det danske sprog Holstebro, er en by inde midt i landet, den ligger på en bredde af 56 grader og 15 minutter, og på en længde af 29 grader og 20 minutter, således at dens bredde på det nærmeste svarer til Århus', men dens længde er meget forskellig fra dennes, idet den ligger femten mil vestligere.³⁵⁸ Størstedelen af byen ligger i en dal, som gennemstrømmes af en å; den løber ud til Vesterhavet, som ligger cirka fire mil fra byen, mens Østersøen ligger cirka femten mil fra den.

Navn

Det er broen over denne å, der har givet byen navn, men hvorfor broen blev kaldt Holste-bro, om det er efter en Hother, altså om det var det samme som Hothersbro, som så senere er blevet til Holstebro, eller om det er efter holstenske købmænd eller soldater, som om det først har betydet holstenernes bro, eller om det skulle komme af *hold*, dvs. logi, opholdssted, fordi stedet frembyder behagelige logier – og disse er nødvendige, når sneen smelter henimod forårstid, og de fremmede, der måtte være dér, bliver holdt tilbage af oversvømmelser – eller om det kommer af å, altså som om det har heddet Håsbro, og det har stået for Åsbro, eller endelig om det kunne komme af hors, som om det har heddet Horsebro, dvs. Hestebro, nemlig fordi der hvert år holdes hestemarked i byen, og de heste, der skal til dette marked, går over broen – alt dette er der på ingen måde enighed om.³⁵⁹ [721]

Oprindelse

Det er ligeledes usikkert, hvornår byen er grundlagt, men at den i hvert fald er gammel og allerede eksisterede, da Erik Menved var konge, nemlig omkring år 1299, viser en gammel dansk sang³⁶⁰ om en berømt sørøver, Mindre-Alf, i hvilken der nemlig nævnes en Ivar fra Holstebro; da Erik Menveds dronning truer ham [Alf] med, at han skal lægges på stejle og hjul af bødlen, både på grund af sit sørøveri og på grund af nogle usømmelige ord, han har sagt til hende, svarer han hende nemlig med det spørgsmål, hvorfor hun så

ikke lige så godt har ladet Knud fra Sønderborg og Ivar fra Holstebro hals-hugge.

Våben

Byens våben er en hest med seletøj på; på hesten sidder en mand med en lanse i højre hånd, og foran den løber en hund.³⁶¹

Næringsveje

Byens næringsveje består hovedsagelig i landbrug, der giver en fortrinlig rug, der kan måle sig med den preussiske i kvalitet.

Kirke

Der er kun én kirke i byen;³⁶² blandt dens præster har været mag. Mads, hr. Jørgen Jepsen, hr. Villads Nielsen, hr. Niels Villadsen, hr. Christian Jepsen, hr. Jens Andersen, hr. Svend Pedersen, og da jeg skrev dette, var det hr. Christian Solgaard, der beklædte embedet.

I den samme kirke er den tavle, som er rejst på den bageste kant af alteret [altertavlen] et meget sjældent og kostbart arbejde, og ældre beboere på stedet har fortalt, at den var et stykke af en kongeseng, som blev sejlet hertil fra England på et skib, men sammen med skibet blev knust ved det nærliggende forbjerg Bovbjerg; [722] sammen med de øvrige brudstykker, der var tilbage, blev den bragt ind til byen og blev dér indviet til kirken til den brug, den har nu. De tegn og figurer, den er udsmykket med, viser, at den er lavet på et tidspunkt, hvor papismen endnu var i sin velmagt.

I koret er der et skab, på hvis dør der er afbildet Ribe-biskoppen Ivar Munks våben og også hans domkapitels. Endelig ses i samme kirkes mur en firkantet sten, i hvilken der er udhugget et billede af en kronet konge, men det vides ikke, hvem det er.

Skole

Skolen har foruden hørerne også en rektor; dette rektorembede beklædte i 1550 Christian Vind, og efter ham kom følgende, den ene efter den anden: hr. Jørgen Jepsen, hr. Thoko, hr. Christian Hvid, Hans Hegelund, Mikkel Hvid, Knud Olsen, Svend Pedersen, Dines Jensen Jersin, Jeppe Christensen, Hans Christensen, Ditlev Friis og Peder Thisted. Af disse rektorer var nogle også kapellaner ved kirken.

Kong Christian III, højlovlig ihukommelse, besøgte byen i 1542 og tildele da skolens rektor kongetienden fra Måbjerg sogn.³⁶³ Denne skole kan rose sig af, at forskellige lærde mænd, der er berømte for deres kundskaber, har lagt grunden til deres studier i den. [723]

Blandt dem har været hr. Hans Poulsen Resen, Sjællands biskop, som også har givet to hundrede rigsdaler til skolen,³⁶⁴ og hr. Christian Lægaard, som på Frederik III's tid var hoffets og prinsernes læge.

Bispegård

Engang var der også en bispegård i byen, men den er nu forladt, tilbage er kun grunden og jorden, som dyrkes.

Ved siden af den var der engang også et sted, der kaldtes *Barfred*,³⁶⁵ og som også kan ses endnu i dag, og det var i sin tid et asyl for folk, som havde begået drab.

Magistrat

Byens magistrat udgøres foruden af rådmændene af borgmestrene; blandt de mere kendte af disse var især Hans Christensen fremtrædende; han var født i huset Lægaard og var i sin tid blandt de største købmænd i Jylland, og han døde i 1604. Ligeså fremtrædende var Knud Jensen, som døde i 1633, og hvis søn, Hans Knudsen Lægaard, endnu lever og er rådmand i København. Engang havde byen også kongelige lensmænd, blandt hvilke var Palle Juul i 1558 og Christian Hansen til Nørgaard i 1618.

Privilegier

For nu at gå videre til byens privilegier og love, så klagede borgerne i 1552 til Christian III over, at brevet med deres privilegier var blevet ødelagt ved en

brand, og han gav dem da følgende nye rettigheder og privilegier:³⁶⁶ 1. Borgerne [724] skulle betale deres skat ved Mariæ Renselsesfest, og den som nægtede at gøre det, skulle betale tre mark i bøde. 2. Den, som inden for byens grænser enten dræbte eller sårede eller slog nogen, skulle betale 40 mark i bøde til kongen og ligeså meget til byen. 3. Når sandemændene forbrød sig, så deres ejendom blev hjemfalden, skulle de ikke betale mere i bøde end seks danske mark. 4. Hvis disse samme ikke var hjemme, når de skulle afsige en kendelse, kunne de afsige deres kendelse, når de var kommet hjem igen. 5. De samme skulle kun sværge i sager om vold, manddrab og hug. 6. Det skulle ikke være tilladt nogen borger i Holstebro at vælge sig en værge uden for byen. 7. Den, som bragte varer til Holstebro for at sælge dem, skulle kun være forpligtet til at betale den afgift, der kaldtes *Tørreføring*, én gang om året. 8. Den, som begik vold i byen, skulle ikke holdes i offentlig arrest, undtagen hvis han ikke var i stand til at stille nogen kautionister. 9. Hvis nogen, der boede uden for byen, blev arresteret i byen på grund af gæld og så brød ud af denne arrest, skulle han betale tre mark i bøde. 10. Det skulle ikke være tilladt nogen fremmed at handle med en anden fremmed i denne by undtagen på de offentlige markeder. 11. Det skulle ikke være tilladt for nogen fremmed [725] i Holstebro at købe huder i et mindre antal end fem, smør eller sæbe i mindre mål end en halv tønde eller flæsk i mindre vægt end et halvt skippund, dvs. 60 pund. 12. En borger skulle stævnes for byens eget ting, han skulle ikke være forpligtet til at møde for nogen anden domstol. 13. Den borger, der ville stævne en anden borger i en gældssag, skulle stævne ham i nærværelse af tre borgere. 14. Ingen af byens borgere kunne stævnes for retten uden for Nørrejylland. 15. Det skulle ikke være nogen borger tilladt at snuppe noget for næsen af de andre ved at købe det.³⁶⁷ 16. Den, som byfogeden³⁶⁸ havde anklaget, skulle være fri for anklagen, hvis han kunne forsvare sin sag på tinget.³⁶⁹ 17. Det skulle ikke være tilladt nogen håndværker enten at sælge eller købe noget på torvet, hvis han ikke samtidig var underkastet alle borgerlige pligter. 18. Hvis nogen fremmed blev holdt tilbage i byen på grund af gæld, skulle fogeden være hans kreditor behjælpelig med at få, hvad der var hans. 19. Det skulle ikke være nogen fremmed tilladt at udstille nogen varer til salg i byen, undtagen tre gange om året. 20. Hvis en fremmed, som skyldte noget bort, døde, skulle magistraten betale hans gæld af hans efterladte ejendom, og det, der derefter var tilbage, skulle opbevares ét år til arvingerne, men når den tid var gået, skulle det overlades til fogeden for at blive overført til [kongens] kasse. 21. Hvis en borger blev anklaget for retten af en fremmed, skulle han have pligt til at

stille ham tilfreds efter loven.³⁶⁹ [726] 22. De marker, som borgerne fra gammel tid havde nydt godt af, skulle de også for fremtiden have rådighed over. 23. Der skulle holdes tre større, offentlige markeder i byen, nemlig på Midfaste søndag, Skt. Hans dag og Skt. Olufs dag.

Frederik II befalede i 1565, at alle, som boede uden for byen, men havde grunde eller andre lignende ejendomme i byen, skulle betale skat af disse ejendomme svarende til den, de øvrige borgere betalte.³⁷⁰

Christian IV overlod i 1630 den gård i byen, som kaldes *Bispegaard*, til borgerne på den betingelse, at de betalte den sædvanlige skat af den hvert år og derudover to tønder rug. Den samme befalede i 1647, at de, som boede uden for byen, men havde huse eller grunde i byen, i stedet for skat i fredstid skulle betale en femtedel af den pris, de tog af lejerne for brugen af dem.³⁷¹

Markeder

Byens markeder holdes i vore dage den 8. januar, 2. februar, 24. juni og 29. juli.

Ulykker i byen

Til de ulykker, der har ramt byen, hører ildebrand, som har hærget den adskillige gange, f.eks. i årene 1552, 1576, 1604 og 1651; ved den sidste af disse brændte tre mennesker levende. Derudover er byen blevet angrebet og overfaldet af fjender, som har plyndret og på andre måder hærget den, f.eks. i kejserkrigen i 1628, og også derefter i de forskellige svenskekrige, [727] så at man derfor i 1664 kunne se cirka halvtreds husgrunde ligge tomme og ubeboede hen. [727]

Bakker i nærheden af byen

I nærheden af byen er der forskellige bakker, hvis top er faldet sammen til et gabende krater, som om der har været nogle huler eller hvælvninger indenunder, der er styrtet sammen.

Bjerg

Øst for byen er der et bjerg, hvor der i gammel tid ofte viste sig forskellige

underjordiske, som skræmte folk, så at man derfor ved en åbning ind til det plejer at sige det kendte ord, som skal kalde dem, der er derinde. ud:

Tulli med din taa

Est du her inde, da schal du udgaae.

Dvs.: Ud med dig, Tulli med foden! eller: Tulli med de lange tæer, gå ud! Gå ud, Tulli med foden! eller, hvad der betyder det samme: Hvis du er herinde, Tulli med foden, så må du gå ud.

Den vingede slibesten

Uden for byens nordlige port kan man se en meget stor slibesten, som er forsynet med vinger og drives rundt, ikke af vand eller ved håndkraft, men af vinden ligesom en mølle.

Skanse

På Måbjerg mark kan man også se en skanse og en voldgrav, hvor det fortælles, at en hær engang forskansede sig, indtil den endelig foretog et udfald mod fjenden og foranstaltede et frygteligt blodbad.

Kapelmark og Hardsyssel Ting

Til de bemærkelsesværdige ting i omegnen af byen hører også både den mark, som kaldes Kapelmark, hvor det fortælles at der engang blev holdt messer i et kapel, og det tingsted, som hedder Hardsyssel Ting, hvor offentligt bevidnede breve om salg, overdragelse og andre lignende [728] sager bliver bekendtgjort for fremmede uden spild af en masse tid og penge, så at det er almindelig kendt for det ligesom ripensernes fremmedlov.

Gudum Kloster

Gudum Kloster ligger en mil fra Lem Vig og var i gammel tid sæde for landsdommeren i Jylland, og det ser ud nogenlunde som på følgende billede:

Da det for mange år siden var brændt, genopbyggede en Belov det på kongens befaling, og om ham står der ved indgangen til klosteret skrevet følgende:

Efter at bygningen var brændt, opbyggede Belov omsider på kongens befaling hele huset.

År 1630. År 1656.

[729] På østsiden sidder der en gravsten, på hvilken der er skrevet, at den er et minde over Palle Juul, som havde været prior for klosteret i én og tredive år. Blandt de øvrige, som har ledet klosteret, kan nævnes: Jens Tønnesen, Maler Jonassen, Ivar Munk, Aksel Brahe, Maurits Stigsøn, Ove Juul, Gunder Lange og Erik Juul.

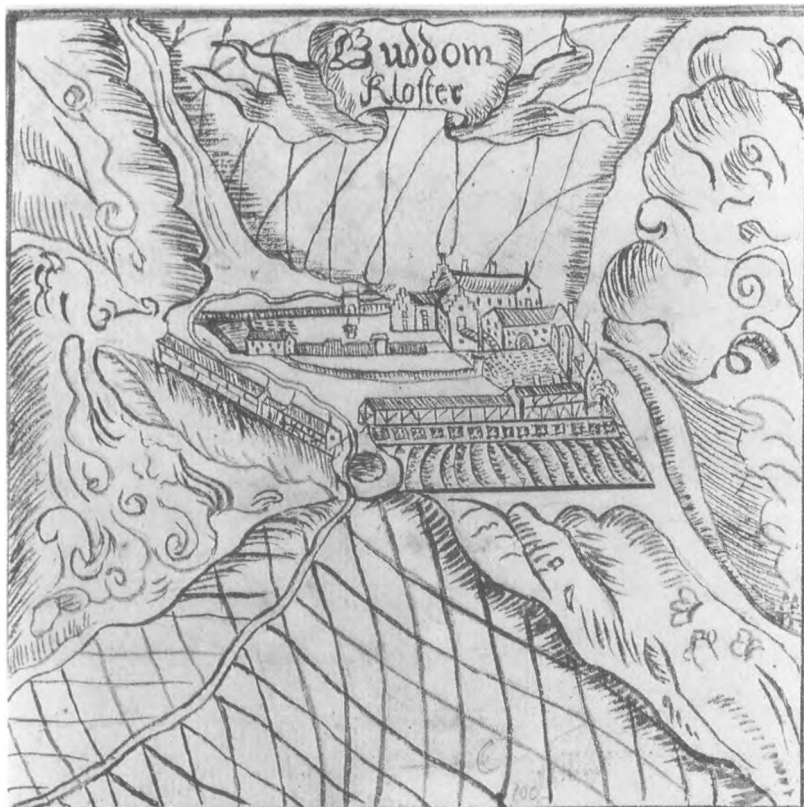

Fig. 25. Gudum kloster.

Øen i åen

I den å, som løber forbi byen, kan man et sted se en ø, som folk fra omegnen fører deres svin og andet kvæg over til om sommeren, for at de kan græsse dér. På denne ø er der en sø, som er på størrelse med en fiskedam, men så dyb, at man ikke blot tror, at den ikke har nogen bund, den har heller ingen fisk, bortset fra at fiskere og kvæghyrder fortæller, at man undertiden i klart vejr kan se én eneste af en usædvanlig og frygtindgydende størrelse. Selve åen er derimod rig på fisk, nemlig grundlinger, flyndere, guldbrasen og endog laks, af hvilke folk på egnen fortæller, at der i 1645 blev fanget én, der var lige så stor som et menneske, og de hævder også, at der dér på stedet er fanget guldbrasen, som vejede fire pund.

Lemvig

Beliggenhed

[730] Lemviga eller Lemovicum, på vort eget sprog Lemvig, er en by, som ligger ved Vesterhavet ved Ribe stifts yderste grænse mod nord, ved den bugt af Østersøen, som [på latin] kaldes Lymicus eller Lemovicensis, fordi den på dansk hedder Limfjorden. Den ligger to mil nord for Holstebro, og lige så mange miles afstand ligger den fra Vesterhavet, men der er ikke nogen direkte vej dertil, undtagen over land; Østersøen derimod, som skibe har fri adgang til gennem Limfjorden, ligger omkring tyve mil derfra.

Navn

Den har navnet Lemvig efter *Vig*, dvs. bugt, og *Lem*, som enten er et egenavn, nemlig på nabosognet, eller et fællesnavn for mudder og ler, som også kan kaldes *liim*, som om man dermed ville betegne en bugt fuld af mudder, og navnet skulle så være blevet overført fra ét sted til et andet i nærheden.³⁷³

Omgivelser

Størstedelen af byen er omgivet af vand, som på sydsiden er en sø, som hedder Skallesø, på nordsiden selve Lem Vig, og de står i indbyrdes forbindelse gennem to åer, der løber fra søen ud til vigen.³⁷⁴

Næringsveje

Byens næringsveje er, foruden landbrug, handel.

Byvåben

Dens våben er et tårn med spir og med en stjerne på hver side.

Kirke

Byens kirke, som hedder Vor Frue kirke, har kun én præst, som [731] samtidig også er præst for sognet og kirken Lem, som ligger uden for byen.

Dens første præst efter reformationen var mag. Jens Andersen, som var fader til den Anders Lemvig, som var doktor i medicin og professor i København, og som efterlod sit bibliotek til Københavns Universitet.³⁷⁵ Han blev efterfulgt af Laurids Borch, som døde i 1595, hr. Peder Jørgensen, død 1627, hr. Niels Berthelsen, død 1659, og hr. Jens Christensen Jegind, som lever endnu.

Skole

I byen er der, foruden et rådhus og et hospital, også en skole, til hvilken mag. Christian Longomontanus, som var professor i matematik ved Københavns Universitet, har skænket 300 rigsdaler.³⁷⁶

Privilegier

Christian IV gav i 1590 byens borgere ret til at pløje og tilså nogle marker i sognet Hellum, idet han samtidig forbød, at nogen anden enten ejede noget af disse marker eller tog det i pant.³⁷⁷ Samme [konge] overlod dem i 1604 nogle andre jorder og deriblandt den ejendom, som hedder Bangsgaard,³⁷⁸ og i 1617 og ligeledes i 1633³⁷⁹ gav han dem lov til at købe nogle jorder, blandt dem den ejendom, som hedder Lemtorp, og af den gav han dem i 1641 [732] lov til kun at betale tiende i skæpper og ikke i neg. I 1621 forbød han, at nogen fremmed solgte noget i en omkreds af to mil fra byen, og tillod magistraten at tilbageholde dem, der ikke rettede sig efter dette, og at overføre deres varer til [kongens] kasse, idet dog en femtedel skulle tilfalde byen.³⁸⁰ Han befalede også, at bønderne i omegnen skulle holde et mindre marked i byen hver torsdag.³⁸¹ I 1641 forbød han, at nogen ejede nogen grunde i byen, hvis han ikke var borger og i 1642 forbød han byen at afhænde ejendommene Birregaard og Ballegaard.³⁸²

Marked

Byens årlige eller store marked holdes den 3. april.

[Ulykker]

Heller ikke denne by har været fri for ulykker, især ikke for brand, som har hærget den både på andre tidspunkter og værst i 1684, det år hvor jeg skriver dette, den 11. juni, da borgerne var samlet i kirken for at holde gudstjeneste.

Forbjerget Bovbjerg

Cirka to mil fra byen ligger forbjerget Bovbjerg, som er berygtet for skibbrud, for idet det strækker sig ud i Vesterhavet og springer meget længere frem end den øvrige kyst, har det ofte været skyld i, at skibe er stødt imod det og er blevet knust eller er sunket.

Ringkøbing

Beliggenhed

[733] Ringkøbing er en by ikke langt fra Vesterhavets kyst og ligger ved en å, der udmunder i samme hav, som ligger mindre end én mil fra byen; den ligger på samme bredde som Aarhus, nemlig 56 grader og 20 minutter, men dens længde afviger fra dennes, for hvad den angår, ligger den 15 mil vestligere end Aarhus.³⁸³

Navn

Den har efter sigende sit navn efter en eller anden Ring, som om det skulle betyde Rings by. Men hvem denne Ring har været, om han var sønnesøn af Harald III eller søn af Oluf III eller en anden senere, må, da det ikke kan afgøres med sikkerhed, stå hen i det uvisse.³⁸⁴

Privilegier

Af de konger, som har givet [byen] privilegier og rettigheder, nævnes som den første en Valdemar, men hvem af dette navn det har været, tilføjes ikke. Christoffer af Bayern stadfæstede i et brev fra 1443 dem, som Valdemar havde givet den, og gav den derudover privilegier svarende til Viborgs.³⁸⁵ Christian II stadfæstede i 1515 dem, der var givet af hans forgængere, og tilføjede, at ingen fremmed skulle have ret til at drive handel inden for en omkreds af to mil fra byen, og det skulle heller ikke være tilladt for nogen håndværker at bo inden for samme omkreds.³⁸⁶ Christian III [734] bestemte i 1537, at indbyggerne i Ringkøbing ved hjælp af et reb skulle dele deres marker mellem sig, så alle fik lige store dele,³⁸⁷ og i 1551 tillod han, at to af hans egne ejendomme i sognet Velling for fremtiden skulle være fælled for borgerne i Ringkøbing,³⁸⁸ og han overlod dem to andre ejendomme i landsbyen Sønderby til at dyrke.³⁸⁹ Frederik II forbød, at nogen huse eller grunde i byen blev solgt til andre end borgere. Christian IV stadfæstede i 1603 sine forgængeres privilegier.

Markeder

Ringkøbings markeder holdes den 11. juni og den 1. september.

SÅ MEGET OM BYERNE.

BESKRIVELSE
AF BEMÆRKELVÆRDIGE
TING I
RIBE STIFTS LANDSBYER
OG PÅ DISSES
MARKER

[735] Hidtil har vi beskæftiget os med de mindeværdige og bemærkelsesværdige ting, som findes i købstæderne i Ribe stift; nu skal vi gå over til dem, som findes i landsbyerne og på de marker, der hører til dem.

Tønder herred

Møgeltønder

I Tønder herred nær ved landsbyen Møgeltønder var der engang en købstad, som hed Møgeltønder, men hvorefter der nu næppe er andet tilbage end landsbyen Møgeltønder.

Slot

Samme sted var der også et slot, og blandt lensmændene på det har været: Ditlev Arnefeld, Niels Lange, Bent Rantzau, Albert Skeel, Jørgen Krabbe, Mogens Sehested og Otto Krag. I 1583 solgte Frederik II slottet til Bent Rantzau, men i 1599 købte Christian IV det tilbage for halvtreds tusind rigsdaler. Sammesteds i nærheden ligger byen Tønder, som Mejer og andre geografer har beskrevet i forbindelse med Holsten.³⁹⁰

Guldhornet, som blev fundet ved Gallehus

Endvidere ligger der landsbyen Gallehus, ved hvilken en bondepige den 22. juni 1639 fandt et horn af guld, som var udsmykket med forskellige mærkelige figurer; det var næsten én sjællandsk alen langt, af det reneste guld, der nogensinde er set, og vejede cirka hundrede unser, og det opbevares endnu i vor højbårne konges kunstkammer. [736]

Hele dets udseende fremgår af den vedføjede tegning, på hvilken dog den lille kugle med gevind og med Christian V's navn indgraveret ikke hører med til selve hornet, sådan som det blev fundet; den er nemlig lavet på befaling af den udvalgte prins, som i sin tid blev kaldt Christian V, fordi man ventede, at han skulle blive konge.

Forskellige mænd har udgivet overordentlig lærde skrifter om dette horn, nemlig Ole Worm, Paul Egede, Enevold Randulff, Troels Arntkiel og Peder Vinstrup, og de er enige i beskrivelsen af, hvordan hornet er lavet, og historien om, hvordan det blev fundet, men de er uenige om, hvad det har været anvendt til, og om, hvad de figurer, der er på det, betyder. Hvad anven-

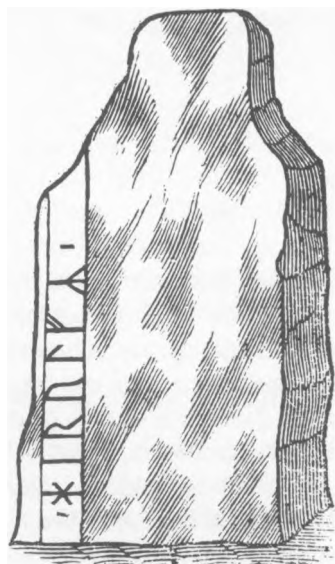
delsen angår, mener nogle, at den har været sakral, andre, at den har været verdslig, og af dem, som mener, at den har været verdslig, mener nogle, at det har været brugt i krig, andre, at det har været brugt på jagt; dette er de vigtigste opfattelser. Men at det ikke har været til jagt, påviser Worm i sit særdeles lærde værk ud fra dets vægt, dets værdi og dets klang, og ud fra disse argumenter forsøger Arnkiel derefter at bevise, at det heller ikke har været til brug i krig, hvoraf han så slutter, at der ikke er nogen anden mulighed tilbage, end at det har været sakralt og har været brugt i den gamle gudsdyrkelse, hvor han ud fra de gamles vidnesbyrd påviser, at der blev brugt horn.

Hvad billedernes betydning angår, hævder nogle, at den er sindbilledlig eller moralsk, andre, at den er historisk. At den skulle være moralsk, udvikler Worm vidtløftigt, at den er historisk, hævder Arnkiel, idet han mener, at det, der fremstilles, er det, som fandt sted i danernes gamle afgudsdyrkelse. [737] Nogle af billederne skulle så forestille mennesker, som ofres til ære for afguderne, andre er billeder af selve afguderne, som bliver tilbedt i skikkelse snart af slanger, snart af uhyrer. – Men herom kan man læse mere hos disse forfattere selv.³⁹¹

Gram herred

[Vedsted]

I Gram herred er der i Vedsted sogn på marken en kro, som hedder Immervad, hvor hertug Henrik af Holsten i 1420, da han forfulgte en afdeling danske ryttere, tilføjede dem et stort nederlag og også dræbte selve anføreren Anton Rønnov. I nærheden af samme kro kan man ved vejen se en sten, som er tre en halv alen lang og to alen bred, og hvorpå der med runeskrift er skrevet disse bogstaver: HIRULFR, sådan som følgende billede også viser:

Men hvem denne Hirulf er, om det er den Rolf [Rollo], som [738] med en hær satte over fra Jylland til Frankrig og blev hertug af Normandiet, og som måske havde leveret et slag her på stedet, eller om det er en anden af samme navn, det ved man ikke.³⁹²

Brusk herred

Almind

I Brusk herred i Almind sogn ligger der i kirken to umådelig store sten, som

kaldes *Waagsteene*, men hvad der er meningen med dem, er meget usikkert.³⁹³

Herslev

Sammesteds er der i kirken i Horslef [Herslev] sogn indsat en sten i muren, hvori der er udhugget et langt kors, og under korset er der et menneskeligt skelet med et mindre kors på panden.

Højrup

Sammesteds i landsbyen Højrup er der et hedensk alter, som består af tre meget store sten. Om samme sogns Herslevs præster er der det bemærkelsesværdige at fortælle, at det i næsten et århundrede stadig har været en søn, der har efterfulgt sin fader i embedet. For efter hr. Jens Jensen, som døde i 1600, fulgte hans søn, der ligeledes hed hr. Jens Jensen, og som døde i 1639, og efter ham fulgte igen hans søn, som også hedder hr. Jens Jensen, og efter ham igen fulgte i 1669 ligeledes hans søn af samme navn, Jens Jensen.

[Vilstrup]

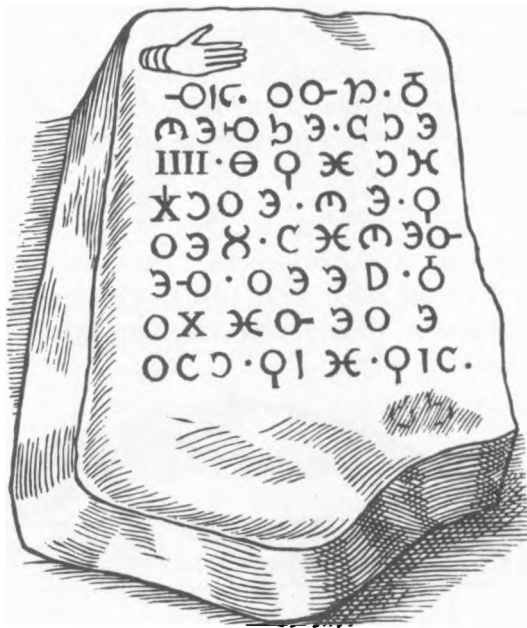
I sognet Vilstrup eller Landerup kan man i den nordlige del af landsbyen Landerup se en sten, som måler tre en halv alen i længden og to i bredden, og som er beskrevet med runer på den måde, som man kan se på følgende billede, der er meddelt Worm:

[739] At den imidlertid enten er meget ødelagt eller er et falsum, kan den, der har et elementært kendskab til runeskrift, ikke være i tvivl om, da han kan se, at den er meget inkonsekvent, idet den både forveksler vokaler med konsonanter og blander fremmede bogstaver, som ikke er runer, med de andre, så at selv Worm derfor har opgivet at finde ud af, hvad den betyder.³⁹⁴

Sammesteds ikke langt vest for den samme sten er der en meget klar kilde, som kaldes Kongekilden, og mange, som har prøvet at bade i den, bekræfter, at den har helbredende kraft, især mod øjensygdomme og udslet.³⁹⁵

I den sydlige del af samme landsby lå der engang en sten, som var beskrevet med fremmedartede bogstaver, men da de åbenbart nævnede Christian IV, var det klart, at den var af nyere dato. Følgende billede viser stenen med dens bogstaver:

[740] Med mere almindelige bogstaver kan man skrive det samme således: *Gud aje Kongen den IIII Chrestean on hans Droning Anna Katrina, nade hur hud*. Her er det tydeligt, at stenhuggeren flere gange har begået fejl og i det andet ord har skrevet *aje* i stedet for *eje*, i det syvende *on* i stedet for *oc* eller *og*, i det trettende *hur* i stedet for *her*, og i det sidste *hud* i stedet for *Gud*, og

når man retter disse fejl, bliver meningen følgende: Gud eje Kongen den III Chrestean og hans Droning Anna Katrina, nade her Gud, dvs. Gid Gud må eje eller som sin ejendom tage bolig i kong Christian IV og hans dronning Anna Cathrine, Gud være dem nådig. [741] Det ser ud til, at nogen har lavet dette som en efterligning af runeindskrifter. Da den altså er ret ny, har den i hvert fald ikke større interesse.³⁹⁶

Skovsgaard

I samme sogn nær ved landsbyen Skovsgaard er der en høj bakke, der, så vidt man kan se, er lavet kunstigt og engang har været omgivet af grave med vand. Om denne bakke fortælles det, at to unge mænd, Anders Hansen og Mads Bertelsen, da de i 1634 dristede sig til at udgrave bakken for at se, hvad der var inden i den, stødte på en mur, og da de forsøgte at gennembryde den, blev de slået af stor rædsel, og Mads flygtede, men hovedet på Hans, som blev tilbage, blev drejet til den modsatte side.³⁹⁷

Holmans herred

Gaverslund

I Holmans herred i en skov i Gaverslund sogn er der en høj, rund og stejl bakke, som er tæt bevokset af træer og på toppen er forsynet med en fordybning, hvor både mennesker og kvæg kan skjule sig, idet ingen, som færdes længere nede, vil være i stand til at se det, eftersom alting for ham vil se ud til at have form som en ganske almindelig bakke.

Bregning

Sammesteds på landsbyen Bregnings mark fremsprang der i 1683 på en bakke nær ved kysten en helbredende kilde, som aldrig før var set dér.

Pjested

Sammesteds i Pinsted [Pjested] sogns kirke er der en gammel kiste af egetræ og med jernbeslag på alle sider, og på siden af den er der en bøsse, som tilsyneladende er beregnet til at opbevare almisser i; og på dens låg står der følgende runer, som ser ud til at være udskåret med en kniv [742]:

PAKI: 7YIP: PRP: 7+P.

Med mere almindelige bogstaver kan ordene skrives således: *Guni Smidgard magk*, og når man retter den fejl, som den, der har udskåret det, har begået, idet han har skrevet *magk* i stedet for *makt*, bliver meningen: Gunner Smid gjorde hard.³⁹⁸

I tårnets mur nær ved våbenhuset er der indsat en sten, som måler en halv alen både i længden og bredden, og hvorpå der står disse bogstaver:

MI·RI 7.

dvs. *lai ras*, hvilket uden tvivl er et mandsnavn.³⁹⁹ På klokken i tårnet står der følgende ord: Til ære for Skt. Johannes Evangelisten.

I en skov på samme Pjesteds mark er der en bakke, som hedder *Spongershøj*, og som er omgivet af 64 sten i en rundkreds. Sammesteds er der en anden bakke, hvorpå der findes en sten, som er to alen bred og halvanden alen lang, og som hviler på fire mindre. Tre skridt derfra ligger der også en aflang og firkantet sten, som er en alen bred og to alen lang, og som tilsyneladende har skullet tjene som sæde for dem, der skulle se på de offerdyr, som blev slagtet eller brændt på de andre [sten]. Vest for den samme landsby ligger der også adskillige sten, som er lagt ud i en rundkreds.

Gårslev

Sammesteds i Gårslev sogn er der i klokketårnet et vindue eller [743] en åbning, som slipper lys ind, og engang er en pige, Martha Hansdatter, som prøvede at flygte fra en polsk rytter, som ville voldtage hende, sprunget ud af det uden at komme til skade, således at hun den dag idag lever i bedste velgående som enke i Fredericia.

På klokken sammesteds står disse ord:⁴⁰⁰ Jesus, hjælp os. Guds ord bliver evindeligt. I det Herrens år 1511. Rasmus Tausen.

IX 7.

Smidstrup

I det samme herred i Smidstrup sogns kirke står der på altertavlen følgende ord:

Hellige Maria, bed for os.

O salige, ærværdige Treenighed, forbarm dig over os.

Hellige Nikolaj, bed for os.

Den midterste af disse linjer viser, at der selv midt i papismens mørke var nogen, som Helligånden oplyste således, at de kunne se, at de måtte tage deres tilflugt til den guddommelige barmhjertighed.

På en anden tavle sammesteds kan man læse disse ord: Vær hilset, du helligste Jomfru Maria.

Et andet sted på væggen står der også disse ord: I det Herrens år 1570, paa det aar, Konning Friderich vandt Ditmirchen, da lod hr. Mads Jensen, som har været prest ni och tyve år, och Per Raven foged denne kirke male.⁴⁰¹ På [744] klokken læses følgende ord, som mange steder på andre klokker: Når der trækkes i mig, så lyt, jeg kalder jer til livets glæde.

Tørrild herred

[Randbøl]

I Tørrild herred står der på klokken i Randbøl kirke blandt andet disse ord: Hjælp, Maria. 1606.

Kirken og mindesmærkerne i Jelling

Sammesteds i sognet og landsbyen Jelling, fire mil fra Kolding, ligger kirken mellem to høje, og ved den er den danske konge Gorm og hans dronning Thyra begravet.⁴⁰²

Kirkens og højenes beliggenhed og udseende er sådan, som følgende tegning viser:

A er kirken. C er den høj, som ligger nord for kirken; den er 64 alen høj, 360 alen bred [745] ved foden og 112 på toppen. D er en kilde på samme høj; den er bygget af sten og måler 47 alen i omkreds. E er den høj, som ligger syd for kirken; den er 37 alen høj og måler 431 alen i omkreds.

Kong Gorms og hans hustru Thyras gravmæle

Sammesteds mellem kirken og den sydlige høj står der nær ved kirkens mur en stor tresidet sten B, som i højden måler fem en halv alen og i omkreds ni. På denne sten er der på alle sider skrevet noget med runer; på den bredeste side, som måler fire en kvart alen, er der en indskrift som på dette billede:⁴⁰³

Fig. 34a. Den store Jellingestens to smalle sider, stikket i Ole Worms Monumenta.

Man skal imidlertid forbinde ordene på alle tre sider, for at den fuldstændige mening kan komme frem, således:

Haralte Kunugi bad Kaurua
 Kubl dausi aft Gurm fadur sin [747]
 Aug aft Thiurui mudur sin asa
 Hiraltr Kasstr van Tanmaurk
 Alla aug Nurviag
 Aug tinisa folk Christno.

Worm mener, at det betyder følgende: Kong Harald befalede at rejse denne gravhøj til minde om sin fader Gorm og sin moder Thyra; Harald vandt

Fig. 34b. Den samme som den er gengivet i Uldall-håndskriftet.

Danmark og hele Norge og gjorde deres folk kristne. Men i de tre sidste linjer er der andre som får en lidt anden mening frem, idet de opfatter ordene *van Tanmaurk* som en omskrivning af en genitiv og så oversætter således: Harald, herskeren over Danmark og hele Norge og dets kristne folk;⁴⁰⁴ denne fortolkning mener de nemlig stemmer bedre overens med de historiske forhold. Denne Harald er den Blåtand, som den romerske kejser Otto tvang til at antage kristendommen, og som senere, da hans egen søn, Svend Tveskæg, rejste sig imod ham, blev fordrevet fra riget og i sin landflygtighed blev dræbt af en kriger. Om hans iver for at rejse et mindesmærke for sine forældre fortæller *Saxo* også i sin tiende bog, og her fremgår det også, at den kirke, vi lige har omtalt, allerede var bygget på hans tid.⁴⁰⁵

Endvidere ligger der ved samme kirkes dør en anden sten, som kun måler to alen i længden og [748] halvanden i bredden, og den er ikke højere, end at folk, som sætter sig på den, fordi de er trætte, kan nå at røre jorden med fødderne. Også på den er der skrevet adskillige runer, som følgende bilde viser:

Med mere almindelige bogstaver kan det samme udtrykkes således: *Gurm Kunukr gardi Kubl dusi aft Turui Kunu sina tanmarkar but*, dvs. Kong Gorm rejste dette mindesmærke over sin hustru Thyra, som var Danmarks pryd. Denne Gorm var, som man ved, fader til samme Harald Blåtand, og rejste dette mindesmærke over sin hustru, mens hun endnu levede, sådan som det er skik den dag i dag, og ikke efter at hun var død, for hun levede nemlig længe efter Gorms død.⁴⁰⁶

Begravede i Jelling kirke

Hvad angår andre bemærkelsesværdige ting i kirken, så ligger adelsmanden Jacob Hardenberg også begravet hér sammen med sin hustru Marie Skram.

Præster ved Jelling kirke

Blandt denne kirkes præster før reformationen kan nævnes følgende [749]: Hr. Jens Røe, hr. Jens Juul, hr. Peder Kallesen, hr. Ole Jørgensen, hr. Jens Gjødese, hr. Jens Bredal, broder Asser, hr. Peder Skibet, hr. Mads Viitzen og hr. Simon.

Blandt dem, som har beklædt embedet efter reformationen, har været

en Niels Smidt, på hvis gravsten der er indhugget en hesteko. Der har også været en anden ved navn Søren Steffensen, som på kejserkrigens tid blev taget til fange, fordi et brev, han havde skrevet til sin kone, blev opsnappet, og derefter blev han ført til Haderslev, hvor han døde i fangenskab; og fordi han efter sigende havde begået selvmord, blev hans lig efter hans død hængt op ude på marken af fjenderne.⁴⁰⁷

Høje på Jelling mark

På Jelling mark er der forskellige høje, f.eks. Pedershøj, Sværðhøj, Dans Høj og Korshøj, af hvilke man siger at nogle har været gravhøje, andre offersteder.

Vandfuld herred

Dybe

I Vandfuld herred, som ikke er mere end en mil langt og en halv mil bredt, er der på kirkegården i Dybe sogn en kilde med meget klart vand, som kaldes *Skt. Klemens Kilde*. På marken er der en anden kilde, der kaldes *Hellig Kilde*, og som havde helbredende kraft, indtil en gammel kone kastede nogle killinger i den for at drukne dem, hvorved den nemlig mistede sin helbredende kraft. Desuden [750] er der det særegne ved kilden, at den hverken udtørre om sommeren eller fryser til om vinteren. Det samme sogn har, hvad der er sjældent i disse egne, adskillige bjerge, nemlig: *Kvinierbjerg, Burbjerg, Vadbjerg, Uglebjerg, Bispebjerg, Højbjerg, Kirkebjerg, Lisbjerg, Kastbjerg, Baunsbjerg, Knudsbjerg, Ackedalsbjerg, Friisbjerg og Maansbjerg*; og ligeledes høje: *Drengshøj, Ageshøj, Sturi Høj, Torskhøj, Bendhøj, Oldmandshøj, Smedehøj* osv.

Midtvejs mellem landsbyen Dybe og byen Holstebro siges der at have stået et slag mellem en kong Valdemar af Danmark og en fremmed konge ved navn Angel. I dette slag faldt anføreren selv, Angel, og hans soldater, og anføreren siges at være begravet i den høj, som endnu i dag kaldes *Angelands høj*.⁴⁰⁸

Hind herred

Stadil

I Hind herred i Stadil sogn er der dette epitafium over den første præst efter reformationen, som ligger begravet i kirken.⁴⁰⁹ »Her dækker stenen Peder, og hans sjæl beskytter klippen Kristus, således bevarer begge sten Peder«.

I den sydlige del af kirkens ydermur er der indsat en sten, på hvilken der står forskellige bogstaver, som ganske vist er meddelt mig, men som er i så dårlig stand, at jeg ikke har kunnet få nogen som helst mening ud af dem.⁴¹⁰

Hee

Samme sted i Hee sogns kirke er der i væggen indsat et skrin [751] med jernlåg, som i sin tid har været brugt til at opbevare relikvier i. I sakristiet er der også to jernbeslåede kister, på hvilke der er nogle figurer af træ og nogle bogstaver, som er ødelagt af rust.

Torsted

I Torsted sogns kirke er der en lille æske, som formodentlig er af bly, som er én tomme lang og en halv tomme bred, og i hvilken der efter sigende har været relikvier af samme Skt. Theodor.⁴¹¹ Ved landsbyen Torsted er der også en helbredende kilde, som springer frem af sandet.

Breining

I Breining og Nørre Omme sogn skete der i 1659 det, at præsten hr. Jens Lauridsen pludselig døde første påskedags morgen, netop som han havde iført sig sit ornat og skulle til at gå ind i kirken.⁴¹²

Skodborg herred

Tørring

I Skodborg herred i Tørring sogn var den første præst efter reformationen, nemlig i 1537, hr. Peder Juel, som var adelig af slægt, sådan som det fremgår af gamle retsdokumenter, i hvilke han kaldes ærlig og velbyrdig hr. Peder Juel.

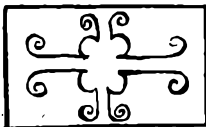
Sammesteds er der i kirkens alter et firkantet rum, hvori der er en lille blyæske, som rummer noget, der ligner en hælknogle,⁴³ og som ligger i et stykke silke.

Et andet sted kan man på kirkens væg læse disse vers:⁴⁴

Oh, ulykkelige liv, oh glædelige død, som afslutter det,
livets time kommer, når dødens time kommer.

[752] På kirkens klokke står der disse ord:⁴⁵ I det Herrens år 1512. Til ære for den hellige Treenighed, den hellige jomfru Maria og den hellige Johannes Døberen, Thuring kirkes værnehelgen osv. – ganske som om Maria og Johannes havde lige så stor værdighed som Gud selv. Det er en såre afskyelig afgudsdyrkelse og næppe mere tålelig end hine assyreres, som (i 2. Krøn. 32) talte om Jerusalems Gud på samme måde som om folkeslagenes guder og således ligestillede deres egne frembringelser og værker med den evige Gud, det uendelige med det endelige, og med det, som næsten intet er.

På kirkegården er der i muren indsat en sten, på hvilken der er indhugget dette billede:⁴⁶

Endvidere er der to andre, som ligeledes er indsat i muren og hvorpå der er indridset følgende billeder:

Halgaard

Sammesteds på landsbyen Halgaards mark er der på en bakke en kilde, som kaldes hr. Ravns Kilde, og om hvilken der går et gammelt sagn: En præst, hr. Ravn, som beklædte embedet før reformationstiden, [753] tabte, da han engang kom gående hér, det indviede nadverbrød sammen med den skål, han havde det i, og der sprang straks en kilde frem på stedet. Dette hører nu

til munkenes sædvanlige løgnehistorier, for de var så skamløse til at opdigte noget, at der ikke var det, de ikke fik den uvidende almue til at tro på, og derfor er der også én, der har sagt, at hvis ikke Luther var fremstået, ville de til sidst næsten have drevet det så vidt, at de gav folk hø i stedet for føde.

Sejlbjerg

På landsbyens mark er der nogle af gården Sejlbjergs jorde, der bliver kaldt *Drengkilde* dvs. de unge mænds vandløb, fordi der for nogle år siden var to unge mænd, som druknede i en kilde dér.

Balleby

På en tørvemark eller i en tørvemose, som hører til landsbyen Balleby, fandt en bonde i 1669 i et højtliggende område et skelet af en hjort, som geviret sad på endnu.

Nær ved samme landsby er der en å, og da en bonde, Peder Sørensen, engang kom til den ikke ret længe efter solnedgang på sin vej hjem, hørte han en lyd i åens vand, som når ænder slår med vingerne i vandet; men da han gik nærmere, fik han øje på noget, som lignede køer, og da han kom endnu nærmere, så han noget, som lignede kvinder, og da han derfor udbrød: Hvem dér? blev han pludselig revet op i luften, så han tabte bevidstheden og ikke vidste, hvad [754] der skete med ham, før han endelig kom til sig selv igen og så, at han befandt sig på toppen af det bekendte bjerg Bovbjerg med ansigtet vendt mod Vesterhavet, og han var fjernet nøjagtigt én mils afstand fra det sted, han blev revet bort fra. Selve den mand, som dette skete for, og som – efter hvad stedets præst har skrevet til mig – ofte ved hellige eder har bekræftet det både overfor ham og andre, var endnu i året 1684 blandt de levende.

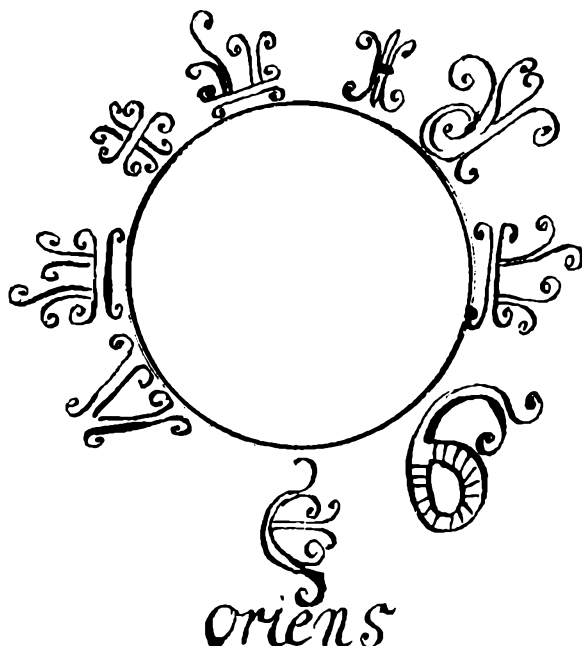
I den nordlige del af samme sogn er der en del af landet, der skyder sig som en ø ud i Limfjorden; den hedder Gjellerø [Gjeller Odde], og på den siges kong Amleth engang at have bygget en skanse. Midt på samme ø er der en høj, som kaldes Troldhøj, og på den fandt en Anders Lund – for 80 år siden, da Predbjørn Gyldenstjerne var lensmand på Bøvling – en stor mængde mønter, både nogle af læder og nogle, som var gennemboret med sølv nagler, og endelig også nogle af guld, på hvilke der på den ene side var et billede af en mand og på den anden disse ord: Amleth, konge af England.⁴¹⁷

Tørring

I Tørring⁴¹⁸ sogn er der tre fiskerige søer og fra hver af dem løber en å ud til Limfjorden. Sammesteds er der en høj, som hedder Bavnshøj, og der blev der engang fundet nogle urner, hvori der var aske og knogler. Der er også en anden, hvor liget af en Maren [755] Madsdatter, som havde hængt sig, længe lå ubegravet. Sammesteds er der også adskillige høje, som engang var plagede af underjordiske, og inden i dem høres der endnu ofte larm og spektakel, som når store kister smækkes i og lukkes eller som når smede hamrer på en ambolt med deres hamre.

Heldum

I Heldum sogn er der i kirken en klokke, hvorpå der er følgende indskrift:⁴¹⁹

På landsbyen Heldums mark er der en bakke, som hedder *Kongsbjerg*, ved hvilken vejfarende ofte om natten bliver skræmt af underjordiske. Sam-

mesteds er der en høj, som hedder *Hobershøj*, hvor der ofte høres spektakel som af mange hamre, der bliver slået mod en ambolt.

Bøvling Slot

Til dette herred hører også det kongelige slot Bøvling, som ligger cirka en mil fra forbjergtet Bovbjerg, men om det har jeg ikke fundet andet end navne på en del lensmænd, nemlig: Niels Juul, som var lensmand i 1540, derefter [756] Albert Skeel, Holger Viffert, Vincent Juul, Christian Skeel, Erik Rud, Johan Rud, Predbjørn Gyldenstjerne, Jacob Juul, Otto Skeel, Jens Juul, Joachim Bech, Malte Juul, Ejler Ulfeld og Mogens Skeel.

Hjerm herred

Borbjerg

I Hjerm herred er der i Borbjerg sogn nær ved landsbyen Borbjerg en stor høj med flere mindre ved siden af, og de menes at indeholde grave. Samme-steds nær ved den omtalte store høj ligger der fire sten, som tilsyneladende engang har været brugt til ofringer. I kirken er der en tavle, på hvilken der er opført navne på mange af de præster, som var præster i dette sogn før reformationen. Blandt dem er: I 1363 hr. Peder Vinter, 1376 hr. Mads, 1395 hr. Thøger, 1406 Niels Pedersen, som senere blev kannik i Viborg, 1411 hr. Eskil Madsen, 1422 Christian Svendsen, som senere blev prior i Stubbe Kloster, 1437 hr. Anders Thøgersen, 1462 hr. Christian Lauridsen, 1490 hr. Hans Knudsen.

I samme kirke skete det i 1679 på Marie Renselsesfest, mens præsten holdt sin prædiken fra prædikestolen, at en nøgen kvinde pludselig trængte ind, og efter at hun tre gange havde slået i alteret med hånden, forsvandt hun derfra igen, uden at nogen vidste, hvem hun var eller hvorfra hun kom. Da der i 1677 var blevet lagt et lig på kirkegården, [757] fordi det af visse grunde ikke kunne begraves, skete der det, at man den følgende sommer så, at der boede en bisværn i kraniet, og det gjorde den lige til vinteren, hvor den døde af kulde.

Ikke langt fra Borbjerg kirke ses nogle hundrede høje, af hvilke nogle er større, andre mindre, og man mener, at der i dem ligger begravet nogle, som blev dræbt under Skipper Clements opstand.

Ryde

I dette sogns anneks, som hedder Ryde, er der nogle bakker, som hedder Felde Bjerger, og fra dem kan man se ind i alle Jyllands fire stifter og tælle omkring firs kirker.

[Hjerm]

I samme herred i landsbyen Hjerms kirke ligger begravet Mogens Munk til Volstrup, som døde i 1558, og ligeledes Oluf Munk til Volstrup og Aksel Juul til Volstrup. Blandt kirkens præster har været en Anders Pedersen, som døde i 1660, og som med sin hustru Ida Christensdatter fik atten levende børn.

I annekssognet *Venø* står der på kirkeklokken disse ord: Talrige, talrige.

En anden klokke i annekssognet *Gimsing* har denne indskrift: Kom! Vær til stede!

Mejrup

I Mejrups sogn er der på kirkegården en høj, hvorfra der ofte høres ringen og anden [758] støj. Den sidste præst før reformationen gik over til den evangeliske tro og blev derfor af papisterne kaldt *Vendekåbe*. Han blev efterfulgt af Niels Eriksen, som var præst ved denne kirke i 39 år, og han blev igen efterfulgt af Christen Christensen, som har udgivet forskellige bøger, og som døde i 1641.

Vejrum

I Vejrum sogn har kirken en altertavle af alabast, et sjældent og kostbart arbejde, hvorpå der er en fremstilling af den hellige Catharinas historie.⁴²⁰ Den har efter sigende været en del af det oversøiske gods, der var ombord på et skib, som engang led skibbrud ved forbjergene Bovbjerg. Ikke langt fra kirkens sydside er der en høj, hvorfra man ofte har set at der er blevet kastet noget, der lignede et brændende spyd, mod en anden høj ved den modsatte nordlige side. I nærheden af samme kirke er der en kilde, som kaldes Skt. Olafs kilde, og som de gamle tillagde større kraft, end man nu kan konstatere den faktisk har.

Sir og Naur

I sognet Sir og Naur er der efter sigende forskellige runer på kirkeklokkerne, men hvilke er ikke meddelt mig, og det begrunder de, som jeg havde givet til opgave at undersøge dem, med, at de hænger for højt til, at man kan læse dem.

Gørding

I Gørding sogns kirke står der et sted på en tavle disse bemærkelsesværdige vers:

Salig den, som lever i Herren, så længe han kan leve,
og som dør i Herren, når dødens time kommer.

[759] På klokken står der forskellige bogstaver, af hvilke man kan se, at den er støbt i 1355, men hvad angår de øvrige, er skriften så ødelagt, at man ikke kan få nogen mening ud af dem.

Vemb

Og i sådan en tilstand er også indskriften på klokken i annekset Vemb, som jeg på grund af samme mangel ikke kan sige noget sikkert om.

Ølby

Sammesteds er sognet Ølby, om hvis første præst efter reformationen, hr. Christen Christensen, man kan læse følgende ord på gulvet i koret: »Hr. Christen Christensen, som var kong Christian II's kantor, da han var fordrevet fra riget, og som biskop Ivar Munk indviede til det hellige embede, døde i 1592, i sin alders 102. år«. Uden for landsbyen Ølby er der på marken en kilde, som kaldes Skt.. Nikolaj Kilde.

Hammerum herred

Snejbjerg

I Hammerum herred i Snejbjerg sogn er der denne indskrift [på kirkeklokken?]: »Den er støbt [til ære for] Skt. Gotthard«. Efter samme Gotthard blev kirken engang kaldt Skt. Gotthards Kirke.

I annekset *Tjørring*, hvis kirke hedder Skt. Cæcilie Kirke,⁴²¹ står der følgende ord på kirkeklokken: Skt. Cæcilies klokke. Gud. Maria. I det Herrens år...

Aulum

I Aulum sogn står der på kirkeklokken: Ar etter Gus buir... 15. ... Jesus af Nazareth, jødernes konge. Nis Micelsen Kerkiver. Amen.⁴²²

Gjellerup

[760] I Gjellerup sogn er der på en sten over kirkens sydlige indgang indhugget følgende: I Herrens menneskevordelses 1140. år blev dette hus grundlagt her til Guds ære. Og over den nordlige dør læses følgende:

Den synder, som træder ind i denne hal, afkaster sin skyld,
og hvad han retsindigt beder om, bønholder den fromme Gud.

Tvis

I samme herred lå engang klosteret Tvis, men hvad jeg har fundet om det, har jeg anført andetsteds.⁴²³

Ginding herred

Sahl

I Ginding herred i sognet Sahl er kirkens tårn så højt, at det overgår næsten alle landsbykirker i højde, og så man derfra tydeligt kan se kirker i fire stifter.

Ejsing

Sammesteds i landsbyen Ejsing står der disse ord på kirkeklokken: Jeg er støbt i Ejsing sogn i det Herrens år 1515. Jesus af Nazareth, jødernes konge. Maria. Jeg kaldes den hellige fru Anna. Fred. Amen. Til Guds, Skt. Dionysios' og alle helgeners ære.

Nær ved våbenhuset er der i muren en firkantet og aflang sten, hvorpå der er disse bogstaver [761]:⁴²⁴

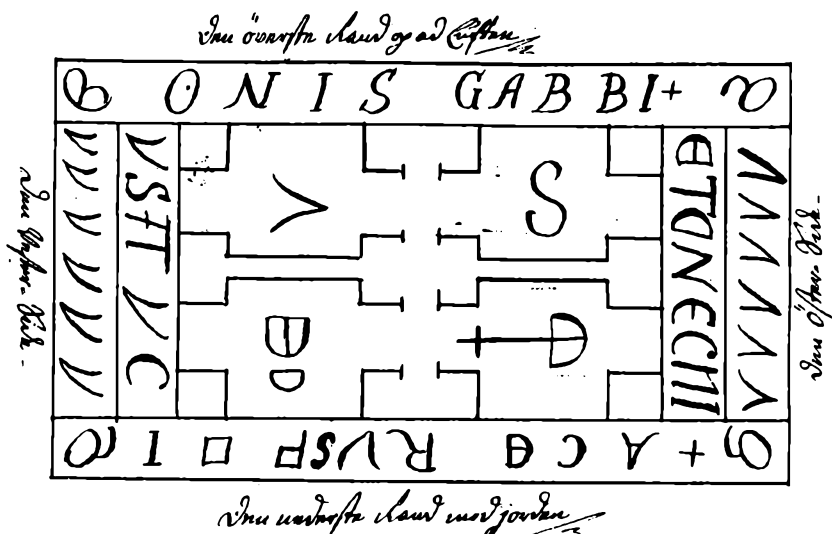

Fig. 38. Gravsten over Asser Tygesen (se note 424).

Bølling herred

Lundenæs Slot

I Bølling herred ligger det kongelige slot, som hedder Lundenæs, og nær ved det er der en fortrinlig laksefangst. Endvidere er der et toldsted ved den bro, som hedder Skjern Bro. Blandt lensmændene på dette slot kan nævnes: Ejler Bryske, Erik Krabbe, Oluf Munk, Niels Lange, Hans Lange, Birger Trolle, Ulrik Sandberg, Ivar Vind, Erik Juul og Palle Rosenkrantz.

Skjern

Sammesteds i Skjern kirke er der en prædikestol, som siges at kunne kappes med alle andre prædikestole i landsbykirker. Den første præst ved denne kirke efter reformationen var en adelsmand, hr. Christian Vind.

Dejbjerg

I Dejbjerg sogn fortæller man, at der i 1610 på Hellig tre Kongers dag udbrød

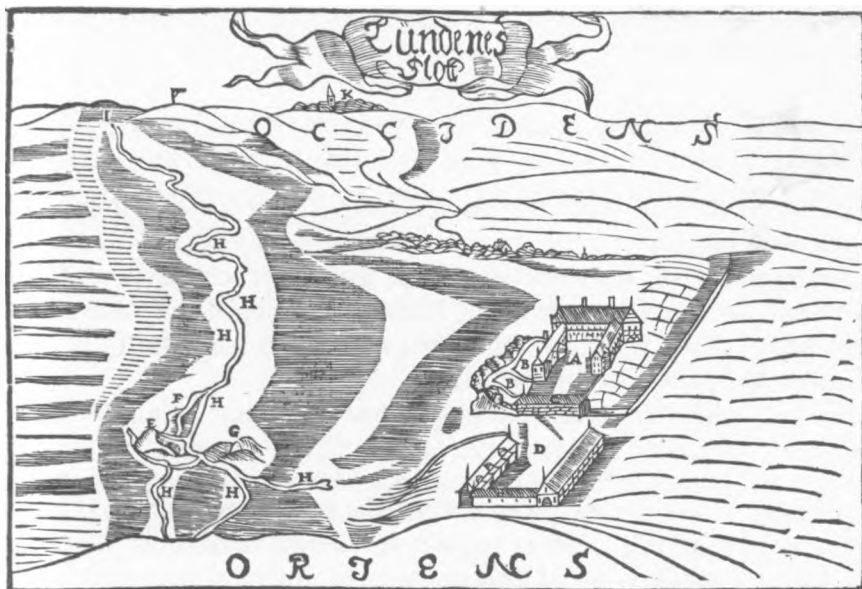

Fig. 39. Lundenæs slot.

en mærkelig [762] brand i kirken, og alle i kirken, som var af hankøn, blev så ilde tilredt, at adskillige var i livsfare.

Klustrup

I samme sogn nær ved landsbyen Klustrup [Kolstrup?] er der en bakke, på hvilken der er et hedensk alter, som består af en sten, der er fem alen lang, og som hviler på to mindre.

Lem

Sammesteds i sognet [Sønder] Lem er der en overordentlig smuk kirke, som er bygget af kvadersten, og på dens kirkegård stod der efter sigende et slag på den berygtede Skipper Clements tid.

I samme sogn er der mange høje, blandt hvilke en ret kendt er den, som

hedder Finderup Rishøj, som de søfolk, der kommer fra Vesterhavet, plejer at tage bestik efter.

Borris

I [Sønder] Borris sogn er kirken viet til Skt. Nikolaj, og der løber to åer så tæt forbi den, at det derfor om vinteren ser ud, som om den ligger på den bare is. I kirken er der nær ved alteret et skab, på hvilket der står disse ord: Tilbed Gud her. År 1506. Til minde om hr. Niels Jacobsen i Borris.⁴²⁵ På den nordlige side af alteret er der en stol, på hvis ryg der står følgende: Til din pris, Kristus, blev dette kor fuldført i 1506.

Faster

I annekset Faster står der på en kirkeklokke disse bogstaver: I 1429 gjorde Jens Smed mig; [763] og der er vedføjet et billede af en hammer og en tang.

I samme anneks er der på marken fire grave omgivet af store sten, og også et hedensk alter. Der er også en dyb grav, som kaldes *Kieldkyck*, og som er omgivet af store sten. Endvidere er der forskellige høje, af hvilke de største kaldes *Rishøje* dvs. kæmpehøjene,⁴²⁶ og der er et område, som er omgivet af sten, der er lagt i en rundkreds, som om det havde været en væddeløbsbane.

Bølling

I Bølling sogn nær ved præstegården var der engang en helbredende kilde, som var omgivet af en indhegning af træ, som man kan se spor af endnu.

Sædding

I Sædding sogn er der i kirkens mur indsat en sten, hvorpå man kan se disse bogstaver:

Ψ X A E .

hvoraf de to første åbenbart er runer og har samme betydning som de almindelige M og H; de to sidste er derimod latinske, men jeg tvivler på, at den, som har meddelt mig disse bogstaver, har tegnet dem rigtigt af.⁴²⁷

Vester [Horne] herred

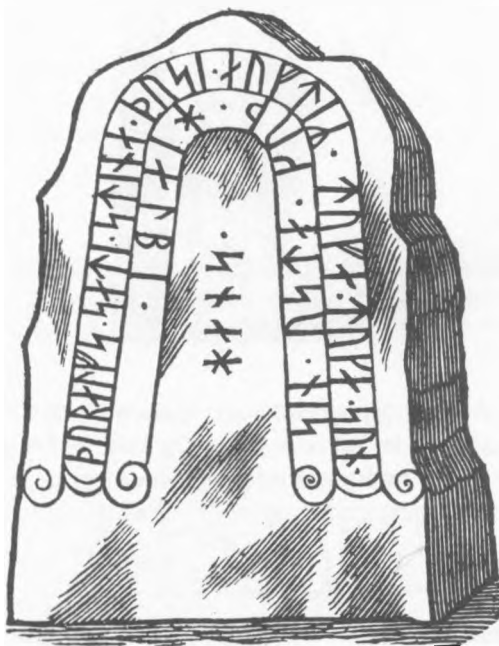
Janderup

I Vester [Horne] herred ligger sognet Janderup, hvis første præst efter reformationen blev kaldt hr. Anders Kastehammer, dvs. den, som kaster hammeren bort, fordi han, da han var lærling hos en smed, kastede hammeren fra sig og begav sig til den lærde skole.

Nørre [Horne] herred

Oddum

I Nørre [Horne] herred nær ved landsbyen Oddum ved den sydlige port er der en sten, som rager tre [764] alen op over jorden i højden og halvanden i bredden, og hvis venstre side er beskrevet med runer, som på følgende billede:

Man kan gengive den samme skrift med følgende latinske bogstaver: *Turalf Sati Stina dus auftir Tufa – Tuka Sun Sin usta. Rud hialpa hans.* Når man har

rettet skrivefejlene, kommer der, som også Worm har set, følgende mening ud af den: Turalf satte denne sten over Tufe, Tokes ældste søn; Gud være dem nådig.⁴²⁸

Østre [Horne] herred

Horne

I Østre [Horne] herred ved landsbyen Hornes kirke står der en utilhugget sten, som måler én alen i længden og tre en kvart i bredden, og som [765] er beskrevet med følgende bogstaver på denne måde:

Med mere almindelige bostaver kan det samme skrives således: *Uka Tufi gadi Raug di*. Meningen ser ud til at være: Og Tuffe har hugget denne sten. Da disse ord ikke udgør en fuldstændig periode, viser de, at denne sten har været en del af et mindesmærke, og at det altså ikke er blevet færdig.⁴²⁹

Malt herred

Læborg

I Malt herred i Løborg, [Læborg] sogn ligger der på marken nord for kirken

en sten, som måler fem alen i længden og halvanden i bredden, og som er beskrevet med runer på følgende måde:

Med mere almindelige bogstaver kan indskriften gengives [766] således: *Rafn uga tufi hiau runar dasi aft trutnig sina*. Det betyder: Rafn og Tufe huggede disse bogstaver til minde om deres frue. To steder på den samme sten er der også et billede af en hammer.⁴³⁰

Sammesteds ligger der også en anden aflang sten, der er dobbelt så stor som den første, men den sidder fast i jorden, så det ikke er muligt at se, om den på nogen af siderne er beskrevet med nogen gamle bogstaver.

Føvling

I samme herred på kirkegården i Fouling [Føvling] kan man se en sten, som måler tre en halv i længden, og ved foden måler én alen i bredden; den er beskrevet med runer på følgende måde:

Den fremragende Worm læser: *Pa Spirmik lagn Sum Gud, in Christo reqviescit* dvs. Til minde om den gode Spirmik Lagn, han hviler i Kristus, som samme Worm fortolker den.⁴³¹

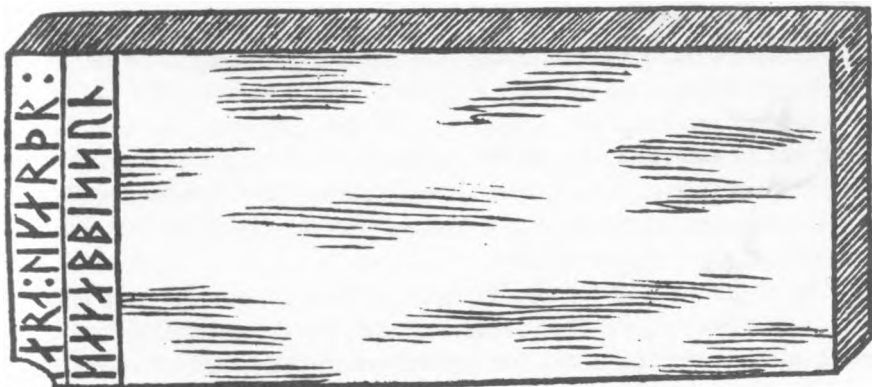
Anst herred

Vamdrup

I Ansted [Anst] herred i [767] Vamdrup sogn er der i det stengærde, som omgiver kirkegården, en sten, hvorpå der står disse ord: *Agnus Dei* [Guds lam] sammen med et billede af et lam med et kors, således:⁴³²

Sammesteds i kirkens våbenhus er der en anden sten, som er to alen lang og en bred, og hvorpå der ligeledes står nogle runer. Stenen og bogstaverne ser ud som på følgende billede:

Indskriften kan udtrykkes således med mere almindelige bogstaver: *Dra ligar Drittag Abbisum*; og efter at have restitueret, hvad der er ødelagt, og rettet, hvad der er forkert, får den fremragende Worm denne mening frem: Her ligger Drittag Ebbeson.⁴³³

ÆRE VÆRE GUD.

Skt. Mikkels Kloster ved Slesvig

[771] Skt. Mikkels Kloster ved Slesvig gik til grunde på grund af [munkenes] skændige og skammelige opførsel, og i dets sted opstod et andet, som kaldtes Guldholm. Det, jeg har fundet om det, og som er værd at læse, er skrevet af en ukendt, og det lyder således:

Det er tegn på enestående dumhed og tåbelig sløvhed ikke at bekymre eller interessere sig for nutiden og heller ikke forud tænke på eller drage omsorg for fremtiden; derfor har jeg til oplysning for eftertiden omhyggeligt samlet det, som findes skrevet spredt rundt omkring i papirer og ubetydelige skrifter om grundlæggelsen af Guldholm Kloster og om dets flytning, og jeg har samarbejdet det til ét skrift, for at vore efterkommere og efterkommeres efterkommere og ligeledes deres efterfølgere kan få at vide, hvorledes de sorte munke blev fordrevet fra Skt. Mikkels Bjergs Kloster uden for porten til Slesvig by, og den nævnte kirke med alle sine besiddelser blev givet og knyttet til Guldholm Kloster; hvorledes samme Guldholm Kloster tog sin begyndelse, og [772] hvem der grundlagde det, og ved hvis dom det opnåede de omtalte ejendomme fra den omtalte Skt. Mikkels Kirke fra de ovenfor omtalte munke ... for at de sønner, som bliver født, kan fortælle deres sønner hvor store farer og vanskeligheder vore forfædre erhvervede det sted, hvor vi lever, og det gods, hvoraf vi lever, osv.... Derfor er altså det følgende, i året 1289, blevet samlet fra forskellige gamle papirer, bøger og privilegier, og er her skrevet sammen i hovedtræk, enkelt og ulærdt, til gavn for eftertiden, osv. osv.

Da altså i sin tid de sorte munke af cluniacenserordenen boede i Skt. Mikkels Kirke i nærheden af Slesvig, og deres altfor [slette] rygte havde besmittet hele nabolaget med stanken af deres skændsel, og selve det sted, som burde have heddet og have været Guds hus, et bedehus, var blevet en røverkule og et horehus – hvilket jeg siger med smerte – og det derfor af alle blev anset for afskyeligt og forargeligt på grund af beboernes lastefuldhed, Guds navn blev nemlig af de samme munke vanæret blandt lægfolk, og troens engang ærværdige navn blev gjort til latter og spottet, så anså folk det derfor heller ikke for rigtigt at give disse samme munke de sædvanlige ofre eller at modtage de kirkelige sakramenter af dem. [773] Derfor ønskede de, der i hine tider efterfulgte hinanden som biskopper af Slesvig, at forandre og ændre forholdene i det omtalte kloster til det bedre, men de var ikke i stand

til det alene på grund af den forbitrelse, munkene vakte, fordi deres synder endnu ikke var fuldt åbenlyst kendte, sådan som de senere blev. De var nemlig, som det hævdes i de akter, der er skrevet om samme sag, så velkendte, at de ikke trængte til nogen bevisførelse, og så at deres forbrydelser ikke kunne skjules ved noget påskud. Da nu deres slethed opfyldte jorden og råbte til himlen, og Herren så, at tiden var kommet til at holde et gengældelsens år, indgav han hr. Valdemar, salig ihukommelse, der dengang beklædte sædet som biskop i Slesvig, den tanke, at han skulle påtage sig den omtalte opgave at forandre det omtalte sted og fordrive gudsbespotterne og de skændige. Og for at dette så meget lettere og friere kunne lade sig gøre, indtraf der i de dage ved de samme munke en slags varsel, som forkyndte, at deres undergang og tilintetgørelse hastigt nærmede sig.

Historien om abbeden

En nat gik nemlig stedets abbed ud sammen med nogle af sine munke og gik på kro, hvor de, mindre sømmeligt end det passede sig, spiste og drak i selskab med kvinder. Da [774] en af hans kammerater, som plejede at gå med ham ud til den slags, opdagede dét, blev han meget vred på abbeden, fordi han denne gang ikke havde taget ham med, og han greb den klokke, som man plejede at ringe med for de døde, og ringede kraftigt med den. Ved lyden af den vågnede de andre munke, som lå og sov, og de skyndte sig hen til det sted, hvor gongongen lød, og spurgte, hvad der var sket. Han svarede dem: »Vores abbed ligger død på kroen« og han gentog det: »Ja, sådan er det, for han er død i sjælen«. Da disse munke således havde hørt sandheden om den nye skændsel, skjulte de ikke, som Noahs gode sønner, deres faders blusel, men viste den åbenlyst frem for alle. Og de tog et røgelseskar og alt, hvad der ellers skal bruges til at holde exorcisme over de døde, med sig, og på den måde gik de i procession til deres abbed på kroen, og alle folk på stedet sammen med dem. Da de trådte ind, blev abbeden slået af den største forvirring og skamfølelse, og således førte de ham tilbage til klosteret.

Da rygten om denne afskyelige begivenhed havde bredt sig og var kommet alle for ører, forøgede det ved sin nyhed deres i forvejen dårlige rygte, og dette nye mirakel gjorde abbedens omtalte frygtelige skændsel tydeligt kendt. Fra den dag tabte de håbet om, at de for fremtiden kunne beholde dette sted. Men biskoppen greb lejligheden og indfandt sig [775] i klosteret og erfarede af munkenes beretning, at det var sandt, hvad han allerede tidligere, da rygten bredte sig, havde hørt om abbeden. Han sammenkaldte

begge parter, abbeden og munkene, i kapitelsalen og begyndte at tale om at reformere klosteret. Men abbeden viste ikke sin skamfølelse, men gav frivilligt afkald på sit abbedi, og både han og de øvrige munke gav afkald på stedet og overlod det i den omtalte biskops hånd, nogle udtrykkeligt, andre stiltiende, fordi de ikke vovede at gøre indsigelse, og fordi de tav, blev det senere bedømt, som om de ved at tie havde samtykket. De var nemlig klar over, at de ikke kunne leve dér uden vanære og fare for deres liv og uden kraftige bebrejdelser. De valgte derfor alle et andet sted, men på forskellig måde, undtagen fire, som biskoppen gav lov til at blive på stedet for at holde messe om søndagen for otte nonner, som var sammesteds. Af de øvrige var der nogle, som lovede, at de ville påtage sig en strengere ordens levevis, andre bad om, at der måtte skaffes plads til dem i andre klostre af samme orden, hvilket også skete. Og de fire munke, som blev der, og de otte søstre overlod biskoppen tre møller nær ved byen og alle [klosterets?] jordstykker i byen og nogle andre ejendomme, for at de kunne få deres underhold fra dem, så længe de levede; de måtte ikke optage flere [munke], men [klosteret] skulle slutte med dem. Men andre, som lovede, at de [776] ville forandre deres levevis, kom til Guldholm, men da de ikke gik ind under den strenge ordenstugt dér og ikke gik bort fra de laster, de havde vænnet sig til, vendte de tilbage til deres tidligere sted, ligesom hunde til deres eget spy, og begyndte at leve lige så slet som tidligere.

Guldholm Kloster

Men biskoppen havde ladet bygge et kloster på sit eget gods, som på dansk hedder Guldholm, og gav det navnet Aurea Insula, [Den gyldne Ø], og der bosatte han også en gruppe munke, som kom fra Esrom. Han tildelte også samme kloster mange ejendomme af sine egne besiddelser og lovede det endnu mere. Thi for at vise, hvor meget han holdt af det omtalte sted, skal han ved aflæggelsen af løftet have talt direkte til samme sted, idet han på en måde hentydede til stedets navn og sagde: »Du hedder Guldholm, og hvis jeg lever, skal jeg også forgylde dig«. Men ak, hvilken smerte. Håbet skuffede ham, og han fik ikke lov til at fuldføre det værk, han så fromt havde sat sig for. Ikke længe efter blev han nemlig taget til fange og fordrevet fra riget. Derfor, Guldholm og dine sønner, sørg og græd over din fromme faders hurtige og alt for tidlige bortgang, for så længe han levede, tilflød der dig en mængde af alle goder, efter at du har mistet ham, forbliver du fattig og skjuler dig, ringe og foragtelig, blandt dine andre søstre. Men hvis han havde levet, havde han

bragt dig på højde med de andre, ja havde endog hævet dig op over dem. Men nu [777] må din fattigdom være dig nok; og bed uophørligt til Gud, om at hans styrke i Herren ikke må gå til grunde eller formindskes, fordi han ikke i gerning kunne gennemføre sin gode hensigt, sådan som han ønskede.

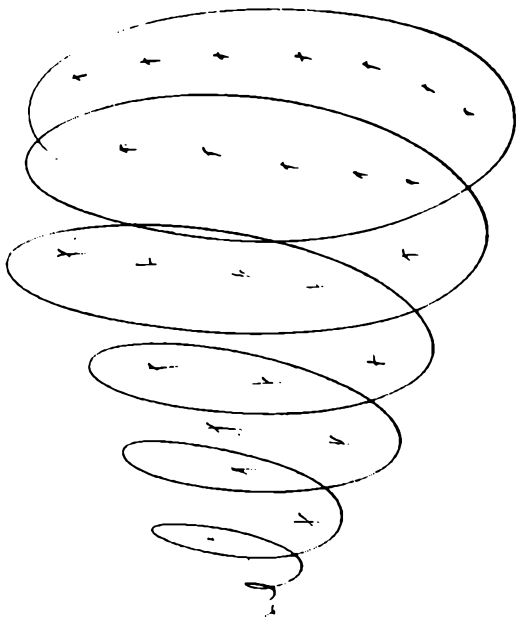
I det Herrens år 1192, den 12. juni, kom munkene til Guldholm. Samme år, Kristi Himmelfartsdag, den 23. maj, indviede den ærværdige fader, biskop Valdemar af Slesvig, salig ihukommelse, kirkegården og klosteromgangen på Guldholm og tillagde som en varig gave samme kloster den tiende fra fire kirker, som hidtil var gået til hans bord, nemlig fra Skt. Mikkel's kirke på Bjerget, Halleby, Nybølle og Tolk, og denne gave stadfæstede han med faste privilegier. Da derfor de munke, der, som tidligere fortalt, gik fra deres gode forsæt og vendte tilbage til Skt. Mikkel's Kirke, så, at de og deres svandt hen, og Guldholms dag for dag voksede mere og mere i personantal ved forøgelse af sine midler og ved fyrsters gunst, kunne de ikke bære at skjule deres bitre smerte, men blev optændt til et sådant raseri, at de angreb vore med korporlig vold. [778] Både munkene og deres tjenestefolk trængte nemlig adskillige gange ind på vore med våben og udplyndrede og pryglede dem; de påstod, at de med uret og vold var blevet fordrevet fra deres kloster, idet de sagde, at de ikke havde samtykket med biskoppen i, at stedet skulle flyttes, og at de på ingen måde havde givet afkald på stedet. Denne strid og trætte blev indberettet til det apostolske sæde for at blive prøvet. Som dommere i den omtalte sag blev udpeget de vise og retselskende mænd, biskop Omer af Ribe og abbed Vilhelm af Æbelholt, som, idet de støttede sig til den apostolske myndighed, behandlede denne sag omhyggeligt og afgjorde den fornuftigt. De handlede med moden dømmekraft og spurgte omhyggeligt om herrerne kong Knuds, hertug Valdemars og ærkebiskop Absalons vilje med hensyn til, hvorledes de skulle gå frem i den omtalte sag. Men for at man kan lære deres vilje i denne sag mere fuldstændigt at kende, er den mere fuldstændigt udtrykt i deres skrivelser indbyrdes og til de førnævnte dommere, osv.

Så vidt den ukendte forfatter, men de skrivelser, han nævner til sidst, mangler, ligesom også dommen eller udfaldet af sagen.

Hele sagen viser, at det ikke er for ingenting, protestanterne undertiden fortæller, [779] at der hos munkene i pavedømmets tid ofte hverken var helighed eller enighed; og derfor er det også forgæves, papisterne praler af den slags dyder, som om de altid alene fulgte deres trosretning, og de modsatte laster udelukkende var de andres.

rent apud Monachos in Papatu saepe, nec 779.
 sanctitatem fuisse nec Concordiam.
 Sicq; Pontificior ac quorundam virtuti-
 bus, tanquam semper soli sua conve-
 nientibus secula oppositisq; artibus ali-
 orum unice convenientibus Catui
 gloriari frustra.

Tantum.

Noter til indledningen

- 1) Petri Johannis Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata cui præfixa est ejusdem Resenii Vita, København 1685, indledningen dog dateret 1686, appendix 1687, se S. Birket Smith, 1882, s. 46 n.2. Biografien er genoptrykt i C. P. Rothe: *Brave Danske Mænds og Qvinders Berømmelige eftermæle*, I, 1753, ss. 599-631.
- 2) Alle citater i dette afsnit er – medmindre andet er angivet – fra ovennævnte forord.
- 3) Denne var den første til at føre navnet Resen; hans far var Poul Hansen, sognepræst i Resen i Skodborg Herred. (Som et kuriosum kan det nævnes, at sidstnævnte i lige linie havde en efterkommer ved navn Oline Marie Mathilde Storm, der giftede sig med en søn af en slagtermester Petersen fra Helsingør og sammen fik de sønnen Robert Storm Petersen, se »Bogen om Storm P. skrevet af hans Venner«, København 1949, s. 9).
- 4) Rejseruten var iflg. Resens egne optegnelser:
København – Enckhuisen – Amsterdam – Leiden – Rouen – Paris – Orleans – Angers – Nantes – Rochelle – Poitiers – Bordeaux – St. Sebastian – Burgos – Madrid – Toledo – Sevilla – Cordoba – Cadiz – Gibraltar – Malaga – Granada – Jaen – Ciudad Real – Alcala – Salamanca – Valladolid – Segovia – Madrid – Tortosa – Zaragoza – Narbonne – Montpellier – Nimes – Arles – Aix – Marseille – Toulon – Genova – Milano – Brescia – Vicenza – Verona – Padua – Venedig – Rom – Napoli – Firenze – Bologna – Modena – Ferrara – Padua – Trento – Augsburg – Regensburg – Meissen – Dresden – Leipzig – Wittenberg – Braunschweig – Lüneburg – Hamborg – Lübeck – København.
Se kort over rejseruten s. 10.
- 5) Johannes Rhodius (Johan Rode): født i København ca. 1587, student fra Herlufsholm. Efter forskellige rejser immatrikuleret ved universitetet i Padua 1622, afslog sammesteds professoratet i botanik. Tilbudt professorat i fysik i København 1631, professorat i medicin i Sorø 1639, begge afslået. Død i Padua 1659. Cf. Ludvig Holberg, *Latinske Småskrifter*, udg. af A. Kragelund, I, 1974, s. 164f.; II, s. 48.
- 6) Birket Smith 1882 s. 45f.
- 7) Kataloget er formentlig udgivet i forbindelse med opstillingen, se n.1.
- 8) Birket Smith 1882 s. 49.
- 9) Birket Smith 1882 s. 50f.
- 10) Birket Smith 1882 s. 1.
- 11) Resen citerer selv værket et par gange, p. 612 i forbindelse med navnets etymologi og p. 614 i forbindelse med Ribes beliggenhed.
- 12) Peder Syv: *Om Stevns herred* s. 410-11, MS i Det kgl. Bibliotek Rostgaard 2l 4°, gengivet hos Kejlbø 1974.
- 13) Gunnar Knudsen 1936; citatet fortsætter: »Overhovedet burde den højere Topografi, som kræver Samvirken af mange Mennesker, kun drives af særlig indflydelsesrige Personligheder. En saadan Mand var senere Frederik den Syvendes Kabinetsekretær, Jens Peter Trap, alt hvad han spurgte Præsterne og Amtmændene om, fik han omgaaende tjenstvilligt besvaret, hvorfor – ja spørg mig ikke om det, men sandt er det. Vi andre derimod, som har skullet fortsætte hans Værk, har saa tit maattet spørge forgæves«. (s. 150f.).
- 14) Det kgl. Bibliotek, MS Ledreborg 398 4°, gengivet hos Ellen Jørgensen 1931 og Kejlbø 1974 (med forkert årstal 1677). Resens breve til de jyske stifter er først udsendt februar 1667 og Ribebispens brev skal ses i sammenhæng hermed. Se Resens Atlas Aalborg stift s. 13.
- 15) Egenhændigt brev i en pakke »Breve fra andre end Collegierne« Ribe Bispearkiv, Viborg Landsarkiv, aftrykt af J. Kinch 1878-79 s. 160f. Se endvidere Ellen Jørgensen 1931 s. 136.
- 16) Chr. Sørensen Thestrup, *Rinds Herrits Krønike*, Ny kgl. Samling 736c 4° s. 213f. Aftrykt hos Kejlbø 1974.

- 17) Aftrykt hos Kinch 1878-79 ss. 162-67, dateret 26/3-1683.
- 18) Oluf Nielsen 1884-85, her også gengivet indberetninger fra Erritsø og Bredstrup i Elbo herred og fra Thorstrup og Horne sogne i Øster Horne herred. Endvidere findes to fra Almind og Eltang sogne i Brusk herred, se Eliassen 1908.
- 19) Fra egen udgivelsesliste i selvbiografien nr. 6 og 7.
- 20) Fortale til Den danske Vitruvius, III ed. Hakon Lund 1967.
- 21) Se Ib Rønne Kejlbos facsimileudgave, 1974.
- 22) Gunnar Knudsen 1936 s. 151.
- 23) Testamentet aftrykt hos Kejlbø 1974 s. 9.
- 24) Bønskriftet aftrykt hos Kejlbø 1974 s. 10.
- 25) Aftrykt hos Kejlbø 1974 s. 11.
- 26) Hist. Tidsskr. 9. rk. 4. bd. 1925, ss. 193-97.
- 27) Ellen Jørgensen 1931 s. 137.
- 28) Citaterne fra Laurids de Thurahs fortale, cf. n. 20.
- 29) Joh. Brunsmand: Responsio contra Nic. Stenonem, København 1680, RB.
- 30) Se E. Gigas: Katalog over Det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter, I s. 155f.
- 31) Se herom Thomas Lassen: Omkring billedmaterialet i »Ripæ Cimbricæ«, hikuin 7 1981, ss. 265-74. Vi vil gerne takke Thomas Lassen for gode råd i billedspørgsmål.
- 32) Optræder i Resens katalog kun under kartografen Johannes Mejers navn.
- 33) Findes i flere eksemplarer i RB - Eet med angivelse af år 1537, fem år før Anders Sørensen Vedel blev født...
- 34) Andre steder, hvor Huitfeldt har været brugt med henvisning, er det til denne udgave, se Atlas Danicus IV, Fyn s. 19.
- 35) Resen må have været i besiddelse af en afskrift af denne, siden han kan citere den med navns nævnelse, se videre n. 150 til overs. Måske en ung Peder Terpager (1654-1738) har været ham behjælpelig med afskrifter af Ribemateriale? Resen har angiveligt hentet materiale i Ribe by, f.eks. Stadsretten, og andre ting må også stamme derfra, lister osv.
- 36) Årstallet fra Resens bibliotekskatalog. Står hos Ehrencron-Müller opført »uden sted og år«. Det sidste er ikke rigtigt, idet årstallet findes i et kronogram i form af et distichon på titelbladet:
Mense Martio
Anno
In qVæ ChrIste reserVastI nos teMpora? SæVa
CornVa tV CornV ConCVte ChrIste tVo
MCCCCCCVVVVVVVVVIII = 1644,
en ikke ualmindelig spøg i 15- og 1600-tallet. Se videre Jørgen Bang: Begravede årstal, Skalk 4 1972 s. 28ff.
Iøvrigt er bogen oversat af Winstrup selv: Den Danske Hornblæser, 1644.
- 37) Se f.eks. litteraturlisten i Atlas Danicus IV Fyn, s. 18ff.
- 38) Trykt i Joachim Ernst v. Westphalen: Monumenta inedita rerum Germanicarum præcipue Cimbricarum ... II, Leipzig 17..?
- 39) Om dette MS se Ad. Stender-Pedersen: Det jydsk protestantisk-humanistisk skole-drama, »Humanister i Jylland« red. G. Albeck, København 1959 ss. 31-115; A. Jørgensen: Ribe-repertoiret og Resen-håndskriftet, Sprog og Kultur 27, 1 1971 ss. 1-8.
- 40) Kroman s. 19; iøvrigt henvises til s. 6ff., s. 19ff. og s. 72ff. for en nærmere udredning af teksterne og deres indbyrdes sammenhæng.

- 41) Resen nævner p. [619] at Thure lod den udsmykke år 1100 og p. [644] at han var den første til at bygge en stenkirke; den er følgelig påbegyndt før hans død i Slaget ved Fodevig 1134. Se DK 19 Ribe amt 1, s. 527 m. henvisn. t. s. 160f.
- 42) *Scriptores Minores*, ed. M. Cl. Gertz 1917-18, 1, s. 32.
- 43) DK 19 Ribe amt 1, s. 545ff., fig. 372.
- 44) DK 19 Ribe amt 1, s. 527.
- 45) Se *Atlas Danicus IV Fyn*, 1984 s. 23f.
- 46) En nærmere filologisk redegørelse for disse teksters indbyrdes forhold findes i den utrykte specialafhandling »Peder Hansen Resen *Atlas Danicus*, Ribe By, oversat af S. L. Nielsen« 1985, Odense Universitets bibliotek s. 25ff.
- 47) Se DK 19 Ribe amt 1, s. 545ff.
- 48) Se Tore Nyberg og Fritz Saaby Pedersen: *De latinske vers om Odenses middelalderlige biskopper*, Fynske Årbøger 1980, ss. 77-98.
- 49) Både i omtalen af Kolding, Vejle og Fredericia ligger udvalget af historiske begivenheder meget tæt på Wolfs *Encomion*.
- 50) Hvis man sammenligner med fortegnelsen hos Arent Berntsen (s. 224-30), kan man se, at den nærmere fordeling varierer meget; der er herreder, hvor der kun er omtalt ét udaf ti el. tolv sogne, og der er andre, hvor over halvdelen af sognene er omtalt.
- 51) Der er tilsyneladende ikke brugt andre kilder til runestenene end Worm; selv når der en enkelt gang omtales en fortolkning, der afviger fra Worms, stammer oplysningen om den også fra ham. Der kan dog være mindre afvigelser fra Worms *transskription* af runerne, men ikke større, end at man kan tænke sig, de er opstået som skrivefejl under overleveringen af Resens *Atlas*. Det sker iøvrigt også, at Resen henter andre oplysninger om de forskellige lokaliteter hos Worm. Også de afbildninger af runestenene, der er i håndskriftet, er tegnet af efter Worms stik (iøvrigt meget nøjagtigt, helt ned til en detalje som det spejlvendte D på prospektet af Jelling (s. 134)!) I udgaven her har vi derfor valgt at tage disse billeder direkte fra Worms *Monumenta*.
- 52) Herom kan man også læse i indledningen til udgaven, *Præsteindberetninger til Ole Worm*, udg. ved Frank Jørgensen, I.
- 53) Hvis der findes noget, som er af særlig interesse i forbindelse med Resens tekst, er det anført i noterne.
- 54) Worm havde dog også spurgt efter mange andre ting end runesten, se *Præsteindberetninger til Worm I*, s. XI-XII, XV-XVI og XXXVIII.
- 55) Uldall 186 fol. II, p. 394ff.
- 56) Den latinske tekst er udgivet af Gertz, *Scriptores minores II*, p. 142-51, teksten om Mikelsklosteret tillige hos Langebek og Suhm V, p. 379-83.
- 57) Resens afskrift af teksten er faktisk den eneste, man har idag.
- 58) Om biskop Valdemar kan man, foruden i DBL, læse i Hal Koch, *Den danske kirkes Historie*, I, s. 215-18. Om hans indblanding i de danske tronstridigheder (som var årsagen til, at han måtte forlade Slesvig) kan man læse Hans Olrik, *Biskop Valdemar og den danske Krone*, Årb. f. nordisk Oldkynd. 1892, s. 342-84.

Noter til oversættelsen

(Alle henvisninger i forkortet form er til litteraturlisten, hvor titlerne er skrevet helt ud).

- 1) Her har Resen ret. Dansk Stednavneleksikon III, København 1983 nævner, at »navnet er massivt overleveret i den tidlige middelalder, men altid i kilder, som ikke er på dansk«, hvorfor der ret tidligt kan være sket en association med det latinske substantiv »ripa«, flodbred; navnet er måske identisk med et i norsk og svensk forekommende substantiv »ripa«, stribe, strimmel, men den egentlige betydning er uvis.
- 2) Caspar Danckwerth (død 1672), »Newe Landesbeschreibung« blev til på opfordring af Johs. Mejer som tekst til de kort han havde udarbejdet 1642-48 over hertugdømmerne.
- 3) »ut nomen plur: Latinæ sit originis«; det kan læses på to måder, nemlig »ut nomen plurale...« dvs. »at flertalsnavnet [sc. Ripæ] er af latinsk oprindelse«, men her er det ikke specielt flertalsnavnet, der henvises til, eller den anden mulighed »ut nomen plurimum...« hvilket giver den angivne oversættelse.
- 4) Nibe Å, Nipså, en del af Ribe Å, opkaldt efter Svend Neb, der var møller i begyndelsen af 1500-tallet, se Kinch I, s. 1, s. 471.
- 5) »adeoque urbis ei cognominis sit constituta«. Sætningen er meningsløs, da subjektet mangler. Subjektet bør efter verbet være femininum, så det mest nærliggende er at rette urbis til urbs. Ei cognominis må være en grammatisk fejlopfattelse af eo cognomine, dvs. »med det navn«, eller ejus cognomine, dvs. »med dens [æns] navn«, måske fordi sætningen i det oprindelige forlæg har været længere og så ved en for hård forkortelse er slået i stykker.
- 6) Teksten er uklar: Qvod ejus sæpe restagnet et abundet aqua per vicina maris violentiam versus Caput suum retrorsum acta. Jeg foretrækker at læse violentia for violentiam; der kan i teksten have stået violentiā, læst som violentiā, altså violentiam. En anden mulighed er at rette til »per vicini maris violentiam«, altså »ved det nærliggende havs voldsomhed«.
- 7) Adami Bremensis [Adam af Bremen, død ca. 1076] Chorographia Scandinavica, ed. Joh. Messenius, Stockholm 1615 RB. Bogen er en særudgave af Adams Historia ecclesiastica, De hamborgske Ærkebiskoppers Historie, 4. bog med titlen: Librum de situ Daniae & reliquarum qvæ trans Daniam sunt regionem natura, hos Moller I kaldet »appendicis instar«.
- 8) qvi 140 post Christum viruit annos, egl. »som levede i 140 år efter Kristus;« annos må være en fejlskrivning for anno. Viruit står her som variant til det mere gængse floruit; Ptolemæus' floruit var iøvrigt 127-148 e.Kr. Der henvises til Geographia II, II, 12. Adskillige har kendt oplysningen, Pontanus, Svaning, Vedel m.v. se Rostoch s. 9 n.C. – dog har oversæteren af Vedels tale over Grundith (cf.n. 58) at bemærke: »Jeg kan intet oplyse om dette folkenavn, der utvivlsomt er galt«.
Aarslev p. 193 henviser her endvidere til Tacitus' Germania, nemlig til 37,1: Eundem Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent... veterisque famae lata vestigia manent utraque ripa... men afviser det med ad hasce Ripas referri haud posse.
- 9) Adriaan Metius, hollandsk matematiker og astronom, 1571-1635, iøvrigt elev af Tycho Brahe.
- 10) Johannes Mejer (1606-74) kartograf, cf.n. 2. Var utilfreds med Danckwerths arbejde i forbindelse med sine kort, således at han omarbejdede materialet herefter, men aldrig fik udgivet de ca. 1100 foliosider.

- 11) Claes Visscher, hollandsk kartograf (1618-79), der omkring 1670 udgav et kort over Nørrejylland.
- 12) Helt nøjagtigt 55°19'42" N bredde og 8°45'45" Ø længde for Greenwich (Trap). Længden blev på det tidspunkt regnet fra Ferro, den sydvestligste af De kanariske Øer, anset for den vestligste lokalitet i den gamle verden, ca. 17°40' V for Greenwich.
- 13) Angående beskrivelse, brug og datering af byens segl, se P. D. Grandjean: Danske købstæders Segl indtil 1600, København 1937, s. 36f. Rostoch fortæller i sit »Appendix 3: Om Riber Stads Vaaben«, at det er »bevist, at kong Harald Hyldetand, som Levede ongefær 3tio Seculo effter Christi fødsel... haver udi Trende Grænse-Stæders Vaaben indsat disse Tre Danske Løver af et Taarn udseende... dend Tredie Ribe imod Skotland og mare Britannicum«. (S. 49f) Kinch I s. 622.
- 14) Nemlig St. Klemens og Hellig Gravs kirke; se DK 19 Ribe amt 2. s. 827.
- 15) Nedrivningen dog påbegyndt allerede 1682, se DK 19 Ribe amt 2, s. 839f.
- 16) Præstelisten er i overensstemmelse med Terpager 1702 s. 118f. hvor årstallene også findes, bortset fra en pudsighed, nemlig David Foss, der hos Resen hedder Vulpius af Vulpes, en ræv, fuchs, fox, Foss, andetsteds ellers Fossius.
- 17) Terpager 1702 s. 119f. kalder Niels Jørgensen (Resen: Georgii) for Gregersen (Gregorii) og har herefter yderligere to, Jakob Hansen Jandrup 1579-1602 og Iver Christensen Holm 1602-36 samt årstal.
- 18) DK 19 Ribe amt 2, s. 780 nr. 2. Terpager 1702 s. 128, hvor Carsten er latiniseret Castanus, Resen Castor.
- 19) Identisk med den ofte omtalt Laurids Ægidiussen eller Giødesen, DK 19 Ribe amt 2, s. 786 nr. 4. Terpager 1702 s. 122.
- 20) DK 19 Ribe amt 2, s. 787 nr. 5. Terpager 1702 s. 124.
- 21) DK 19 Ribe amt 2, s. 791 nr. 9. Terpager 1702 s. 131. Han døde faktisk i 1602, men hans hustru døde i 1612.
- 22) Gravs sogn kaldet Vespillonum parochia, af vespillo, en ligbærer, en graver. Se iøvrigt DK 19 Ribe amt 2, s. 687.
- 23) Angående kirkens bygningshistorie og -beskrivelse fra middelalderen til idag, se DK 19 Ribe amt 1, ss. 145-391.
- 24) Aarslev p. 197 fortæller, at den blev ødelagt under kristenforfølgelser og lå i ruiner frem til 931. Huitfeldt BK (som jeg ikke henviser til med sidetal, de findes ikke, arkene er bostavet, men mangelfuldt; man slår op kronologisk under de enkelte biskopper): »Kong Regner Lodbrogs Søn indfaldt ocsaa siden udi Riget, met en stor Skibsflaade, saa Christendommet oc den Kircke til Slesvig oc Ribe ere ødelagt, indtil Aar 931 Kong Frotho haarde Snude vaar Konge...« En liste over de på det tidspunkt anerkendte danske sagnkonger, se Huitfeldts Danmarks Riges Krønike fra kong Dan til Knud VI, 1603 (1978) bl. b^o.; her forekommer også de to Erik'er, der overalt konsekvent forskyder nummereringen af konger med dette navn.
- 25) Uldall MS p. 619 har »anno 1403 vita defunctus«, Aarslev p. 197 har »circa annum 1400«, hvorfor fejlen må være tidligere end ham. Iflg. Resens egen bispeliste p. [643ff.] var Odinkar den 2. eller 3. biskop 1403 er en fejlskrivning for det af Huitfeldt BK opgivne 1043, måske Resens egen.
- 26) Aarslev har det rigtige årstal 1580 og kalder sognet Sandagger; det må vel dreje sig om sognet Ansager. »Højlovlig ihukommelse« bruges som hædrende tillæg til en afdød konge.
- 27) Aarslev p. 223 opgiver datoen 13/3, hvad Resen også selv gør p. [676] som dato for stormklokkens nedfald. Se Kinch II s. 529f.
- 28) Terpager 1702 p. 17f. Peder Hegelund til 1599, Mads Pors fra 17/4, S.A. Vedel fra 11/10.
- 29) Terpager 1702 kender heller ikke en sådan liste. Se Kinch II s. 542.

- 30) Ikke det i teksten nævnte krucifiks, men det såkaldte Gunhildkors. Se Tage E. Christiansen: Gunhild-korset og Ribe Domkirke, Fra Ribe Amt 20, 1976-77 ss. 135-42. Billedet fylder hele [622].
- 31) Krucifikset hænger nu i ydre nordre sideskib på nordvæggen, se DK 19 Ribe amt 1, s. 433f. nr. 1.
- 32) Det drejer sig om epitafiet over rådmand Lauge Steffensen (død 1554), hans hustru og søn, opsat 1569; det kendes fra Terpager 1702 p. 39. Kun sidefløjene er bevaret til idag, opstandelsesbilledet blev nedtaget 1831 (DK 19 Ribe amt 1, s. 549ff.). Iflg. DK 19 Ribe amt 1 s. 581 n. 7 læses i korrespondancebogen for værgeriet ved Ribe domkirke 1804-33 under 9. juni 1812, at det efter aftale med biskoppen og stiftamtmanden foreslås at nedtage seks epitafier og bortsælge dem ved offentlig auktion, da de er yderst forfaldne og der ikke findes arvinger til at bekoste istandsættelsen. Det drejede sig om »M. Hans Laugesen og Kgl. Historiograph M. Anders Wedel... Raadm. Lauge Stephansen 1554 og Hans Lauritzen [Amerinus] 1620. M. Lauge Andersen Wedel 1648... Jens Viborg 1581«.
- 33) St. Christofferfiguren er nu forsvundet, anvendt som brændsel (!) af håndværkerne i 1790. Se DK 19 Ribe amt 1, s. 100; fig. 20; s. 418-20. Kendes kun i illustration fra Terpager 1736 p. 340, den her anvendte (aftegnet i Uldall).
- 34) Anno millesimo+++++, Aarslev har fem stjerner. Trods navnet Knudsen er de opsat af Iver Olufsen Munk, biskop 1499-1536, indskriften kendes kun herfra, se DK 19 Ribe amt 1, s. 444ff.
- 35) Det er vanskeligt at se ud fra håndskriftet, hvorledes dette digt skal læses; jeg har valgt: »Sérvio Ecclésiæ Christi/ sóno læto et tristi/ Át tu si pie vivéns credidisti/ sát felix moriéns vixisti// Item tinniéns æs sum/ – præterea nihil«. Cf. 1. Kor. 13,1: »Talte jeg end med menneskers og engles tunger, men ikke havde kærlighed, da var jeg et rungende malm eller en klingende bjælde«. Vulgata: »... factus sum velut aes sonans aut cymbalum tinniéns«, som her er blevet til »tinniéns æs« – det klingende malm. DK 19 Ribe amt 1, s. 512 oplyser, at klokken stammede fra det gamle Mariatårn (nedrevet 1790), men nu er forsvundet, og gengiver verset med henvisning til Resen – dog uden den sidste linie.
- 36) Klokken fra 1406 må være den allerede på Resens tid omstøbtet tolv- eller tredjeklokke, der også nævnes hos Terpager 1702 p. 116, 1736 p. 351 med gengivelse af det nævnte vers samt oplysning om, at den er støbt i august 1406. (DK 19 Ribe amt 1, s. 517 nr. 5). Klokken fra 1436 må være Mariaklokken (Dk 19 Ribe amt 1, s. 514 nr. 1). Resen har således fået dem ombyttet.
- 37) tentare et efficere; dvs. at prøve og at udføre. Der kunne i forlægget have stået tentare est efficere, dvs. at prøve er at udføre, som en »omvending« af Quint. IV, 5, 17: Non tentanda quae effici omnino non possint, dvs. man skal lade uforsøgt de ting, der overhovedet ikke kan lade sig gøre. Med den nævnte rettelse må det svare til det citerede danske ordspil.
- 38) 30/4-1506. Acta Pont. Dan. V, 4056. Oversat i Huitfeldt BK med overskriften »Jubel, det er Glæde dage i Riber Kircke«. Oversættelsen genoptrykt i Terpager 1736.
- 39) Beneficiarius; den klassiske betydning er »privilegeret soldat«; iflg. Ord- og formularliste... til Danmarks Riges Breve optræder vendingen »clericus beneficiarius«, en præbendenyder. Chr. Pedersen 1510 har »Then som vel emod gørss«. Jeg har valgt »betroede«.
- 40) Se indledningens afsnit om tekstforskellene. Endvidere anbefales det at have en Danmarkshistorie ved hånden, se fx. Politikens Danmarkshistorie bd. 3, 3. udg., 1976 ss. 155-80 (Hal Koch).
- 41) Et dedit innocuus dura[s]cum sanguine pænas; hvis betydningen af innocuus drejes fra uskyldig til ustraffet, kan det også oversættes som i DK 19 Ribe amt 1, s. 547: Uantastet uddeler han [Erik] hårde og blodige straffe. Jensen og Goldschmidt s. 542: »poenas do sanguine, maa bøde med«.

- 42) *dissimilis vitæ raro solet exitus esse*; jeg har oversat verset i 2. person for at understrege karakteren af morale.
- 43) DK 19 Ribe amt, 1, s. 596 nr. 23.
- 44) *dissertissimus et constantissimus Evangelii in Dania Præco*; egl. kun den mest... prædiker af evangeliet i Danmark – hvorved det er underforstået, at den katolske kirkes forkyndelse ikke er evangeliet som sådan – en antydning, som måske ikke har samme gennemslagskraft for os; Aarslev p. 201 har *primus... instauratæ religionis... Præco*, hvorfor jeg har tilføjet »rene«.
- 45) Chron.Eccl.Rip. (SRD VII, p. 203) og med den Kinch II s. 28 kender de to »Cras mihi respondebit Justitia mea« (1. Mos. 30, 33) og »Homo non est Deus«, som Kinch oversætter »Gud er ikke et menneske...« og siger, at det »rimeligvis er en Forvanskning af det Symbolum, som findes på hans Brystbillede, nu i Domkirken«. Her lyder teksten (DK 19 Ribe amt, 1, s. 487ff.) *Ægyptios homo est non a [utem] deus fortis*, Esa. XXXIV. Det rigtige sted er 31, 3 (= XXXI V.3) og lyder i Vulgata: *Aegyptus homo et non Deus*, som Resen har fået til *Aigyptus homo est, non Deus*.
- 46) Vinterdelen/Sommerdelen af Postillen, Magdeburg 1539. RB. Det Gamle Testamente med tro og flijt fordanskedt... Magdeburg 1535 (indeholder kun de fem Mosebøger) RB.
- 47) Epitafiet nu forsvundet, cf. n. 32; teksten kendes fra Terpager 1702 p. 22f. DK 19 Ribe amt, 1, s. 576 nr. 8. Han var gift med Hans Tausens datter Dorothe.
- 48) DK 19 Ribe amt, 1, s. 576 nr. 7, epitafiet nu forsvundet. Hele indskriften kendes fra Terpager 1702 s. 43ff., hvor det første vers her er fra indledningen til et 92 vers langt religiøst digt, de to andre udgør første distichon af tre om hans karriere. Det første vers er noget problematisk rent oversættelsesmæssigt: *Mors brevis ars certa est vita et victoria longa*. Hele verset henviser tydeligvis til »vita brevis ars longa«, men den første del af heksametrets indhold er tvivlsomt; enten »døden er kort, kunsten vis« eller »døden er en kort vis kunst«, og ingen af delene giver særlig mening. Da der ikke kan være tale om en skrivefejl hos Resen, for teksten er identisk med Terpagers, er det fristende at rette på epitafiet, og der er faktisk en mulighed: hvis verset har været udenadslære, ville det lyde »mørs brevis års certést...« og da det så skulle skrives ned, har man taget fejl og skrevet adjektivet *certa* i stedet for adverbiet *certe* med betydningen »døden er med bestemtthed en kort kunst, det [evige] liv og sejren er lange« – hvilket giver mening. Ang. *vita brevis, ars longa* (Sen. de brev.vit. 1, 1) se A. Otto, Sprichwörter..., Leipzig 1890 (1962) s. 375, s.v. *vita*.
- 49) DK 19 Ribe amt 1, s. 612 nr. 54, Terpager 1702 p. 54.
- 50) Joh. 3, 16. Det drejer sig ikke om et epitafium, men om en nu forsvunden gravsten, der kun kendes i tegning fra 1776 DK 19 Ribe amt, 1, s. 641f. nr. 39; fig. 478. Hele citatet er her skrevet ud under overskriften »Ultima verba B.D.Ep. Jersini«, salig doktor, biskop Jersins sidste ord.
- 51) DK 19 Ribe amt, 1, s. 616 nr. 61; Terpager 1702 p. 59f.
- 52) DK 19 Ribe amt, 1, s. 603 nr. 36. Resen var bekendt med nævnte Hans Svaning d. Ældres søsterdatter Hans Jensen Svaning provst på Samsø; denne har angiveligt skrevet sin selvbiografi for Resen, der satte den på tryk i Samsøbeskrivelsen p. 40ff.
- 53) Epitafiet nu forsvundet, cf.n. 32, men teksten kendes gennem Terpager 1702 p. 42; oplysningen om de 1000 [Joakims]-dalere fandtes herpå. DK 19 Ribe amt, 1, s. 575 nr. 3.
- 54) *astronomus nobilissimus*; teksten har egentlig »mobilissimus« den mest bevægelige...
- 55) *Historia ecclesiastica... scripta a M. Adamo...* København 1579, RB.
Den danske Krønike, som Saxo Grammaticus skrev halffjerde hundrede Aar forleden... København 1575.
Den XC Psalme, Mose Guds Mands Bøn: Met en kaart Vdleggelse, forfattet udi Ni Predickener. Prentet i Ribe paa Liliebjerg 1593, RB.
Et Hundrede vduaalde danske Viser... Ribe, 1591, RB.

- 56) Epitafiet er nu forsvundet, cf.n. 32, DK 19 Ribe amt, 1, s. 576f. nr. 9, Terpager 1702 p. 23f. Cf. 1. Kor. 2,2.
- 57) Epitafiet er nu forsvundet, antagelig ved restaurering af kirken 1792, DK 19 Ribe amt, 1, s. 574 nr. 1, Terpager 1702 p. 41f.
- 58) *Oratio de vita et obitu reverendi viri Johannis Petri Grundith...* udg. som efterskrift til den nedenfor nævnte *Liber posthumus continens similitudines...* Wittenberg 1567 RB. Oversat af Fr. Moth i Vejle Amts Aarbøger 1926, ss. 133-87. Dette stykke af teksten bærer præg af at være stærkt forkortet, grænsende til det uforståelige. Det er fremlagte forslag er et forsøg på at oversætte så nær teksten og dens grammatik som muligt uden at rette i denne; originalen er ikke til megen hjælp, da der er tale om store spring i teksten. Aarslev p. 203 taler ligefrem om en *oratio parentalis* – de var også (lidt) i familie med hverandre, idet Vedels morfars hustru var Grundiths faster.
- 59) Ill. 9, 312-13 i Wilsters oversættelse; det pudsige er, at Vedel selv i talen bl. Qv kun citerer 1. vers, så man er nødt til at kende fortsættelsen for at forstå vitsen – hvad Resen åbenbart ikke gjorde.
- 60) Cf.n.58, bl. C 4v.
- 61) *profanorum imperiorumqve tumultum in monte [morte] consimilis ipsis impii et profani...*; de ugudeliges og kejserdømmernes støj ved en som de selv ufrom og ugudeligs død... giver dog en slags mening, men næppe den tiltænkte. Det er yderst fristende at rette *imporiorumqve* til *impiorumqve*, da det giver både mening og en smuk *chiasme* – som afskriveren ikke har forstået. *Chiasmen* må være Resens eget værk, da ingen af gloserne findes i originalen (bl. Mr.).
- 62) Matt. 25, 13. Det drejer sig ikke om et epitafium, men om en gravsten, DK 19 Ribe amt, 1, s. 609f.; fig. 450. Terpager 1702 p. 50f. nævner ikke skriftstedet. Tranen er et symbol på årvågenhed.
- 63) DK 19 Ribe amt, 1, s. 562f. nr. 12. Hvad Resen åbenbart ikke har vidst, er at han har epitafium fælles med nedenfor nævnte Ludvig Pouch (død 1681 cf.n. 73), idet denne senere blev gift med Romdrups enke, Dorothea Sørensdatter Vedel, et barnebarn af A. S. Vedel.
- 64) Allerede nævnt p. [630] nr. 2, cf.n. 53. Aarslev p. 202 og 3 nævner ham også to gange, som Joh. Petræus Viburgensis og Joh. Vibergius.
- 65) DK 19 Ribe amt, 1, s. 558 nr. 10; indskriften nu forsvundet, se Terpager 1702 p. 83.
- 66) Iflg. Terpagers præstelist~~e~~ 1702 p. 17 og Resens egen p. [621] døde han 1653. Aarslev p. 203 har også det forkerte 1635 – Resens egen skrivefejl?
- 67) DK 19 Ribe amt 1, s. 618 nr. 64, Terpager 1702 p. 53. Om hustruen Viveke Ægidiusdatter, se Ole Degn 1971 s. 86.
- 68) Iflg. DK 19 Ribe amt 1, s. 617 nr. 63 og Terpager 1702 p. 70 død 1653. Aarslev p. 204 har ligeledes 1663.
- 69) Død 1665, DK 19 Ribe amt 1, s. 600f nr. 30, Terpager 1702 p. 68. Epitafium over denne og hans hustru samt deres slægtning Predbjørn Podebusk (død 1591) opsat af familien 1652; nu forsvundet, antagelig under restaureringen 1843-45, se DK 19 Ribe amt 1, s. 577 nr. 11, Terpager 1702 p. 34f.
- 70) Cf.n. 69.
- 71) Død 1546, gravstenen nu forsvundet, DK 19 Ribe amt 1, s. 637 nr. 19, Terpager 1702 p. 84.
- 72) Død 1639, DK 19 Ribe amt 1, s. 649ff. (Skeels kapel), Terpager 1702 p. 48.
- 73) Død 1681, cf.n. 63. De tre *disticha* er nu forsvundet, kendes kun herfra og fra Terpager 1702 p. 25 med tilføjet årstal 1652. Pouchs krypt: DK 19 Ribe amt 1, s. 658, Terpager 1702 p. 103ff.
- 74) DK 19 Ribe amt 1, s. 563f. nr. 13, Terpager 1702 p. 33, let ændret tekst.
- 75) DK 19 Ribe amt 1, s. 618 nr. 65, Terpager 1702 p. 69.
- 76) DK 19 Ribe amt 1, s. 638 nr. 30, Terpager 1702 p. 71f.

- 77) Død 1650, fra epitafiet kun bevaret ægteparrets portrætter, DK 19 Ribe amt 1, s. 570 nr. 17, teksten Terpager 1702 p. 39.
- 78) Terpager 1702 p. 80.
- 79) DK 19 Ribe amt, 1, s. 610f. (ikke hos Terpager 1702).
- 80) Død 1578, messingplade med portrætmedaljoner, stjålet fra domkirken i 1981... DK 19 Ribe amt 1, s. 574 nr. 2, Terpager 1702 p. 30f.
- 81) Død 1632, DK 19 Ribe amt 1, s. 610 nr. 50, Terpager 1702 p. 50.
- 82) Død 1563, gravstenen sat over hende og hendes efterfølger Katrine, død 1567, DK 19 Ribe amt 1, s. 601f, Terpager 1702 p. 84. Poul Neomagiensis/Neofnagus/Noviomagus (DBL), vel egl. Neumagen (død 1571) var hofpræst hos Christian III og senere hos dronning Dorothea.
- 83) Om kirkegården se Terpager 1736 p. 360, DK 19 Ribe amt 1, s. 121-44.
- 84) Ligeledes kirkegård, Terpager 1736 p. 304 (navn), 358. Træet fældet onsdag efter Mortensdag 1560. Årsag: Rostoch s. 21: »at Bispen M. Hans Tausan ikke kunde sove for dends Kna-gen og Brusen«; Ditlev Hansen Guldsmid (Degn 1971 s. 147): »far M. Hans Tausenzen kunde icke soue far krager«. Resen må have kendt Ditlev Hansen Guldsmids optegnelser, for han citerer dem adskillige gange senere, f.eks. de gamle markedspriser (cf.n. 270). Disse optegnelser stammer fra det såkaldte Ditlev Hansen Guldsmids Lovhåndskrift (Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 1353b 4°), se herom Ole Degn 1971 s. 73f. Denne aftrykker hvad Ditlev Hansen kalder »Underuisinge huad sig er thilldragene her udi Ribbe aff gamelle thid« ss. 145-50. Resen har muligvis kendt til flere af disse gamle Ribeborgeres optegnelser, f.eks. Jakob Rasmussen Holst Guldsmid (Ole Degn 1971 nr. 36) – cf.n. 256. Peder Terpager excerperede adskillige af disse gamle optegnelser, bl.a. ovennævnte Jakob Holst i »Annotations Petri Terpager, (Universitetsbiblioteket Oslo, MS 8°, 77, mikrofilm Rigsarkivet, København).
- 85) Indtil Niels Glud er listen identisk med Terpager 1702 p. 19f. Herefter indsætter han Iver Iversen Hemmet, senere biskop, 1596-1614, og han har også en »lector designatus« Jørgen Chistensen i 1664.
- 86) Hele dette afsnit svarer stort set til Huitfeldt BK's beskrivelse af de to bisper Elias og Radulf, nr. 8 og 9, flere steder er der tale om en direkte oversættelse heraf, cf.n. 87. Se endvidere Kinch I, s. 28.
- 87) »Der Bispen vilde giøre Vincentium sin Capelan til Canick, bleffue Brødrene wens i Capitlet, oc sloge huer andre grummeligen met Neffuer, oc Bispens offuerkiortel bleff sønderreffuet, oc Mester Bonifacius, Scolasticus oc Canick, bleff ilde slagen...« citeret som eksempel på, hvor tæt en latinsk oversættelse af Huitfeldt BK det er; dette er generelt for de steder, hvor Bispekrøniken har været i anvendelse.
- 88) Oversat af Huitfeldt BK nr. 9.
- 89) Huitfeldt BK nr. 26. Iflg. Kinch I s. 337f. skulle de for optagelse betale 80 rhinske gylden fordelt med 35 til domkirkens vedligeholdelse, 35 til fælleskassen og 10 til egen stedfortræder.
- 90) Kinch I s. 90.
- 91) Skrivefejl for 1318, så der er orden i kronologien; dateret »langfredag 1318«, signeret Jens [Hee] biskop af Ribe, se Kinch I s. 156f.
- 92) Iflg. Terpager 1736 p. 177 nr. 3 Valdemar II Sejr, datum in Sild Anno MCCVI, Kinch I s. 41.
- 93) Terpager 1736 p. 179 nr. 8.
- 94) Terpager 1736 p. 182f. nr. 15.
- 95) Iflg. Terpager 1736 p. 186f. nr. 22 i 1441, Kinch I s. 312.
- 96) Terpager 1736 p. 187f. nr. 23. Intet fra 1452. Kinch I s. 325.
- 97) En anden hånd har i marginen tilføjet »v. 1484 5/2«. Kinch I s. 389.

- 98) Kinch I s. 468.
- 99) Kinch II s. 49ff.
- 100) Kinch II s. 88.
- 101) Jeg kan ikke finde noget herom, men efter det særlige frihedsbrev 8/4-1551 (cf. n. 99) skriver Kinch II s. 496, at »De senere Konger stadfæstede ganske i Almindelighed Ribe Kapitels Privilegier«.
- 102) Formentlig i forbindelse med hans valg til konge. Senere udlagde han kapitlernes gods til ryttergods, Kinch II s. 497.
- 103) Om embedet Terpager 1736 p. 148ff. Navnelisten (p. 151) har Valter og Radulf uden år, i 1215 en Tuve efterfulgt af Lauge, de resterende i rigtig rækkefølge fra 1602 til efter 1681 (Hegelund). Kinch I s. 597ff., II s. 510ff.
- 104) Terpager 1736 s. 153f. Hans liste kender ingen Henrik Lange og af de øvrige var Kasper Mule først. Kinch II s. 513f. har en Tyge Lange.
- 105) Terpager 1736 p. 156f. kender ingen kantor af dette navn. Kinch II s. 5154f. har »Gunde Lange til Brejninggård... til 1652«. Ikke at forveksle med Gunde Lange til Tornumgård, domdegn, død 1547.
- 106) Domdegne eller dekaner, Terpager 1736 p. 152 kender ingen før 1360. Kinch I s. 598 har »Broder som Dekanus fra 1145 og Menard som Dekanus ca. 1165«, id. II s. 512f.
- 107) »Pallium episcopale (quod vernacula lingua Chor-Kaabe vocatur)« Terpager 1736 p. 198. Egl. iflg. teksten i »attalisk arbejde« (Attalico opere), dvs. indvævet med guld, da denne teknik iflg. Plinius (NH 8, 48, 74, §196) var opfundet af kong Attalos III af Pergamon. Om korkåber og faner, se listen Terpager 1736 p. 215f; DK 19 Ribe amt 1, s. 404ff.
- 108) Puggård, se Kornerup I, kap. 4 s. 84ff. Biskop Kristjern grundlagde nu ikke skolen, Id. kap. 3, s. 39. Huitfeldt BK nr. 17: »... da haffuer hand... stiftet en Trivials Skole i Ribe, oc gaff til Skolebørns nytte oc Hielp, it Steenhus, som heed Pugegaard... [og] Gods der til... 24 Læster korn... Aff huilcken Indkomst der bleffue Aarligen tiue fattige Skolebørn for-sørgede til Føde...«
- 109) Med undtagelse af at den første, Jens Knudsen Holm (ligeledes lektor) mangler, er listen identisk med Terpager 1702 p. 147ff. og 1736 p. 492ff. Navnetilføjelser og -ændringer stammer herfra.
- 110) Matthiæ Porsii De nomenclaturis Romanis recens Danice factis, Frankfurt a.M. 1594, RB.
- 111) Kinch II s. 243 kender kun historien herfra.
- 112) Aarslev p. 191 specificerer, at det drejer sig om Knytlingesaga og har også denne oplysning, dog med det forbehold at forfatteren – forskellen taget i betragtning – kan have taget fejl.
- 113) Aarslev p. 209 specificerer, at det drejede sig om fire stifter, nemlig Slesvig, Ribe, Århus og Odense, iøvrigt fra Huitfeldt BK bl. Br.
- 114) Joh. Laurentii Series et vita ... København 1591, RB, se indledningen. Hver biskop får fire disticha, disse er nr. 2 og 3 om Leofdag.
- 115) episcopus designatus; betegnelsen stammer fra det antikke Rom, hvor en mand, der var udpeget til f.eks. consulembedet betegnedes consul designatus; cf. lector designatus n. 85.
- 116) Cf. n. 114. Versene udgør 3. og 4. distichon. Der er vrøvl med sidste vers, der i Uldall lyder: perfida furti vædent cito crura fugæ. Der eksisterer ikke et verbum vædo. Skanderer man verset, ligger cæsuren efter »-væ«, så furtivæ lægger sig til fugæ og dent er verbet med perfida crura som subjekt. Dette er også ordlyden hos Aarslev p. 211. Uldallafskriveren har altså ikke forstået dette pentameter. Problemet bliver udbygget i kraft af originalen, hvor vers 7 og 8 lyder: ... ut ipsum/perfida furtivæ dat cito crura fugæ. Denne sætning er

også meningsløs: ut-sætningen med indikativ bliver sammenlignende, der er to objekter, hvoraf det ene (ipsum) er forkert, det burde have været »se«. »Dent« må være Resens egen rettelse af »dat«.

- 117) Aarslev p. 211 oplyser, at han blev indviet af ærkebiskop Adalbert af Bremen i 1065; Huitfeldt BK fortæller, at han findes i »den Bremiske Krønike«, men »vaar kun forsendt did at predicke, icke annammet for nogen Bisp...«.
- 118) Aarslev p. 211 opgiver årstallet 1135, Huitfeldt BK har 1130, hvilket må være en trykfejl for 1134, det drejer sig om Slaget ved Fodevig, som han godt kender, se Danm. Riges Krøn. I s. 211. Anno 1135 i Aarslev ligner lidt en tilføjelse i forlægget, som han ikke vidste hvad han skulle stille op med; den hører snarere til efterfølgeren Notelius (Nothold), idet Huitfeldt opgiver 1135 som hans indvielsesår, og Aarslev fortæller kun, at han »sedit Anno 1139«, nemlig året for drabet på Erik Emune.
- 119) subita morte ipsa in æde sacra oppressus est; ordret kan det læses »at han efter en pludselig død blev trykket ned (dvs. begravet) i selve kirken«. Aarslev p. 212 har det mere håndfast: subita morte in æde sacra extinctum Johannis Laurenti sequens innuit distichon, dvs. »at han blev udslukt af en pludselig død i kirken hentyder flg. distichon af H. L. til«. Aarslev tilføjer årstallet 1152, men om det er for indvielse eller død fremgår ikke; hos Huitfeldt er det indvielsesåret. Det er 4. distichon hos Amerinus (cf.n.114).
- 120) Aarslev p. 212 angiver »ca. 1172«.
- 121) Aarslev p. 212 har »floruit 1180«.
- 122) 3. distichon, cf.n.114.
- 123) Aarslev p. 212 har, at han blev biskop 1214.
- 124) Tavlen hang i Løgumkloster kirke, se indledningen. Aarslev p. 213 »floruit anno 1231«.
- 125) Aarslev p. 213 »anno 1245 ordinatus«.
- 126) Aarslev p. 213 »An. 1316«.
- 127) Aarslev p. 213 »sedit An. 1328«.
- 128) 1. og 4. distichon, cf.n.114. Et uoversætteligt ordspil på Magnus – Mogens og magnus – stor.
- 129) Luther gjorde det ihvertfald ikke. Transsubstantiationslæren blev vedtaget på Lateransynoden i 1215, nemlig at elementerne brød og vin forvandles til Kristi legeme og blod, når præsten i messen udtaler indvielsesordene over dem – og vedbliver at være det. For Luther var det kombinationen af ord og handling, der betød noget. Kristi nærværelse består ikke i, at brødet og vinen bliver forvandlet – de forbliver hvad de er – men Kristi legeme og blod er »i og under brødet og vinen ved Kristi ord befalet os kristne at æde og drikke«. Se R. Arendt: Tænkning og Tro, København 1967 s. 200. At transsubstantiationslæren er kommet ind i billedet her kan være en lutheransk overfortolkning enten af »nisi consecratum«, forstået som »samtidig med at de gav sakramentet«, eller af Huitfeldts tilføjelse til statutterne i BK: »Disse Statuta giffuer tilkiende, at forneffnde Bisp haffuer haft nogen Omsorg for Kirckernis [åndelige] gods, i den store Papistiske Blindhed«. Resen besad iøvrigt en »M. Cornelii Tectomurgi Defensio Transsubstantiationis, Köln 1597«.
- 130) Faktisk skriver han, at »hun annammede ... fem tusinde løde Marck, regnendis for huer Marck, 40 skilling usuales i Riberby...« men ikke at de er nutidige, og han sætter årstallet til 1400; se imidlertid Kinch I s. 267f.
- 131) Aarslev p. 214 »Anno 1418«.
- 132) »Tro stadelig, saa haffuer du ædet«, Huitfeldt BK nr. 24, der gengiver disse statutter.
- 133) Brevet findes i Huitfeldt BK nr. 25. Se Kinch I s. 319f.
- 134) Aarslev p. 214 »munus iniit 1456«.
- 135) Teksten har faktisk »dubitarent«, at de skulle tvivle ved deres sognekirker, for »habita-rent«, at de skulle bo.

- 136) »Sarculas« må være en skrivefejl for »sortilegas« e.lign. Huitfeldt BK nr. 26: »At Besvæ-rere, Spaamend, Bagtalere paa Rycte oc Gods, oc Manddrabere, som haffde ihieslaget nogen, met beraad Raad, Gierning oc Befalning, oc icke vilde giøre Penitentz...«
- 137) Aarslev p. 214 »Ann. 1466«.
- 138) Ordret oversættelse af Huitfeldt BK nr. 27 helt ned til tallenes opstilling.
- 139) Aarslev p. 214 »Anno 1484«.
- 140) Panormitanus eller Nicolaus Tudeschi, retslærd, ærkebiskop af Palermo 1434, død 1445. Det drejer sig om »Comm. in V decretalium Libros«, Venedig 1492, se Terpager 1736 p. 228. I RB fandtes »Panormitanus super Decretalium libros ... Lugd. [Lyon] 1559 Volumina IV«.
- 141) Aarslev p. 214 »Anno 1494«.
- 142) Fra samme række bestemmelser som tidligere nævnt, cf.n.90.
- 143) Susanna, Comicotragædia, 1578 (ed. A. Jørgensen, København 1972) Et »Compendium Geographiæ« har det ikke været mig muligt at finde; mon ikke det er en skrivefejl for »compendium Ortographiæ« og skal være »Epitomes ortographiæ Aldi Manutii compendiolum« 1579. Af digte kan nævnes »De natale Domini nostri Jesu Christi« Køben-havn 1563; to digte i Vedels Grundith-udgave (cf.n.58); »Epigrammata Philippi Melanch-tonis selectiora« Frankfurt a.M. 1583, der også indeholder egne digte.
- 144) De såkaldte »Almisseboder«; se Kinch II s. 250f.
- 145) På Resens eget byprospekt: »en banche, Kaldis Vittenbierng, hvor der har forudm ligget et Capel, for reisendes Folck at holde messe udi«, det såkaldte Hellig Kors Kapel; se DK 19 Ribe amt 2, s. 851f.
- 146) Prædikatorbrødrene eller prædikebrødrene, dvs. Dominikanerordenen.
- 147) Kinch I s. 381: »Det derom udstedte Brev er neppe bevaret, og dets Indhold kjendes kun temmelig ufuldstændig af en Beretning hos Resen i hans Atlas«.
- 148) in cuius quadam hic narratur charta; hic rettes til hoc, da der ellers mangler subjekt, og hic er meningsløst, da stedsbetegnelsen er angivet »in quadam...«. Se iøvrigt Kinch I s. 156f. og nedenfor n.150.
- 149) quod...eis non successu cum se sperare dicit. Der er ikke mening i successu hverken som substantiv eller som 2. supinum. Cum er ligeledes overflødig, da sætningen er indledt med quod. Jeg tror at »successu cum« er en fejllæsning for »successurum«, der så udgør verbet i en acc.c.inf. »quod...successurum...sperare dicit«.
- 150) Om denne strid se Terpager 1736 p. 304 (dvs. 404, da der er en trykfejl, hvorfor henvis-ningen i DK 19 Ribe amt 2, s. 154 n.63 også er forkert) -415; han citerer ligeledes Jep Skr-i-ver: »Anno Christi 1494...der Grael [Gradual] bogen blev skreven til Riber Domkir-cke...hvilket Gud give, oc Her Sanctus Nicolaus!« (p. 414).
- 151) Aarslev p. 217 oplyser grundlæggelsesåret 1115.
- 152) Ditlev Hansen Guldsmed (cf.n.84): »Anno 1607 paa juledag matte først alle erlige dænde-quender oc erlige piger gaa medt thieris kober paa thieris halls effter som dett 14 dage thill forne bleff vedtagene paa raadhuetszet aff bargemestere och radt...effter lensman-dens begiering...oc der som nogen erlige danequende eller pige beffondis medt kober paa hoffuedit...vndtagene dieris hoesbonde...wurde døde...thaa haffuer bysune beffal-linge strax att riffue koben aff thieris hoffueder...« Se Kinch II s. 262.
- 153) Aarslev p. 218 kalder ham Georgius, Jørgen. Listen findes Kinch I s. 659, II s. 481; Rostoch s. 74.
- 154) Aarslev p. 219 mangler Brochmann og hævder, at Worm »stadig er i live og nyder sit embede« – hvad han også var, han døde først 1707. Han giver også den oplysning, at han var den første i Ribe, der fik titlen præsidet (præses) af kongen – hvorfor borgmester-embedet fortsatte. Rostoch s. 74f. Kinch I s. 635, II s. 625.

- 155) Terpager 1736 p. 460:
 »At:elske:Retferdighed:i:Dom:
 Ok:rette:were:from:
 Ok:reen:emod:hin:Neste:
 Holde:Gud:til:wen:er:Raadmand:thend:besthe. 1564«.
- 156) Egl. »Tilsidst tilbyder borgernes huse sig at være her...«.
- 157) Et multo ante Canuti Episcopi Wiburgensis ibidem anno 1504 Typis descripto; som sætningen står, er den meningsløs. Tilsyneladende skal det være en absolut ablativ, men subjektet mangler – måske har afskriveren troet, at multo...descripto udgjorde en sådan, men multo må høre til ante. Verbet »var udkommet« har jeg underforstået fra den foregående sætning, således at »ibidem anno 1504 Typis descripto« bliver parallelt med »anno 1592 Ripæ typis exarata«. Som subjekt har jeg neutralt tilføjet »en bog« – Aarslev p. 220 taler om »Canuti Episcopi Viburgensis expositiones Juris Cimbrici«, som Resen selv kalder »Jutiæ Leges, Latine cum notis Canuti Episcopi Wiburgens. Ribe 1504« RB, genudgivet i »Danmarks gamle Landskabslove«, bd. IV 1945. Se H. Høirup: »Biskop Gunner og Jyske Lov« i »Humanister i Jylland« København 1959, s. 21 og Kinch I s. 425. Den nævnte Passionshistorie må være Vedels egen »Historien om Jesu Christi, vor Frelseris, Pine oc Død...« Ribe 1592, RB. Liljebjerget bliver på Brauns byprospekt kaldt »Uraniscus Vellejanus« pga. sin kuppel – se fig. 6 og Wegener 1842 s. 188f., 168f.
- 158) Terpager 1736, p. 697. Trap s. 671.
- 159) Kroman s. 3 nr. 1.
- 160) Kroman s. 4 nr. 3.
- 161) Kroman s. 5 nr. 4.
- 162) Kroman s. 5 nr. 5.
- 163) Kroman s. 7 nr. 7, s. 62 nr. 11.
- 164) Kroman s. 63 nr. 13.
- 165) Kroman s. 67 nr. 19.
- 166) Kroman s. 6 nr. 6.
- 167) Kroman s. 7 nr. 7, cf. n.163.
- 168) Aarslev p. 221 kalder dem »Rhadamanthiske« efter Rhadamanthys, underverdenens dommer. Hans sagdes at være ophavsmand til blodhævnen (jus talionis), se Aristotel. Ethic. Nicomach. V p. 1132b 25: »... Rhadamanthys' regel: Lider en mand hvad han øved, da sker retfærdighed fyldest...« (Niels Møllers oversættelse).
- 169) Her og i det efterfølgende oversætter Resen sit eget forord til »Nonnulla antiqva jura...« (se indledningen), hvorfor jeg citerer det her: »Den der stier otte Skillinhs Værdi, skal hengis oc er det mindre værd, da skal ham gifves Tiufve-Brende« Der er iøvrigt tale om citater fra retten, men det pudsige er, at det er de samme eksempler, han fremhæver. Se. endv. Kinch I s. 624-35, II ss. 652-82.
- 170) »Den der ickun vil beskaade nogen med Knif, oc dog icke gjør det, hans Haand skal igien-nemstingis med en Knif«.
- 171) »Den Quinde som bedrifver Tiufverj skal lefvendes i Jorden begrafvis, hvilket skulde skee for den Qvindelig Æris skyld. (Men der til var andre Raad: I Engeland bindis Skjørtet sammen førend hun blifver hængt; I Danmarck halshugis de, eller strygges til Kaget)«.
- 172) »Men end oc holdt for den strengeste Ret...« se indledningen. Ordsproget findes hos Hans Laugesen i en tale fra 1551, se Kinch I s. 116, s. 671.
- 173) »Den der befindis med en Ectemands Kone, hand skal treckis af hende igiennem Staden, den ene Gade op oc den anden Gade neder ved det samme Lem hvor med hand gjorde Synden (hvilket er retteligen oc i Gierningen mere end at staa aabenbare Skrift)«.

Kinch I s. 628f. beskriver straffen som »Beskjæmmelse, nemlig med et Optog, hvori begge...skulde gå...men som rigtignok var så vidunderlig usømmeligt, at jeg næsten anser det for umuligt, at det, selv på hine Tider, har kunnet bringes i Anvendelse«, og oplyser i noten, at »det er forresten en af de Bestemmelser, som ordret ere tagne af den lybske Ret«. Der kendes ingen danske, men derimod et svensk eksempel så sent som fra 1587, se H. K. Kristensen: Riber-ret og Talionsprincippet, Fra Ribe Amt 18, ss. 150-53.

- 174) Kroman s. 61 nr. 10.
- 175) Kroman s. 63 nr. 13, cf.n.164.
- 176) Dvs. 3/9-1320, Kroman s. 66 nr. 17.
- 177) Kroman s. 66 nr. 18.
- 178) Kroman s. 72 nr. 25.
- 179) Kroman s. 84 nr. 28.
- 180) Kroman s. 90 nr. 36.
- 181) Kroman s. 102 nr. 50.
- 182) Kinch II s. 47f.
- 183) Kinch II s. 84.
- 184) Jeg har ikke kunnet finde en stadfæstelse af Ribe privilegier fra Christian IV's hånd i 1596, men det var det år, da han kom fri af sin formynderregering og følgelig stadfæstede privilegier, som skik er, når en ny konge kommer til magten, f.eks. Middelfart i 1596, Bogense, Assens og Nyborg i 1597 (Se Atlas Danicus IV, Fyn).
- 185) Kroman s. 63 nr. 13, cf.n.164 og 175.
- 186) Kroman s. 64 nr. 14.
- 187) Kroman s. 65 nr. 16.
- 188) Kroman s. 68 nr. 20.
- 189) Kroman s. 72 nr. 25.
- 190) Kroman s. 83 nr. 26.
- 191) Iflg. Kinch I s. 324 gav han ikke byen nogen privilegier før 1450. Det må dreje sig om den såkaldte småtold, der overalt hvor jeg er stødt på den, har udgjort to skilling, hvorfor jeg har oversat »as« med skilling, selvom de plejer at hedde »solidi«.
- 192) Kroman s. 88 nr. 33.
- 193) Kroman s. 89 nr. 34.
- 194) En anden hånd har i marginen tilføjet »v.1483 23/5«, hvilket i forbindelse med kong Hans også lyder mere sandsynligt. Aarslev har det rigtige årstal 1483 med p. 221.
Kroman s. 91 nr. 37.
- 195) Koldinghus 2/11-1491. Kinch I s. 388.
- 196) Kroman s. 93 nr. 39.
- 197) Kroman s. 94 nr. 40.
- 198) Kroman s. 96 nr. 42.
- 199) Det store Ribermarked ved Vor Frue fødsel, dvs. 8/9.
- 200) Kroman s. 97 nr. 43.
- 201) Kinch I s. 435f.
- 202) Kroman s. 100 nr. 49 (Christine)
- 203) Kroman s. 102 nr. 50 (Christian II).
- 204) Kroman s. 138 nr. 7.
- 205) De tyve mark er i Uldall skrevet ud både med tal og bogstaver.
- 206) Kinch I s. 473f.
- 207) »Den lille gamle told« som ripenserne ellers havde været fri for; den skulle kun betales af fremmede. Pålagt dem i 1514, men ophævet igen af Frederik I i 1529.
Se Kinch I s. 429f.

- 208) 1583 må være en skrivefejl for 1533 – subjektet er stadig Frederik I, og dette årstal er også opgivet hos Aarslev, og så bliver der iøvrigt orden i kronologien. Det må dreje sig om en ophævelse af Christian II's tidligere nævnte privilegium for Vardeborgerne, cf.n.204.
- 209) Se Kinch II s. 7f.
- 210) Det skete først 1550, se Kinch II s. 47f.
- 211) Se Kinch II s. 31ff.; »per modios et ulnas«, ulna, en alen. Modius kan betyde både måde (smørvægt) og skæppe (kornmål). Se Poul Rasmussen: Mål og vægt, København 1967.
- 212) Jeg har ikke kunnet finde noget herom, men om byens pligt til at udruste skib, se Kinch I s. 656ff., II s. 75ff.
- 213) Se Kinch II s. 41ff.
- 214) Noves må være en fejlskrivning for naves, fartøjer; ordet noves eksisterer ikke. Selve bestemmelsen har jeg ikke kunnet finde noget om.
- 215) Se Kinch II s. 45f.
- 216) Nye Lödöse ligger i nærheden af Varberg på den svenske Kattegatkyst. Ripenserne deltog i sildefiskeri langs de norske kyster, se Kinch II s. 870f.
- 217) Exteras, fremmede kvinder, må være en fejlskrivning for exteros. Se Kinch II s. 868.
- 218) Ordret står der, at han ikke ville udføre varer fra Ribe, men det er vel næppe en forbrydelse. Enten er nolentis en fejlskrivning for volentis, hvilket i mine øjne er en noget svækket formulering, eller også er der faldet et verbum, desistere el.lign. ud af sætningen. Se Kinch II s. 867f.
- 219) Dette har jeg ikke kunnet finde noget om. Bagervæsen: Kinch II s. 695ff.
- 220) At der ikke måtte være skorstene i stråtte huse i 1554; forbuddet mod stråtage kom først i 1580, Kinch II s. 174ff.
- 221) Dette har jeg ikke kunnet finde noget om; i 1552 blev udstedet et generelt forbud mod al slags handel af udlændinge langs Vesterhavskysten, se Kinch II s. 868.
- 222) Der eksisterede et forbud mod, at norsk tømmer blev ført ud af rigerne uden kongelig til-ladelse, Kinch II s. 819.
- 223) Denne bestemmelse har jeg ikke kunnet finde noget om. Om fattigvæsen og hospital: Kinch II ss. 772-814.
- 224) Ripas abiguntur; egl. »føres væk til Ribe« – man skulle tro, at der var faldet en stedsbestemmelse ud, da abigo ikke kan forbindes med det nåede måls akkusativ. Det drejer sig om kreaturer, der er ført til Ribe, men ikke solgt der, og skal føres tilbage igen. Kinch II s. 143f. Om torvedage se Terpager 1736 p. 678.
- 225) Se Kinch II s. 171f.
- 226) »Fremdeles anvendtes disse Ting til sådanne Henvendelser, som skulle rettes til Alle og Enhver, såsaom Opbydelser af Jordskyld...Forbud...« Jeg har ikke kunnet finde noget om den pågældende bestemmelse; om byting se Kinch II s. 652ff. (citatet s. 657).
- 227) Se Kinch II ss. 185-90.
- 228) Det må være meningen. Sætningens verbum er defendet, altså futurum, »der vil forsvare ret og billighed«. Hele perioden er styret af judicare, hvilket kræver sekundær tidsfølge; men som det fremgår af »si peccaverint« er det glippet for skriveren – hvilket dog ikke gør futurum anvendelig. Man må enten rette til defendit, hvorved betydningen bliver generel, »som forsvarer...«, og den sætning er ret overflødig, eller til konjunktiv defendat, »som skal forsvare...«, der giver udmærket mening. En anden mulighed er, at skriveren måske har troet, at verbet var sammensat defen-do, så det var konjunktiv.
- 229) En yderst stridbar herre, der ustandselig lå i klammeri med hvemsomhelst, se Kinch II ss. 122-36; den omtalte sag var i 1586.
- 230) Mon ikke 1578 er en skrivefejl for 1587? Denne befaling er affødt af branden 1580 og date-rer sig til 27/11-1587, se Kinch II s. 176f.

- 231) Egl. »fra et almindeligt forbud, ved hvilket det var forbudt alle, at...«.
- 232) Se Kinch II s. 823.
- 233) Se Kinch II s. 820.
- 234) Jeg har ikke kunnet finde noget herom. Den nye bro eller Nybro førte over Tved Å nord for byen, se Kinch II, s. 568, og den var blevet ombygget 1601.
- 235) Se Kinch II s. 824.
- 236) Se Kinch II s. 853.
- 237) Se Kinch II s. 824.
- 238) Iflg. Aarslev p. 222 ex portu territorii, altså fra herredets havn.
- 239) Der mangler et subjekt. Sætningen indledes med »comparatæ« der kræver underforstået »opes« fra marginaloverskriften, hvorfor hovedverbet er i flertal. Herefter følger et »participium inconiunctum«, nemlig provocans, der ikke kan lægge sig til noget. Det må enten rettes til provocantes, så det passer til subjektet, eller man må underforstå sådan noget som »urbs ipsa«. Den første løsning er den grammatisk set bedste, men den anden giver bedre mening – i mine øje. Forresten drejer det sig ikke om skibe (naves), men om eet skib med 80 mand (nautæ) – se Kinch I s. 657, II s. 75f.
- 240) Alia tristia alia læta aut media; egl. »nogle sørgelige, andre glædelige eller midt mellem, hverken-eller« – her fattes det danske sprog et ord, jeg kan ikke få mig selv til at kalde en begivenhed neutral; »en mellemting« er et kompromis, en slags »aurea mediocritas«.
- 241) »Saa drog hand...til Ribe...oc maatte nu ligge der imod sin Vilie, til Vandet afffalt, da vende hand sig en Dag om til sine, oc sagde, Den HERRE, som er offuer alle Herrer, oc en Konge offuer alle Konger, hannem bør oss at ære oc tiene offuer alle Herrer oc Potentater i Verden, som uden Bøsse oc Pil, oc anden Krigsrustning, alleniste ved it Element, kand holde oss imod vor Vilie i denne By, oc hannem maa wi alleniste giffue oss fangen, Hvilen vere Loff, Ære oc Seyer euindelige«. Huitfeldt, Danm.Rig.Krøn. Kong Hans s. 303.
- 242) Det må være pesten i 1565, se Kinch II s. 105f.
- 243) Missa purificationis beata Mariæ Virginis, dvs. Kyndelmisse 2/2. En kvinde var iflg. Moseloven uren i 40 dage efter en drengs fødsel, 80 efter en piges. Når tiden var inde, skulle hun ofre et lam og en eller to duer i templet og blev så erklæret ren – for Marias vedkommende 40 dage efter jul, og Jesus blev fremstillet som den førstefødte samme dag. Nu indvies på denne dag lys til brug i kirke og hjem – Lyset, dvs. Frelseren, Lux Mundi, som prises af Simeon i dagens tekst, Canticum Beati Simeonis: Luk. 2, 29-32. »Resen fortæller i sit Atlas om disse Røvere, at de bleve halshuggede den 6te Februar 1555 i Forstaden« Kinch II s. 55f.
- 244) Mercurius sublimatus, sublimat, en giftig kviksølvforbindelse til desinficering.
- 245) 3/5-1584. Iflg. Kinch II s. 158 døde han dog først to timer senere. Ole Degn 1971 s. 108.
- 246) Kinch II s. 199f. Ole Degn 1971 s. 156, s. 190.
- 247) In Franciscanorum...paludem; palus: sump, kær, mose el.lign. Terpager 1736 har et kapitel »De fontibus et puteis«, hvor han nævner en brønd »ad Franciscanorum vicum«, altså ved Gråbrødregade. En anden mulighed er måske den eng, hvor der blev gravet ler til deres teglværk (Kinch I 436), i en vandfyldt grav eller sådan noget. Det har ikke været mig muligt at finde noget om den pågældende sag.
- 248) Se D. Grønlund: Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker, Viborg 1780 (2. udg. 1973 ved Kirsten Agerbæk) s. 20-33, Egl. 28/8-1610.
- 249) Denne begivenhed har givet anledning til en historisk roman, Per Ulrich: Mordet i Åbenrå 1610, København 1975. Paul von Eitzen (1521-98) var en tysk luthersk teolog, påvirket af Melanchton.

- 250) Ditlev Hansen Guldsmid (cf.n.84): »Den samme forschreffhe dag 25/1 bleff Albrett Skell thill Wenner gard oc dømt thill døde oc bleff affhogenn paa Harsens taroff aff Harsen bødell den 27. dag januari, far hand drebte Niels Jensen, fød i warder, hand gik aff landtz thing i Wibarig«. Det drejer sig om Albert Skeel til Jungetgård, Danske Saml. 2. r. 3, s. 369.
- 251) Ditlev Hansen Guldsmid (cf.n.84, fortsættelse af citatet i n.83): »Same farschreffne 27. januaris bleff Krestoffer Rosenkrantz thill Koxbølle oc Høxbro dømt erløs, for en falsk breff, hand bar wdj rette paa 5000 dr. oc breffuet bleff kend falsk, och strax bleff guldkieden thagen aff hans hals oc suerdett fra hans side oc støtt baglangs wdaff dørin [ex Palatio] oc strax med vj drauandter bleff ført fangen thill Skanderbarig. Och strax vj wgers dag der nest effter hallshogen wdj Kiøbenhaffuen...« Problematisk er formuleringen ex palatio; Ditlev Hansen har ingen stedsangivelse, og Resen tror tydeligvis, at det foregik i Ribe – det var på herredagen i Horsens – så måske har han regnet med, at det var på Riberhus, men det kalder han ellers for »arx«. Se DBL, 1. udg. bd. 14 s. 196f. (Troels-Lund). Iøvrigt er dommen afbildet af Marstrand i Roskilde domkirke Christian IV's kapel (DK 3, Københavns amt 3, s. 1522, fig. 161).
- 252) Iflg. Kinch II s. 222 10/7-1610.
- 253) Se H. K. Kristensen: Hekseprocesser på Vardeegnen, Fra Ribe Amt 7, ss. 397-99, Ole Degn 1971 s. 191 (Jakob Rasmussen Holst Guldsmid, cf.n.84).
- 254) Ole Degn 1971 s. 157, s. 191.
- 255) Ditlev Hansen Guldsmid (cf.n.84): »Den 25. dag, som war S. Pouels dag [25/1] bleff h. Siffuert [Rindschatt] friherren dømt att side fangenn paa Dragsholom for sin mange whørlige wdyds gierninger...«.
- 256) prodigiose, egl. »varselsagtigt«. Ditlev Hansen Guldsmid (cf.n.84): »Anno 1580 den 5. marthj sad hr. Anders, prest paa Førd, paa Riber hus y fruerstoffue, y det same som hand vandt udj en vinde [afslagde vidnesbyrd] och suor, daa bleff buode hans hender fulde med blod vden oc jnden, huilke var en stuor vnder«. Se Kinch II s. 172.
- 257) Fortsættelse af Ditlev Hansen Guldsmid (cf.n.84): »Anno 1627 den 14. februaris bleff her siett...4 suoll paa hemellen, och war omkring huer suoll en stor ring som en hiuell och brende lige som en regnboue meth adskelige farue...«.
- 258) Egl. vinduesrhomben, det rhombeformede stykke glas. En rude er en rhombe, hvorfor både vinduer og kortfarve har fået denne betegnelse. Se Terpager 1736, Appendix.
- 259) Om Miracler, Tegn oc Aabenbaringer, oc deris udlæggelse, København 1631, RB.
- 260) Aarslev p. 227 kalder ham Aurelianus, hvilket er den rigtige romerske kejser – iflg. Aurelius Victor (cf.n.262).
- 261) cum per Sirmium interpretatus ait natum esse... Som sætningen står, må subjektet være indeholdt i verbet ait og interpretatus være participium conjunctum hertil. Dette giver ingen fornuftig mening, idet indholdet af sætningen iflg. konteksten må være at forklare »Dacia Ripensis« ved hjælp af »Sirmium« og ikke omvendt. Endvidere skulle subjektet iflg. konteksten stadig være ipse Cluverus – men det fremgår netop af det foregående, at han ikke forklarer Dacia Ripensis – det er jo herved striden er opstået. Det er fristende at antage, at der er tale om en upersonlig konstruktion parallel med »est confessum«. Det mest nærliggende er at antage, at »interpretatus ait« er en afskriverfejl for »interpretatum sit«. Der er to årsager til denne antagelse: for det første ville det give den ønskede mening, og for det andet ville det gøre cum-sætningen til første led og den efterfølgende hovedsætning til andet led i en chiasme: interpretatum sit, acc.c.inf....acc.c.inf, est confessum. Som tidligere påvist var Resen istand til at lave chiasmer og disse blev ikke forstået af afskriveren (cf.n.61).

- 262) Scripto må være fejl for Scriptor; Sextus Aurelius Victor, romersk forfatter 4. årh. Den nævnte tekst er ikke hans »Liber de Caesaribus«, men den efter ham excerperede »Epitome de Caesaribus« 35, 1, om Aurelian, romersk kejser AD. 270-75.
- 263) Idea Medicinalis Philosophicae fundamenta continens totius doctrinae Paracelsicae, Hippocraticae et Galenicae, Basel 1571, RB. Ambrosii Rhodii disputationes supra Petri Severini Ideam Medicinæ Philosophicæ, København 1643, RB. Davissoni Scoti Com. in Ideam Medic. Philo. Petri Severini Dani. Haag 1660, RB. Værket optræder også i RB i en Erfurtudgave fra 1618. Han har ligeledes skrevet en: Epistola scripta Theophrasto Paracelso in qua ratione ordinis et nominum adeoque totius Philosophiæ adeptæ methodus ostenditur, 1572. Se Stig Veibel: Kemien i Danmark I, København 1939, s. 25ff.
- 264) Nic. Kragii Ripensis tract. de republica Lacedæmoniorum, 1593, RB.
- 265) Det latinske navn Thisa må vel dække over Dis.
- 266) [sic!] Der er iøvrigt ingen spor af denne indvending hos Aarslev; måske er det som tidligere nævnt den »lutheranske lutheraner« Brunsmands værk.
- 267) Ditlev Hansen Guldsmid (cf.n.84): »Anno 1467 gialdt her wdj Danmark en tønde rog 6 ss och en tønde byg 8 ss och thønd honing 7 mk, en thønd smør gialdt daa 6 mk d. Anno 1477 begynte en tønde Rostacker øll først her wdj Danmark att gield 18 ss d, thill forne gieldt den icke wden 10 ss d. Anno 1478 giallt her wdj byen och Danmark en tønnd honing 8 ss d. En guod fied axe gialdt 6 ss gratt, en fied qu 3 ss gratt...« Hele afsnittet er altså ordret oversat, bortset fra at årstallet 1477 er faldet ud.
- 268) Aarslev p. 227 har det rigtige årstal 1542; Resen besad iøvrigt »ecteskabs 26 Articler Stad-festede udi Riibe 1542 udsatte paa Islandsk, MS«.
- 269) Aarslev har det mere præcise udtryk »som Ptolemæus siger har boet her«. Ptolemæus (se note 8) nævner i sin Geografi II bog, kap. 11, 11-12 alle de folkeslag, der (så vidt han vidste) boede i Jylland på hans tid; efter hans angivelser skulle chalerne have boet cirka midt på Jyllands østkyst. Ptolemæus figurerer ikke i Resens bibliotekskatalog, men Resen kan også have haft oplysningen indirekte, for på hans tid var teorien om chalerne ved Kolding (ligesom fundusierne ved Ribe) almindelig, den findes f.eks. hos Pontanus, s. 649 og 660, og Pontanus har iøvrigt (s. 643-53) en oversigt over, hvad tidligere (hovedsagelig antikke) geografer har skrevet om Jylland, og heriblandt også Ptolemæus s. 648-50. Koldings navn har dog hverken noget at gøre med *kalve* eller *chalerie*, men er formodentlig afledt af adjektivet *kold*. (Den ældste form, man har overleveret af navnet, er ganske vist *Kaldyng*, men den ældste form af *kold* er også *kalt*). Det skulle oprindeligt have været navn på fjorden eller åen (altså »det kolde vand«) og så senere være overført på byen, se Danmarks Stednavne, bd. 8, s. 8.
- 270) Skodsborg Å er den samme som Kongeåen.
- 271) Ifølge Trap er dens beliggenhed (efter moderne angivelsespraksis) 55° 29' 31" nordlig bredde og 9° 28' 26" østlig længde.
- 272) På de ældre, mere stiliserede udgaver af byvåbenet er det ikke så tydeligt som på Resens udgave, om planten til højre er et træ; man har allerede tidligere formodet, at det snarere er en blomst, evt. en lilje, og denne formodning er blevet bekræftet, efter at man har fundet en endnu ældre udgave (fra slutn. af d. 13. årh.) af seglet, som ikke har tilhørt byen Kolding, men Skt. Knudsgildet i byen, og Skt. Knudsgilder har netop altid en lilje i deres våben. Se Grandjean, s. 10 og 26-27 og tavle 7a-f. Når man på Resens tid så tydeligt fremstiller planten som et træ, kan det måske netop skyldes, at man har sat byvåbenet i forbindelse med den nedenfor omtalte folkevis.
- 273) Danmarks gamle Folkeviser, bd. 7, nr. 440 A og B.
- 274) Kirken er den stadig eksisterende Skt. Nikolaj.
- 275) Da han forlod Kolding, blev han præst ved Helligåndskirken i København, han blev biskop i 1601 og døde i 1607.

- 276) Forklaringen på historien er, at man ikke vidste noget om Markdanners herkomst (og det ved man stadig ikke), men rygtet ville vide, at han var søn af Christian III og en skomagerdatter. – Det er imidlertid en misforståelse, at Markdanner skulle ligge begravet i Kolding kirke; Resen må have opfattet det, som om det omtalte våbenskjold var afbildet på hans gravsten (som han i så fald selv skulle have ladet opsætte, mens han levede, men det var ganske almindeligt på den tid, som det også fortælles side 138), men Markdanner er faktisk (fordi han ejede Rønninge Søgård) begravet i Rønninge kirke på Fyn, hvor der også, i det nordlige kapel, findes en stor, smuk figurgravsten over ham og hans hustru, se C. A. Jensen, Danske adelige Gravsten, III, pl. 114 og Trap, Danmark, V, 1, s. 250. Markdanner har imidlertid skænket en del inventar til kirken i Kolding, bl.a. altertavlen og prædikestolen, og prædikestolen bærer derfor i en af arkaderne Markdanners våben og navnetræk, og det kan måske være dette våben, der er blevet smurt over med skosvæarte. Stenen med det citerede vers sidder i kirkens indvendige sokkel nær ved døbefonten, se Trap, Danmark VIII, 3, s. 894 og De danske Kirker, bd. 16, s. 30 og billedet s. 27. Verset er på tysk og lyder:

Eigen Nutz, heimischer Neit, kindischer Radt
 Rohm und Troia zerstöret hat.
 Wo Thugent nicht so hoch wird geacht
 als Geburt und Pracht
 das Landt und Regimente Werden übel bewacht
 und in der Lenge gehen der Krebse Genge.

- 277) 1532 må være en fejlskrivning for 1582 (fejlen findes allerede hos Aarslev), han er identisk med Søren Skriver, side 101. Cf.n. 311.
- 278) Hofmans Fundatser IV, s. 685.
- 279) Samme, s. 689.
- 280) Samme, s. 698-99.
- 281) Samme, s. 700.
- 282) Dronning Agnes (som ikke var Erik Menveds hustru, men hans moder) stiftede klosteret ved et brev dateret 14. april 1488. Brevet er trykt i Langebek og Suhm, *Scriptores Rerum Danicarum* V, s. 516.
 Man har iøvrigt nu fundet fundamentet af klosteret; det har ligget på hjørnet af de gader, som nu hedder Klostergade og Munkegade, se Trap, Danmark VIII, 3, s. 934 og Vejle Amts Aarbøger 1906, s. 19-37.
- 283) Jacques Auguste de Thou (1553-1617), fransk statsmand og historiker, skrev *Historia mei Temporis* [Min tids Historie] om perioden 1543-1607. De Thou var selv katolik, men var gennemgående meget tolerant og behersket i sine domme om andre trosretninger – i en sådan grad, at paven i 1609 satte hans værk på Index (fortegnelsen over bøger, som troende katolikker ikke måtte læse). Også som politiker var han moderat; som vicepræsident for parlamentet havde han en stor andel i udarbejdelsen af Nantes-ediktet, som sikrede huguenotterne fri religionsudøvelse og gav dem borgerrettigheder. De Thou omtaler Christian III (også i forbindelse med hans død) i begyndelsen af sin 22. bog (i den udgave, jeg har haft adgang til, Frankfurt 1625-58, er det bd. 1, s. 437), og han roser ham som en »princeps summa animi æquitate ac moderatione«.
- 284) Ifølge Jonas Koldings eget forord (En ny Danmarksbeskrivelse, s. 15-16) kom tilskyndelsen fra Henrik Belov (og altså ikke fra Otto Brahe). Se endvidere note 310.
- 285) Bro herred kaldes også (side 128) Brusk herred, og det er det almindeligste navn på det. Man mener nu, at Brusk må være fremkommet ved en sammentrækning af Broskov, og den eneste lokalitet i herredet, som hedder sådan, findes i Østre Starup sogn; den bro, der indgår i navnet, må så være broen over Vester Nebel Å vest for Østre Starup. For-

- modningen om, at navnet skulle have noget at gøre med Kolding bro, kan nok ikke være rigtig, da der ikke er noget i nærheden af den, der hedder Broskov. Se Danmarks Stednavne, bd. 8, s. 143.
- 286) Kolding, 22. juli 1327. Kroman, s. 109-11. Dipl.Dan. og DRB, 2. rk. IX nr. 424. Både dette og de fleste af de følgende privilegier findes (sammen med mange andre) på en liste (trykt hos Fyhn, s. 186-94), der i 1741 blev udarbejdet over de privilegier og andre dokumenter, der på det tidspunkt befandt sig i Kolding rådstuearkiv.
- 287) Kolding, 21. december 1442. Kroman, s. 111-12.
- 288) Hindsgavl, 15. februar 1447. Kroman, s. 112.
- 289) Høneborg, 18. december 1454. Kroman, s. 117-18.
- 290) Gottorp, 7. november 1460. Kroman, s. 118-19.
- 291) Hindsgavl, 31. marts 1459. Kroman, s. 118.
- 292) Kolding, 29. november 1452. Kroman, s. 112-17.
- 293) Kolding, 26. august 1475. Kroman, s. 120-21.
- 294) Haderslev, 1. marts 1471. Kroman, s. 119-20.
- 295) 30. maj 1476. Repertoriet 2. Rk. 2, s. 552.
- 296) Kolding, 17. april 1483. Kroman, s. 122-23.
- 297) Randers, 13. januar 1492. Kroman, s. 124-25.
- 298) Kolding, 4. marts 1494. Kroman, s. 125-26.
- 299) Kolding, 1. november 1491. Kroman, s. 124.
- 300) Der er tale om et jordstykke vest for Kolding, som hed Præsteløkken eller Fosses Løkke, og som ridder Johan Thomæsen i 1415 havde skænket til sognepræstens bord (dvs. til hans underhold), bekræftelsen er fra 1492. Hofman (Fundatser IV, s. 680 nr. 11) fortæller, at præsten på hans tid (1759) ikke længere havde nogen indtægt af denne grund, »ja man veed end ikke, hvor den har været«.
- 301) 4. december 1526. Regesta 2. Rk., 1, 2. Afd., s. 1417.
- 302) Kanc. Brevb., 1560, 26. juni.
- 303) Kanc. Brevb., 1569, 5. januar.
- 304) Kanc. Brevb., 1570, 26. april.
- 305) Kanc. Brevb., 1570, 30. april.
- 306) Kanc. Brevb., 1580, 18. juni.
- 307) 21. marts 1589. Secher II, s. 529-30.
- 308) Kanc. Brevb., 1596, 27. november.
- 309) Kanc. Brevb., 1641, 12. juni.
- 310) Det er noget omdiskuteret, hvad det egentlig var Jonas Kolding havde udtalt sig for ufor-sigtigt om, men det var i hvert fald noget, som havde fornærmet svenskerne (formodentlig noget i omtalen af den nordiske syvårskrig), for årsagen til forbudet mod bogen var, at en svensk gesandt klagede til kongen over den. Sagen diskuteres af Allan A. Lund i efter-skriften til oversættelsen En ny Danmarksbeskrivelse, s. 119-23.
- 311) Sangen, eller rettere salmen, er trykt i Hans Thomissøns Salmebog (1569, genoptr. 1933 og 1968), s. 360. Søren Skriver er den samme som den borgmester Søren Kjær, der nævnes side 96.
- 312) Den latinske tekst har ordlyden »crimine falsi damnatus«, oversættelsen »dømt for falsk anklage« bygger på en rettelse til »crimine falso«. – Baggrunden for sagen var en teologisk strid mellem Oluf Kock og Resens farfader, professor, senere biskop, Hans Poulsen Resen. Striden havde stået på i længere tid og var endt med, at Kock direkte havde rejst anklage mod Resen for vranglære, men på det her omtalte bispekonvent, som skulle dømme i sagen, blev der fældet den dom, at anklagen var grundløs, og at Kock følgelig måtte anses for en »løgner og calumniator«; tekstrettelsen bringer således omtalen her i

overensstemmelse med, hvad der faktisk skete. På den anden side kunne »crimine falsi«, »anklage for falsk«, måske godt betyde »anklage for vranglære«, men der var ikke tale om nogen *anklage* mod Kock, dommen over ham byggede udelukkende på *jus talionis* (gengældelsesprincippet): han måtte selv lide den straf, han havde ønsket over Resen. Men man kunne måske godt tænke sig, at afskriveren her har opfattet »crimine falsi« på den måde, for da sagen var kommet på afstand, har den nok først og fremmest efterladt det indtryk, at Kock var blevet stemplet som kætter; han og Resen stod teologisk så langt fra hinanden, at hvis den ene ikke var kætter, måtte den anden være det.

Selv om der her er tale om Resens farfader (hvilket jo iøvrigt slet ikke fremgår), viser fremstillingen ikke spor af noget personligt kendskab til sagen, omtalen her svarer faktisk ret nøje til den omtale, sagen får i Wolfs Encomion (s. 29-30). Hele sagen er udførligt behandlet i Bjørn Kørnerup, *Den danske Kirkes Historie IV*, s. 208-13, og samme, *Biskop Hans Poulsen Resen I*, s. 401-39.

- 313) Huitfeldt siger faktisk (*Chronologia II*, s. 26), at det var 1600 mark.
- 314) Huitfeldt, *Chronologia II*, s. 436.
- 315) »Gyldne riddere« er elefantriddere, jvnf. Resens Atlas, Fyn, s. 270.
- 316) Brevet er dateret 24. november 1626, og det er trykt i Kong Christian den Fierdes egenhændige Breve, udgivne af C. Molbech, bd. I, 1848, s. 258-59.
- 317) Byen hed først Frederiksdodde, navnet Fredericia fik den i 1664, men i begge tilfælde er det selvfølgelig rigtigt, at den er opkaldt efter Frederik III.
- 318) Den danske kirke er senere erstattet af den kirke, der nu hedder Trinitatis, den tyske kirke eksisterer stadig, omend meget ombygget, og hedder nu Skt. Michaelis.
- 319) København, 15. december 1650. Secher V, s. 660.
- 320) 9. november 1661. Refereret hos Hugo Matthiesen, s. 37.
- 321) Den latinske tekst lyder »ut non opus sit habitura solvere præterquam dimidium telonii« – det fremgår af femininumsformen »habitura«, at det må være »urbs« (byen), der er subjekt; konstruktionen er imidlertid forkert, da man ikke kan sige »opus habere« med infinitiv, men jeg er gået ud fra, at afskriveren har opfattet det som en direkte oversættelse af »have nødtigt at –«. Formen kan måske også være fremkommet ved en for hård forkortning af teksten, for der var faktisk tale om, at byen skulle være *helt* toldfri i ti år og der efter betale halv told de næste ti år.
- 322) 1 oksehoved var lig med 6 ankre.
- 323) Matthiesen, s. 42ff.
- 324) Denne skat kaldtes »prinsessestyr«.
- 325) Det er rigtigt, at en *vejle* betyder et lavvandet område, et vadested, men man mener nu, at der snarere er tale om et vadested over de åer (Grejs Å, Midtåen og Vejle Å), som løber sammen med Vejle. Se Danmarks Stednavne, bd. 8, s. 1.
- 326) Det var faktisk et sortebrødre kloster, som Frederik I overlod til byen ved et gavebrev, 4. marts 1531, se Kong Frederik I's danske Registranter, s. 279 og C. V. Petersen, s. 56-59.
- 327) Nyborg, 16. august 1327. Kroman, s. 143. Dipl. Dan. og DRB 2. rk. IX nr. 429.
- 328) Vejle, 10. februar 1450. Kroman, s. 147.
- 329) Næsbyhoved, 30. maj 1484. Kroman, s. 149.
- 330) Kanc. Brevb., 1635, 27. marts.
- 331) Samme som i note 329.
- 332) Hofmans Fundatser IV, s. 734-35.
- 333) Se side 57f.
- 334) Denne forklaring ville være rigtig, hvis bynavnet Varde var det samme ord som fællesnavnet *en varde*, men det er det ikke. Den ældste form af byens navn, man har bevidnet, er *Wârwith*, og her er det tydeligt, at navnet er sammensat af to led. Det første, *wara*, bety-

der et udyrket areal, en udmark, og det andet er ordet *with*, som er meget almindeligt i sammensatte stednavne; det er det, der nu er blevet til *ved* (dvs. træ), men på ældre dansk betød det skov, så tilsammen betyder de sådan noget som »skoven ved udmarken«. Se Bent Jørgensen, bd. 3, s. 142.

- 335) Ifølge Trap 55° 37' 13" nordlig bredde og 8° 28' 49" østlig længde.
- 336) Nu eksisterer kun Skt. Jacobi kirke. Skt. Nikolaj sogn blev nedlagt i 1806 og kirken blev brudt ned i 1809, se Danmarks Kirker, bd. 19, hft. 11-12, Kirkerne i Varde og Esbjerg (i det følgende forkortet DK), s. 944 og 946.
- 337) Den latinske tekst har ordet *typice*, som i oversættelsen meget ufuldstændigt er gengivet med »symbolsk«, men det kan desværre ikke oversættes til et enkelt ord; det betegner den metode i bibelfortolkning, som man stadig kalder *typologisk*, og som består i, at man opfatter personer og begivenheder i Det gamle Testamente som »forbillede« (græsk »typos«) på forhold i Det ny Testamente. Den gammeltestamentlige beretning om kobberslangen findes i 4. Mos. 21,8-9, og den typologiske udlægning i Joh. 3,14-15.
- 338) Årstallet er faktisk 1561, DK, s. 928 nr. 2 og fig. 48.
- 339) Årstallet er 1437, se DK s. 902-3 og fig. 25 og 28.
- 340) Huitfeldt, Christian III's Historie, bl. LIIr.
- 341) Gravstenen er ikke bevaret, DK s. 900.
- 342) Denne fundats kendes kun fra omtalen her.
- 343) Det er en lidt mærkelig oplysning, at skabet har været brugt til at opbevare messeklæder i, i betragtning af at det ikke har været ret stort, kun ca. 33 x 43 cm; men der er heller ingen tvivl om, at det ikke har været den oprindelige anvendelse, i den katolske tid har det været et monstransskab, det fremgår tydeligt både af billedet, som forestiller en monstrans, og af indskriften »Ave verum corpus –«, »Hil dig, Kristi sande legeme –«. Sådanne monstransskabe kendes også fra andre kirker, men dette har, så vidt man kan bedømme, været et ualmindelig fint eksemplar. Man har også en tegning af det, som er lavet af Søren Abildgaard i 1774 (og den er formodentlig mere præcis end den, der findes hos Resen), derefter ved man ikke noget om det, men om ikke før er det jo i hvert fald gået tabt, da kirken blev brudt ned. Det er udførligt omtalt i DK s. 956-57, som også gengiver Søren Abildgaards tegning.
- 344) Den latinske tekst har ordlyden »quinque tarium«, men det giver ikke nogen mening, da det sidste ord ikke findes; jeg har rettet *tarium* til *turrium*, idet de fem spidser på figuren også senere betegnes som »turres«, »tårne«.
- 345) Den følgende tekst svarer ikke helt til det, der er skrevet på tegningen; oversættelsen følger ordlyden på tegningen.
- 346) På tegningen står der 15..., og der er tilføjet »Her er de 2 Sijdste Tal af Aars-Tallet bortt-huggne og hentagne af Laagens nederste Hengsell«.
- 347) I håndskriftet er den sidste sætning føjet til senere af en anden hånd.
- 348) Kroman, s. 132-35, mener, at de tidligst kan være fra 1442.
- 349) København, mellem 16. og 22. august 1442, Kroman, s. 131.
- 350) Hindsgavl, 31. oktober 1450. Kroman, s. 136.
- 351) København, 16. december 1514. Kroman, s. 137-38.
- 352) Kanc. Brevb., 1597, 7. november.
- 353) Ribe, 2. april 1483. Kroman, s. 136-37.
- 354) Randers, 13. januar 1492. Kroman, s. 137.
- 355) Vejle, 17. november 1515, Kroman, s. 138-39.
- 356) Skanderborg, 14. november 1608. Secher III, s. 250f.
- 357) Der er nu kun bevaret den sidste af de omtalte stadfæstelser (som også rummer hele den oprindelige tekst), og den er trykt i Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove

- og Byskråer, udg. af Poul Bjerre og Thyge J. Søegaard, bd. II (1908-10), s. 566-73, og også i Samlinger til Jydsk Historie og Topografi I. Rk. bd. 6 (1876-77) s. 246-53.
- 358) Ifølge Trap 56° 21' 34" nordlig bredde og 8° 37' 3" østlig længde.
- 359) Der hersker stadig nogen usikkerhed om den første del af Holstebros navn, men der er dog ingen, der mener, at nogen af de her anførte forklaringer er rigtige. Den ældste form af navnet er *Holstathbro*, og det første led, *holstath*, kan så enten være et fællesnavn og betyde »et hult sted« (nemlig terrænet ved åen), eller et stednavn (der ganske vist ikke er overleveret), som så igen er sammensat af *sted* som sidste led og enten *hol*, »hul«, eller *holt*, »skov«, som første led.
- 360) Danmarks gamle Folkeviser, bd. 3, nr. 151 A og B. Mindre-Alf er en historisk person, den norske jarl Alv Erlingsson, som blev sørøver, fordi han blev gjort fredløs i Norge, men folkeviserne om ham (også Danmarks gamle Folkeviser nr. 150) skyldes vist hovedsagelig senere mytedannelser om ham, se Norsk biografisk Leksikon, bd. I (Kristiania 1923), s. 112-14. Mindre-Alf blev faktisk henrettet af danskerne, men i 1290, så åretallet her, 1299, er formodentlig en fejlskrivning.
- 361) På den ældste kendte udgave af Holstebros våben (fra 1584) er der kun en mand på en hest; det dyr, der senere er føjet til foran rytteren, er imidlertid ikke en hund (selv om det godt kan se sådan ud på den udgave, Resen afbilder), men derimod en drage, så man må nok formode, at man på det tidspunkt, hvor den er kommet til, har opfattet rytteren som Skt. Jørgen. Se Grandjean, Danske købstæders Segl, s. 25 og tavle 5b-e.
- 362) Den omtalte kirke eksisterer ikke mere, den blev brudt ned i 1906 og erstattet af en større. En del af inventaret er dog bevaret og overført til den ny kirke, bl.a. den nedenfor omtalte altertavle, som er en Mariatavle, der er skåret i Nederlandene o. 1520. Se Trap, Danmark IX, 1, s. 74-76.
- 363) Årstallet skal formodentlig være 1547. Se Hofmans Fundatser IV, s. 650.
- 364) Hofmans Fundatser IV, s. 536.
- 365) Danmarks Stednavne, bd. 17, s. 184 oplyser (i anden sammenhæng), at en *barfred* på gammeldansk betegner et fæstningsværk, en mindre, tårnlignende el. med tårn forsynet bygning.
- 366) Ålborg, 21. maj 1552. Trykt i Samlinger til Jydsk Historie og Topografi, I. Rk. X, s. 179-83.
- 367) Dette er en beskrivelse af det, der på dansk hed »forkøb«.
- 368) Den latinske tekst har ordet *pastor*, »præst«, men det må være en fejlskrivning for *prætor*, der er den sædvanlige latinske gengivelse af *byfoged*, og det er det, der står i den danske tekst.
- 369) Både punkt 16 og punkt 21 viser, at den, der har lavet det latinske resumé, ikke har forstået ordet *loug*, som optræder i den danske tekst, og som har en ganske præcis juridisk betydning, nemlig »med mededsmænd«. I punkt 16 hedder det i den danske tekst, at hvis byfogeden har anklaget nogen »for en sag, som ikke er åbenbar«, skal den anklagede være fri, hvis han tilbyder *loug*, dvs. at i sager, hvor den anklagedes skyld ikke kan bevises, skal han frikendes, hvis han, sammen med mededsmænd, vil aflægge ed på, at han er uskyldig. I punkt 21 er det tydeligt, at han har taget ordet *loug* i den nu almindelige betydning (det er samme ord); det er måske ikke helt klart (hverken i den latinske tekst eller i oversættelsen), hvem der skal stille hvem tilfreds, men det er i hvert fald mest nærliggende at opfatte det, som om det er borgeren, der skal stille den fremmede tilfreds; i den danske tekst hedder det derimod, at hvis nogen udenbys mand anklager en borger på byens ting (og anden mulighed havde han ikke, jvnf. punkt 12), »da skal den, der tiltaler, være pligtig der at gøre lougen fuldt«, her er det altså den fremmede, der skal aflægge ed.
- 370) Kanc. Brevb., 1565, 9. maj.

- 371) 16. maj 1647, Secher V, s. 527-28. Brevet er ikke rettet til nogen bestemt by, men er en »Forordning om adskilligt, som er blevet påbudt i den sidste Herredag«.
- 373) Den første del af forklaringen er rigtig; Lemvig har navn efter bugten uden for byen, Lem Vig, og den har igen navn efter landsognet Lem, Danmarks Stednavne, bd. 17, s. 5 og 104. Den anden del er derimod den rigtige forklaring på navnet *Limfjorden* (navnene Lemvig og Limfjorden har nemlig ikke noget med hinanden at gøre); *lim* har oprindelig betydet *ler* (ligesom det tyske *Lehm* og det engelske *loam*, der er samme ord) eller *kalk*, og man mener, at navnet sigter til forekomsterne af moler og skrivekridt langs fjordens kyster, Bent Jørgensen, bd. 2, s. 82.
- 374) Den latinske tekst »qva duo inter se committit rivos a stagno ad sinum means« er rent grammatisk ikke særlig klar, men jeg mener ikke, der kan være tvivl om, at oversættelsen dækker *meningen*; forholdene fremgår også tydeligt af byprospektet.
- 375) Det skete i 1601. Hofman (Fundatser I, s. 269) siger, at biblioteket bestod af »en stor mængde Theologiske, Medicinske og Philosophiske Bøger«. Birket-Smith, Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, som omtaler Anders Lemvigs bibliotek s. 18-19, siger, at der også var megen klassisk litteratur, og han mener, at Anders Lemvigs gave mere end fordoblede bibliotekets bogbestand, s. 98-105 bringer han en fortegnelse over de håndskrifter, der var i biblioteket – men som så meget andet er hele denne samling jo desværre gået tabt ved Universitetsbibliotekets brand i 1728.
- 376) Ifølge Wolf, Encomion s. 31-32 var legatet bestemt for en discipel, som fra Lemvig skole kom til Københavns skole.
- 377) Kanc. Brevb., 1590, 9. august.
- 378) Kanc. Brevb., 1604, 23. maj.
- 379) Kanc. Brevb., 1633, 3. juli.
- 380) Kanc. Brevb., 1621, 17. august og 31. december. Privilegiet fra 31. dec. er trykt i Secher III, s. 711-13.
- 381) 2. marts 1607. Secher III, s. 226.
- 382) Kanc. Brevb., 1642, 26. oktober – indholdet er misforstået, det er ikke byen, men kongen, der ejer de to ejendomme, og i brevet lover kongen byen, at han ikke vil afhænde dem.
- 383) Ifølge Trap er dens beliggenhed 56 5' 27" nordlig bredde og 8 14' 44" østlig længde.
- 384) Den første del af navnet Ringkøbing er landsbynavnet Rindum, Danmarks Stednavne, bd. 17, s. 4.
- 385) Randers, 27. januar 1443. Kroman, s. 167.
- 386) Viborg, 23. oktober 1515. Kroman, s. 167-68.
- 387) 25. marts 1537. Regesta, 2. Rk., 2, 1. Afd., s. 4.
- 388) Kanc. Brevb., 1551, o. 11-23. februar, 1. april og 8. oktober.
- 389) Der er tale om brevet Kanc. Brevb., 1551, 8. oktober, men indholdet er misforstået; de to ejendomme i Sønderby bliver ikke givet til borgerne i Ringkøbing, men til Iver Juul til Stubbergård i Vellinge sogn, som får dem til erstatning for de to i Vellinge, der bliver givet til Ringkøbing, for dem havde han hidtil haft i forlening.
- 390) *Mejer* sigter, som sædvanlig hos Resen, til Caspar Danckwerts værk om hertugdømmerne, som Mejer havde tegnet kortene til. Danckwert omtaler Tønder Amt s. 84-92 og herunder Tønder by s. 85-86. Når der kunne være grund til at omtale Møgeltønder, Tønder og senere Gallehus her, selv om de lå i Sønderjylland, er det, fordi de ikke hørte til hertugdømmet Slesvig, men til de såkaldte »kongerigske enklaver« og derfor også i kirkelig henseende hørte til Ribe stift, ikke til Slesvig, se Trap, Danmark IX, 2, s. 626-27.
- 391) Alle de nævnte værker findes i fortegnelsen i indledningen, side 21ff., Worms afhandling er også, let udvidet, optaget i hans Monumenta Danica (p. 344-439). Alle de omtalte fortolkninger er, sammen med mange andre, gennemgået i Joh. Brøndsted, Guldhornene,

1954 (s. 69-79), som også fortæller om fundhistorien og hornenes videre skæbne. Det først fundne guldhorn, som der her er tale om, havde jo ikke nogen indskrift, men det, der blev fundet i 1734, havde en runeindskrift, og hornene er også udførligt omtalt i Danmarks Runeindskrifter (nr. 11-12, sp. 24-37), som også har udførlige litteraturhenvisninger.

- 392) Worm, Monumenta, p. 341-44 (også oplysningen om slaget ved Immervad stammer fra Worm). Dan.Run. nr. 15, sp. 40-42.
- 393) I Præsteindberetningerne til Worm (s. 211-12) omtales en sten af samme navn, den skal have ligget ved vejen syd for Almind, »huor *vact* i fordumb tid for slottett haffuer uden tuil standen« (ifølge samme indberetning skal der engang have ligget et slot i nærheden). Det er nok svært nu at bedømme, om disse sten har haft noget med hinanden at gøre, eller om der er sket en forveksling; de nævnes ikke i den bevarede indberetning til Resen (Eliassen 1908, s. 171-72), og man kan i hvert fald ikke se efter dem i kirken, for den blev brudt ned og erstattet af en ny i 1887.
- 394) Stenen forsvandt senere, men i 1910 genfandt man et brudstykke af den, som nu står på kirkegården. Worm (p. 445-47) mener, at han med sikkerhed kan læse et ord i anden linje »Harald«, og det er formodentlig rigtigt, se Dan.Run., nr. 36, sp. 60-62.
- 395) I den bevarede præsteindberetning fra Vilstrup (Eliassen 1908, s. 173-74) siger præsten om denne kilde, at »hvad de Gemene herom fabulere, er ikke værd at antegne såsom en Ting, der har ingen vis Grund«. Resen har dog ikke haft svært ved at få noget at vide om den, da den omtales hos Worm, p. 447.
- 396) Som det fremgår af afbildningen, og som Worm også siger (p. 739-41), har bogstaverne ingen lighed med runer; ifølge Worm er det et alfabet, der er opfundet af en alkymist. Stenen findes ikke mere og kendes kun fra omtalen hos Worm.
- 397) Dette er en ordret oversættelse af den latinske tekst »Johannis caput in aversam circumrotatum esse partem«. Årslev (f. 251) har i stedet for »circumrotatum« ordet »detortum«, som snarere betyder »forvredet«, »fordrejet«, dette kunne måske opfattes som en alt for ordret oversættelse af det danske udtryk »hovedet blev fordrejet på ham«, dvs. han blev forrykt, vanvittig?
- 398) De to runeindskrifter fra Pjested omtales her for første gang. Af kisten eksisterer nu kun låget, som er på Nationalmuseet, se Dan. Run. nr. 38, sp. 62-63. Det fremgår ikke, hvorfor der først står *gard* og senere *hard* (denne forskel findes også hos Årslev).
- 399) Stenen er senere taget ud og er nu på Nationalmuseet. Dan.Run. nr. 39, sp. 63.
- 400) Denne indskrift kan ikke længere ses, da klokken er støbt om i 1853.
- 401) Årstallet 1570 må være en fejl; det var i 1559, Frederik II erobrede Ditmarsken, og det passer også med, at Mads Jensen ifølge Wiberg III, s. 137 var blevet præst i Smidstrup i 1530.
- 402) Her siges altså ikke nøjagtigt, hvor de er begravet; traditionen har altid gået ud på, at Gorm og Thyra var begravet i hver sin høj, men det kan formodentlig ikke være rigtigt, da udgravninger tyder på, at der aldrig har været nogen begravelse i sydhøjen. Højene har været udgravet flere gange; om udgravningen i 1861 kan man læse i J. Kornerup, Kongehøjene i Jelling og deres Undersøgelse efter Kong Frederik VII's Befaling i 1861. Kjøbenhavn 1875. Senest er der foretaget en stor udgravning af sydhøjen i 1941-42 under ledelse af Ejnar Dyggve, som har skrevet om udgravningen i Jelling, det gamle kongesæde. Udg. af Vejle Amts historiske Samfund, København 1955, s. 127-97, og i Nationalmuseets Arbejdsmark 1943; hans fortolkning af udgravningsresultatet imødegås af P. V. Glob i Kuml 1969, s. 97-109, se også Harald Andersen, Sydhøjen i Skalk 1985 nr. 3. De to Jellingesten og hele Jelling-monumentet behandles under et i Dan.Run. nr. 41-42, sp. 65-81, hvor der også er en udførlig, kommenteret bibliografi (indtil ca. 1940). Hele for-

- tolkningshistorien er gennemgået i en artikel af Lis Jacobsen, Jelling-stenenes historie gennem tusind aar, Tilskuener 1936, I, s. 1-25.
- 403) Worm behandler den store Jellingesten og beskriver hele monumentet i Jelling p. 326-38. Hele hans beskrivelse af Jelling er oversat og kommenteret af Lis Jacobsen i Vejle Amts Årbøger 33, 1937, s. 1-28.
- 404) Denne oplysning stammer også fra Worm, som nævner opfattelsen (p. 336-37) for at afvise den.
- 405) Saxo siger (X bog, kap. VI) kun, at der ligger en kirke mellem de to gravhøje; den kirke, Saxo kan have kendt, må være den, der stadig eksisterer, eftersom den er fra senest ca. 1100, men udgravninger har vist, at der har været to, eller snarere tre, trækirker før den, så den ældste formodentlig går tilbage til Harald Blåtands tid.
- 406) Den lille Jellingesten omtales hos Worm p. 338-41. I 1926 fremsatte Hans Brix en ny fortolkning af dens indskrift, som gik ud på, at tillægget »Danmarks bod« ikke skulle gå på Thyra, men på Gorm selv; ifølge denne fortolkning skulle det heller ikke være rigtigt, at Thyra overlevede Gorm. Fortolkningen er udførligt fremstillet i Hans Brix, Lis Jacobsen og Niels Møller, Gorm Konge og Thyra hans Kone, København 1927.
- 407) Det er tilsyneladende usikkert, om præsten faktisk havde begået selvmord, se Jens Heltoft, Præsten Søren Steffensen fra Jelling, Vejle Amts Årbøger, 18, 1922, s. 43-53.
- 408) Dette sagn fortælles også i Præsteindberetningerne til Worm, s. 80, se også Oluf Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder, s. 83-84.
- 409) Verset er et latinsk distichon, som lyder:
 Petra Petrum tegit hic animumqve fovet Petra Christus,
 Sic salvum reddat utraqve petra Petrum
 Verset er et ordspil på, at navnet Peder på latin hedder *Petrus*, og sten eller klippe hedder *petra*.
- 410) Bogstaverne er i og for sig tydelige nok, men man kan ikke få nogen mening ud af dem, se Trap IX, 1. s. 472.
- 411) Det fremgår ikke, hvorfor Skt. Theodor kaldes »samme«, men det må formodentlig skyldes, at der i forvejen har været en anden oplysning om ham, som så er faldet ud ved en af forkortelserne af Resens Atlas; man kunne gætte på, at det har været en oplysning om, at kirken har været indviet til ham.
- 412) Der er tale om det samme Brejning, som omtales side 000.
- 413) Det latinske ord, »calx«, kan både betyde »kalk« og »en hæl«; oversættelsen »en hælknogle« er valgt, fordi det fremgår af sammenhængen, at der er tale om et relikvie.
- 414) Verset er et latinsk distichon, som lyder:
 O vita invita, O læti bona clausula lethi
 Hora venit vitæ, cum necis hora venit.
- 415) Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, s. 234.
- 416) Disse sten findes stadig i ydermuren i skibets sydside, se Trap IX, 1, s. 180.
- 417) Sagnet diskuteres af Oluf Nielsen, Skodborg og Vandfuld Herreder, s. 338-40.
- 418) Selv om overskriften Tørring gentages, er det stadig det samme Tørring, der er tale om.
- 419) Indskriften skal læses *Ave Maria*, se Uldall, s. 18.
- 420) Rammen om altertavlen er et dansk snitværk fra beg. af 17. årh., selve alabastreliefferne er engelsk arbejde fra 15. årh. Se Trap IX, 1, s. 276-77 og De danske Kirker bd. 15, s. 310-11.
- 421) Tjørring ligger nu i Herning kommune, se Trap IX, 1, s. 116. Der er tilsyneladende ikke andre vidnesbyrd end dette, om at kirken skulle have været indviet til Skt. Cæcilie, men denne opfattelse kan måske være opstået ved en misforståelse af indskriften på klokken, som ifølge Uldall, s. 107 lyder: *iheesus marianna dominus iacope kampana santeccel*; der er flere skrivefejl i denne indskrift, bl.a. i det sidste ord, der formodentlig skal læses som

sante ecclesie, »den hellige kirkes«, hele indskriften betyder så »Jesus, Maria, Anna, hr. Jakob, den hellige kirkes klokke«.

422) Uldall, s. 234-35.

423) Der er tale om et referat af fundamentsbrevet for Tvis kloster, som findes under Viborg stift sammen med fundamentsbrevet for Vitskøl kloster, Resens Atlas, Viborg Bispedømme, s. 110, se også indledningen side 00.

424) Indskriften skal læses *Acerus filius Tuconis Gabbi et dne Ghide. Deus.* »Asser, søn af Tyge Kabbe og fru Gide. Gud«. Se Erik Moltke, Jon Skonvig og de andre Runetegnere (Kbh. 1956-58), I, fig. 120-21 og II, s. 66.

425) Disse indskrifter omtales også i Præsteindberetningerne til Worm (s. 164-65), hvor præsten har forsøgt at tegne dem af.

426) Denne »oversættelse« af Rishøje må skyldes, at man har troet, at det første led var det samme ord som det tyske *Riese*, »en kæmpe«, der også er almindeligt i sammensætninger ligesom det danske *kæmpe*, men det har det danske ord *ris* ikke nogen forbindelse med. *Ris* betyder oprindeligt »tynd, smidig gren« og derefter »krat«, »småskov« (se Danmarks Stednavne bd. 17, s. XXXVII), så Rishøj må betyde »en høj med kratbevoksning«.

427) Bogstaverne er faktisk til dels tegnet forkert af; i virkeligheden er de alle fire runer, men man kan ikke få nogen mening ud af dem, se Dan. Run. nr. 49, sp. 87.

428) Worm, p. 323-24, Dan. Run. nr. 46, sp. 83-85.

429) Worm, p. 325, Dan. Run. nr. 34, sp. 59-60.

430) Worm, p. 439-42, Dan. Run. nr. 26, sp. 50-53.

431) Worm, p. 442-43, Dan. Run. nr. 25, sp. 48-50.

432) Worm, p. 443-44, Dan. Run. nr. 27, sp. 53.

433) Worm, p. 444-45, Dan. Run. nr. 28, sp. 53-54.

Litteraturliste

Hvis der i teksten er anvendt andre forkortelser end forfatternavn og årstal, er disse angivet her.

Tidligere Resenudgivelser

- Atlas Danicus III B, Bornholm. Ved J. Knudsen, København 1925.
Atlas Danicus II S, Helsingør. Ved J. Knudsen, København 1928.
Atlas Danicus II A, Roskilde. Ved J. Knudsen, København 1929.
Atlas Danicus VI B, Viborg Bispedømme. Ved G. Knudsen og Chr. Behrend, København 1935.
Atlas Danicus II F-J, Sydsjælland. Ved G. Knudsen og Chr. Behrend, København 1935.
Atlas Danicus af VI D, Ribe Stift Holstebro. Ved Sven Jacobsen 1963.
Atlas Danicus VI C, Århus Stift. Ved Helge Søgaard, Århus 1967.
Atlas Danicus, Færøerne. Ved J. Rischel og P. Skårup, København 1972.
Kobberstikkene fra Peder Hansen Resens, Atlas Danicus 1677, udgivet med efterskrift og kommentarer af Ib Rønne Kejlbø København 1974.
Atlas Danicus VI A, Ålborg Stift. Ved Thomas Lassen og Erik Bøegh, Sæby 1982.
Atlas Danicus IV, Fyn. Ved Jacob Isager, Odense 1984.

Om Resen og hans værk

- Ancher, Peder Kofod: »Om Resenii Danske Atlas« i »En Dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes«, II, København 1776.
Birket Smith, S.: Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Haandskriftsamlinger, 1882.
Ehrencron-Müller, H.: Forfatterleksikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814, bd. VI, 1929.
Gigas, E.: Katalog over Det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter, bd. 1, 1903.
Jørgensen, Ellen: Anmeldelse af P. H. Resens Atlas Danicus, Bornholm, Hist. Tidsskr. 9. rk. 4. bd. 1925, ss. 193-97.
Jørgensen, Ellen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil 1800, København 1931 (1964).
Knudsen, Gunnar: Resens Atlas Danicus. Fortid og Nutid XI, 1936, ss. 146-61.
Nielsen, Oluf: Om Resen Atlas. Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie bd. 2, 1866-67, ss. 277-80.
Resen, P. H.: Petri Johannis Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata cui præfixa est ejusdem Resenii Vita. København 1685.
de Thurah, Laurids: Den danske Vitruvius, del III, ed. Hakon Lund, København 1967.

Med særligt henblik på teksten

- Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536, I-VII, ed. L. Moltesen, A. Krarup, J. Lindbæk, København 1904-43 (Act. Pont. Dan.).
- Aidal, J.: Holstebros Historie gennem Tiderne. Holstebro 1939.
- Amerinus, Hans Lauridsen: Ripensium Episcoporum series et vita, København 1591.
- Bencard, M. og Tougaard, S.: Ribe i tusind år, 1978.
- Danckerth, Caspar: Neue landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein, Husum 1652.
- Danmarks gamle Folkeviser, bd. III, udg. 1858-63 af Sv. Grundtvig, optr. 1966.
bd. VII, udg. 1899-1904 af Axel Olrik, optr. 1967.
- Danmarks Kirker, bd. 19, Ribe Amt 1, ved Elna Møller under medvirken af Ebbe Nyborg, København 1979(-83) (DK 19 Ribe amt 1).
bd. 19, Ribe Amt 2, hft. 10, 1985.
bd. 19, Ribe Amt 2, hft. 11-12, Kirkerne i Varde og Esbjerg, 1985.
- Danmarks Riges Breve, 1-3. rk., København 1938 ff.
- Danmarks Runeindskrifter I-III, udg. af Lis Jacobsen og Erik Moltke, København 1942. (Dan. Run).
- Danmarks Stednavne, bd. 8, Vejle Amts Stednavne, 1944.
bd. 17, Stednavne i Ringkøbing Amt, 1976.
- Dansk Biografisk Leksikon, 1. udg. 1887-1905, 2. udg. 1933-44, 3. udg. 1979-84. (DBL).
- De danske Kirker, red. af Erik Horskjær, bd. 15-17, 1969-70.
- Degn, Ole: Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser, Århus 1971.
- Degn, Ole: Rig og fattig i Ribe, 1-2, Århus 1981.
- Degn, Ole: Scandinavian Atlas of Historic Towns no. 3, Denmark, Ribe 1500-1590, Odense 1983.
- Diplomatarium Danicum, 1-3. rk., København 1938 ff. (Dipl. Dan.).
- Eliassen, P.: To præsteberetninger fra 1687, Vejle Amts Årb. 1908, ss. 171-75.
- Eliassen, P.: Kolding fra Middelalder til Nutid, Kolding 1910.
- Frølund, L. Ch. Th.: Holstebro, 1871, optr. 1963.
- Fyhn, Jens Jørgen: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, Kjøbenhavn 1848.
- Gertz, M. Cl. (ed.): Scriptorum minores historiae Danicae medii ævi, II, 1920.
- Grandjean, Poul Bredo: Danske Købstæders Segl indtil 1660, København 1937.
- Grundith, J. P.: Liber posthumus continens similitudines.. ed A. S. Vedel, Wittenberg 1567 (heri Oratio de vita et obitu..).
- Græbe, Henrik: Ribe Skt. Katharinæ Kloster, Sognekirke og Hospital, Esbjerg 1978.
- Grønlund, David: Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker, Viborg 1780, optr. 1973.
- Hegelund, Peder: Susanna, København 1578 (ed. A. Jørgensen 1972).
- Hofman, Hans de (udg.): Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, I, 1755 og IV, 1759. (Hofmans Fundatser).
- Houken, Aage: Håndbog i danske stednavne, København 1976.
- Huitfeldt, Arild: Danmarks Riges Krønike I-IX, 1596-1603 (optr. 1976-78).
- Huitfeldt, Arild: Bispekrøniken, 1604 (optr. 1978) (Huitfeldt BK).
- Jørgensen, Bent: Dansk Stednavne Leksikon, København 1981-83.
- Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre Forhold 1551-1645, København 1885-1968. (Kanc. Brevb.).
- Kinch, J. P.: Ribe Bys Historie og Beskrivelse I-II, 1869-84 (optr. 1985) (Kinch I og II).
- Kinch, J. P.: Breve og andre Aktstykker af Ribe Stiftsarkiv, Saml. t. Jydsk Hist. og Topogr. 7, 1878-79, ss. 160-67.

- Kroman, Erik: Danmarks gamle Købstadslovgivning, II, Nørrejylland, København 1952.
(Kroman).
- Langebæk, Jacob og Suhm, P. F. (udg.): *Scriptores rerum Danicarum medii ævi*, Tom. V, Hafnia 1783.
- Lindberg Nielsen, Carl: *Varde Bys Historie*, Varde 1942.
- Matthiesen, Hugo: *Fredericia 1650-1760*, København 1911.
- Møllerus, Joh.: *Cimbria Litterata I-III*, Hafnia 1744.
- Moth, Fr.: *Anders Sørensen Vedels Mindeskrift om Jens Pedersen Grundith*, Vejle Amts Årb. 1926, ss. 133-87.
- Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe*, 1985.
- Nielsen, Oluf: *Indberetninger til P. Resen 1687*, Saml. t. Jydske Hist. og Topogr. 10, 1884-85, ss. 1-6.
- Nielsen, Oluf: *Historiske Efterretninger om Malt Herred*, 1870.
- Nielsen, Oluf: *Historisk-topografiske Efterretninger om Hjerm og Ginding Herreder*, 1895.
- Nielsen, Oluf: *Historisk-topografiske Efterretninger om Skodborg og Våndfuld Herreder*, 1894.
- Petersen, C. V. (red.), *Vejle Bys Historie*, Vejle 1927.
- Præsteindberetninger til Ole Worm, udg. ved Frank Jørgensen, bd. I, *Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter 1625-42*, København 1970.
- Rasmussen, Poul: *Mål og vægt*, København 1967.
- Regesta diplomatica historiæ Danicæ*, Hafnia 1847-1907. (Regesta).
- Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*, København 1894-1939. (Repertoriet).
- Resen, P. H.: *Nonnulla Antiqua Jura ...* København 1683.
- Rostoch, Mads Pedersen: *Dend gamle og Navn-Kundig Kiøbstæd Ribe*, ed. Mogens Bencard, 1967.
- Secher, V. A. (udg.): *Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558-1660 (Corpus Constitutionum Daniæ)*, I-VI, København 1887-1918. (Secher).
- Svane, Siegfried: *Danske Helligkilder og Lægedomskilder*, København 1984.
- Terpæger, P.: *Inscriptiones Ripenses*, København 1702.
- Terpæger, P.: *Ripæ Cimbricæ seu Urbis Ripensis Descriptio*, Flensborg 1736.
- Trap, J. P.: *Danmark*, 5. udg., bd. VIII, 3, Vejle Amt. 1964.
bd. IX,1, Ringkøbing Amt. 1965.
bd. IX,2, Ribe Amt. 1965.
- Træk af Vejle bys historie, udg. af Vejle Amts Historiske Samfund, Vejle 1977.
- Uldall, F.: *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*. København 1906.
- Wegener, F.: *Om Anders Sørensen Vedel*, København 1846.
- Wiberg, S. V.: *En almindelig dansk Præstehistorie I-III*, Odense 1870-71.
- Worm, Ole: *Monumenta Danica*, Hafnia 1643.

Index

Aa alfabetiseres under å.

- Abel, konge 77, 84, 97, 101
 Absalon, ærkebiskop 159
 Academi, se Universitet
 Adam af Bremen 21, 24, 41, 57
 Adolf, greve af Holsten 87
 Agnes, dronning 97
 Alexander III, pave 63
 Almind 128
 Amager 14
 Amerinus, Hans Lauridsen 22, 30, 32-33, 66, 67, 68
 Amleth 142
 Amsterdam 9
 Anchersen, Ancher, præst i Kolding 96
 Andager 47
 Anders, præst på Føhr 85
 Andersdatter, Anna, g.m. Peder Hegelund 41, 54
 Andersen, Jens, borgmester i Ribe 73
 Andersen, Jens, præst i Holstebro 114
 Andersen, Jens, præst i Lemvig 122
 Andersen, Torkild, kapellan i Ribe 45
 Andreasen, Gudmund, islandsk filolog 14
 Angel, konge 139
 Angelandshøj 139
 Anne Cathrine, dronning 130
 Anst herred 154
 Antwerpen 9
 Arendtborg 95
 Aristoteles 13
 Arnefast, biskop i Århus 52, 83
 Arnefeld, Ditlev, lensmand i Møgeltønder 126
 Arnkiel, Troels 21, 126, 127
 Arnsberg, Niels, præst i Varde 110
 Asser, biskop i Ribe 41, 67
 Asser, præst i Jelling 138
 Aulum 147
 Aurelius [Aurelian], romersk kejser 86
 Aurelius Victor, romersk forfatter 86
 Balleby 142
 Ballegaard 122
 Bangsgaard 122
 Barfred, Holstebro 115
 Bartholin, Rasmus 9
 Bartholin, Thomas 22
 Bavnsbøj 143
 Bayern 87
 Bech, Joachim, lensmand på Bøvling 144
 Becker, Johan, borger i Stade 80
 Belov, Gudum kloster 118-19
 Belov, Henrik, lensmand på Koldinghus 98
 Bentsen, Anders, præst i Kolding 96
 Berg, Frands, præst i Ribe 49
 Berntsen, Arent 24
 Bertelsen, Mads, Skovsgaard 131
 Berthelsen, Niels, præst i Lemvig 122
 Bild, Peder, lensmand på Riberhus 72
 Bilde, Anders 102
 Bilde, Mogens, lensmand på Koldinghus 98
 Bilde, Sten, lensmand på Koldinghus 98
 Bille, Anders 106
 Bille, Ove, biskop i Århus 69
 Birregaard 122
 Bohus slot 102
 Bonifacius, kannik og skolemester i Ribe 63
 Borbjerg 144
 Borch, Laurids, præst i Lemvig 122
 Borchersen, Hans, biskop i Ribe 57, 71
 Bording, Anders, lektor i Ribe 61
 Bording, Christen, ærkediakon i Ribe 64
 Bornholm 7, 14, 18
 Borris 150
 Bovbjerg 114, 123, 145

- Boved Kjær 95
 Brahe, Aksel, prior for Gudum
 kloster 119
 Brahe, Otto Pedersen, lensmand på
 Koldinghus 98
 Brahe, Sofie 14
 Brahe, Tycho 14, 57, 86
 Bredal, Jens, præst i Jelling 138
 Bregning 131
 Breining 140
 Bro herred, se Brusk herred
 Brochmann, Vilhelm, borgmester
 i Ribe 73
 Brod, Christen, rektor i Ribe 65
 Broder, kannik i Ribe 61, 64
 Brunsmann, Johan, præst ved Vartov
 18, 19, 21
 Brusk herred 98, 128
 Bryske, Ejler, lensmand på Lundenæs 148
 Bryssel 9
 Buch, Jacob Hansen, kapellan i Ribe 49
 Bøgvad, Anders Nielsen, borgmester i
 Kolding 96
 Bølling 150
 Bølling herred 148-50
 Bøvling slot 144
 Chalerne 94
 Christensdatter, Ida, Hjern 145
 Christensen, Anders, medicinsk professor,
 senere rektor i Sorø 87
 Christensen, Christen, præst i Mejrup 145
 Christensen, Christen, præst i Ølby 146
 Christensen, Hans, rektor i Holstebro 115
 Christensen, Jeppe, rektor i Holstebro 115
 Christian I 64, 72, 77, 78, 90, 98, 99,
 108, 112
 Christian II 14, 77, 79, 82, 108, 112,
 124, 146
 Christian III 64, 75, 76, 77, 79, 96, 97, 100,
 102, 108, 112, 115, 124
 Christian IV 64, 65, 77, 81, 86, 97, 100, 102,
 108, 112, 117, 122, 124, 126, 130
 Christian V 13, 105
 Christian, søn af Chr. IV, den udvalgte
 prins 26, 102, 126
 Christiansborg 19
 Christine, dronning 78, 79, 81
 Christoffer I 28, 30, 31, 52, 64, 77, 83, 84,
 97, 101
 Christoffer II 77
 Christoffer III af Bayern 28, 29, 64, 69, 77,
 78, 87, 98, 124
 Cicero, romersk taler 32
 Claus, greve af Holsten 101
 Clement, skipper 110, 144, 149
 Cluverus, Philip, historiker 22, 86
 Dacia, Dakien 86
 Dagmar, dronning 83
 Danckwerth, Caspar 16, 22, 39
 Danmark 13, 47, 54, 65, 88, 95, 104, 135,
 136, 137, 138
 Dannebrog's ridderorden 14, 15
 Dejbjerg 148
 Delft 9
 Dis, gudinde 88
 Dordrecht 9
 Dorethe Peder Baggesens, Ribe 71
 Dorothea, dronning 96, 97, 100
 Dragsholm slot 85
 Drengeskilde 142
 Dresselberg, Anders, provst i Ribe 64
 Dybe 139
 Egard, Paul 22, 126
 von Eitzen, Paul, tysk teolog 84
 Ejsing 147
 Elefantordenen 15, 87, 102
 Elers, Jørgen, etatsråd 18
 Elias, biskop i Ribe 61, 67
 Elisabeth, datter af Fr. II 101
 England 114
 Erik [I] Barn, konge 47, 66
 Erik I Ejegod 53
 Erik II Emune 30-32, 41, 52-54, 67
 Erik IV Plovpenning 77, 84, 97, 101
 Erik V Glipping 28, 29, 73, 77, 78, 97
 Erik VI Menved 64, 77, 81, 97, 101, 113
 Erik VII af Pommern 88
 Eriksen, Niels, præst i Mejrup 145
 Ernestius, Henricus 26

- Esger, biskop i Ribe 31, 68, 84
 Esbensen, Niels, Ribe 90
 Eskild, biskop i Ribe 68
 Europa 7, 32

 Faber, Henricus, filolog 25
 Falster 7, 14
 Fanning, Hans Pedersen, borgmester
 i Ribe 73, 83
 Faster 150
 Felde Bjerger 145
 Fincke, Thomas, professor i matematik 9
 Finderup Rishøj 150
 Flensborg 41
 Fog, Jørgen Lauridsen, præst i Ribe 44
 Fog, Jørgen [Gregers] Lauridsen, rektor
 i Ribe 65
 Foldingbro 81
 Foss, David, præst i Ribe 44, 49
 Frandsen, Hans, medicinsk professor 86
 Franicker 9
 Frankrig 128
 Fredericia 38, 65, 104-6, 107, 109, 132
 Frederik I 64, 75, 76, 79, 99, 100
 Frederik II 14, 28, 47, 57, 64, 75, 77, 80, 81,
 86, 95, 96, 97, 100, 101, 108, 112, 117, 124,
 126, 133
 Frederik III 11, 64, 71, 72, 81, 104, 105, 115
 Frederik, hertug af Gottorp 102
 Frederiksborg 36
 Frigg, gudinde 88
 Friis, Albret, lensmand på Riberhus 72
 Friis, Anders Ebbesen, Kolding 96
 Friis, Christen Nielsen, rektor i Ribe
 59, 61, 65
 Friis, Christian 102
 Friis, Ditlev, rektor i Holstebro 115
 Friis, Hans Nielsen, rådmand og
 borgmester i Ribe 59, 73
 Friis, Niels, lensmand på Koldinghus 98
 Frode VI, konge 47
 Frøs herred 78
 Fulbert, biskop i Ribe 66
 Fyn 7, 8, 14, 18, 24, 71, 100
 Færøerne 15, 18
 Føvling 153-54

 Gallehus 126-27
 Galt, Niels, kapellan i Ribe 45
 Gaverslund 131
 Gimsing 145
 Ginding herred 82, 147-48
 Gjeller Odde 142
 Gjellerup 147
 Gjødesen, Jens, præst i Jelling 138
 Glud, Niels Sørensen, præst i Ribe
 44, 61, 65
 Gorm den Gamle 133-38
 Gotland 7, 14
 Gram herred 78, 128-31
 Gredstedbro 81
 Grundith, Jens Pedersen, kannik og præst
 i Ribe 22, 41, 49, 57-58, 64
 Grækenland 11
 Grønland 7, 13, 15, 18
 Gudum kloster 118-19
 Guldholm kloster 36, 156-59
 Guldthorn 22, 23, 26, 35, 126-27
 Guldsmid, Ditlev Hansen, byfoged
 i Ribe 85
 Gundera Markvard Nielsens, Varde 110-12
 Gunner, biskop i Ribe 30, 31, 32, 68
 Gunni Smed 132
 Gyldenstjerne, Predbjørn, lensmand på
 Bøvling 142, 144
 Gørding 146
 Gårslev 132

 Haag 9
 Haarlem 9
 Haderslev 43, 82, 101, 139
 Halgaard 141
 Halleby 159
 Hammer, Rasmus Clausen, lektor
 i Ribe 61
 Hammerum herred 146-47
 Hamsfort, Cornelius, læge i Odense 31
 Hans, konge 64, 77, 78, 83, 99, 108, 112
 Hansdatter, Martha, Gårslev 132
 Hansen, Anders, Skovsgaard 131
 Hansen, Christen, professor i etik 87
 Hansen, Christian, til Nørgaard, lensmand
 i Holstebro 115

- Hansen Jeppe, borgmester i Kolding 96
 Hansen, Jesper, borgmester i Ribe 73
 Harald Blåtand 66, 135-38
 Harald III Hyldetand 124
 Harald Kesja 53, 54
 Harchis, Ingeborg, heks i Ribe 84
 Hardenberg, Jacob 138
 Harder, Ribe 84
 Hardsyssel ting 118
 Hedemark 112
 Hee 140
 Hee, Jens, biskop i Ribe 68
 Hegelund, Hans, rektor i Holstebro 115
 Hegelund, Jens, borgmester i Ribe 73
 Hegelund, Jørgen Pedersen, rektor i Ribe 65
 Hegelund, Peder Jensen, biskop i Ribe 26, 41, 49, 54, 61, 64, 71
 Hegelund, Peder Mortensen, borgmester i Ribe 59, 73, 83
 Heidemann, Rasmus, ærkediakon i Ribe 64
 Heinrich, greve af Holsten 101
 Heldum 143
 Helene, Niels Viborgs datter, Ribe 84
 Hellig Kilde, Dybe 139
 Hellum 122
 Helsingborg 68
 Helvig, dronning 87
 Hemmet, Iver Iversen, biskop i Ribe 54, 65, 71
 Hemmingsen, Christian, biskop i Ribe 69
 Hemmingsen, Niels 32
 Henrik, greve af Schwerin 68
 Henrik, hertug af Holsten 128
 Hermannides, Rutger 24
 Hr. Ravns Kilde 141-42
 Herslev 129
 Hildesheim 62
 Hind herred 140
 Hjerm 145
 Hjerm herred 144-46
 Hjortsholm 100
 Hobershøj 144
 Hockbro 108
 Holland 9
 Holm, Jens Knudsen, lektor i Ribe 61
 Holm, Jens Nielsen, Ribe 83
 Holmans herred 131-33
 Holstebro 7, 21, 33, 34, 65, 113-20, 121, 139
 Holsten 26, 43, 78, 82, 87, 98, 108
 Homer, græsk digter 58
 Horne 152
 Horsens 84, 107
 Horsens, Jens Pedersen, kannik i Ribe 41
 Hother 113
 Huitfeldt, Arild 22, 28, 29, 32, 33, 37, 61, 67, 68, 90, 101, 110
 Huitfeldt, Poul, lensmand på Koldinghus 98
 Husetofte 100
 Hveding ting 52, 54
 Hvid, Christian, rektor i Holstebro 115
 Hvid, Mikkell, rektor i Holstebro 115
 Hvidding herred 78, 82
 Højrup 129
 Immervad 128
 Ingeborg, datter af Erik Plovpenning 84
 Island 7, 13, 15
 Italien 11
 Ivar fra Holstebro 113, 114
 Ivar NN, kapellan i Ribe 49
 Iver den Store, borgmester i Ribe 73
 Jacobsen, Niels, Borris 150
 Janderup 151
 Jareld, biskop i Ribe 66
 Jegind, Jens Christensen, præst i Lemvig 122
 Jelling 133-39
 Jensdatter, Anna, g.m. Peder Hegelund 41, 54
 Jensen, Jens, fem præster i Herslev 129
 Jensen, Mads, præst i Smidstrup 133
 Jensen, Olav, borgmester i Horsens 57
 Jensen, Peder, tjener 84
 Jepsen, Christian, præst i Holstebro 114
 Jepsen, Jørgen, præst i Holstebro 114
 Jepsen, Jørgen, rektor i Holstebro 115
 Jersin, Dines Jensen, rektor i Holstebro 115

- Jersin, Jens Dynesen, rektor i Sorø,
 senere biskop i Ribe 22, 54, 71, 86
 Jespersen, Niels, præst i Kolding 95
 Jonassen, Maler, prior for Gudum
 kloster 119
 Juel, Hartvig, biskop i Ribe 69
 Juel, Jens 102
 Juel, Jørgen, borgmester i Ribe 73
 Juel, Ivar 102
 Juel, Niels, til Kongstedlund 84
 Juel, Peder, præst i Tørring 140
 Julius II, pave 51
 Junius, Hadrianus, filolog 25
 Juul, Aksel, til Volstrup 145
 Juul, Erik, lensmand på Lundenæs 148
 Juul, Erik, prior for Gudum kloster 119
 Juul, Jacob, lensmand på Bøvling 144
 Juul, Jens, lensmand på Bøvling 144
 Juul, Jens, præst i Jelling 138
 Juul, Malte, lensmand på Bøvling 144
 Juul, Niels, lensmand på Bøvling 144
 Juul, Ove, prior for Gudum kloster 119
 Juul, Palle, lensmand i Holstebro 115
 Juul, Palle, prior for Gudum kloster 119
 Juul, Vincent, lensmand på Bøvling og på
 Koldinghus 98, 144
 Jylland 14, 18, 23, 25, 26, 39, 41, 43, 79, 81,
 86, 94, 98, 104, 105, 118, 128, 145
 Jørgensdatter, Margrethe, g.m.
 Peder Hegelund 41, 54
 Jørgensen, Kjeld, borgmester i Ribe 73
 Jørgensen, Niels, kapellan i Ribe 45
 Jørgensen, Ole, præst i Jelling 138
 Jørgensen, Peder, præst i Lemvig 122

 Kabbe, Asser Tygesen 148
 Kallesen, Peder, præst i Jelling 138
 Kallund, Volf, Åbenrå 84
 Kalslund herred 78
 Kalundborg, Søren Pedersen, magister
 9, 11
 Kapelmark 118
 Kastehammer, Anders, præst i
 Janderup 151
 Kathoveddør, Ribe Domkirke 45
 Kieldkyck 150

 Kjeldsen Christoffer, tolder i Ribe 59
 Kjeldsen, Jens, rektor i Ribe 65
 Kjær, Søren Skriver, borgmester i
 Kolding 96, 101
 Klosterstræde, Kolding 97
 Klustrup 148
 Klyn, Jens Andersen, Ribe 84
 Knud, biskop i Viborg 26, 75
 Knud, biskop i Århus 25
 Knud fra Sønderborg 114
 Knud Lavard, hertug af Slesvig 53
 Knud I den Store 65, 66
 Knud III Magnussøn 67
 Knud IV Valdemarsøn 82, 159
 Knudsen, Aksel, kapellan i Ribe 45
 Knudsen, Hans, præst i Bording 144
 Knyttingsaga 23, 65
 Kock, Oluf, præst ved St. Nikolaj,
 København 101
 Kolding 33, 38, 43, 65, 94-102, 104, 107,
 109, 133
 Kolding Bro 98
 Kolding Fjord 99
 Koldinghus 33, 97-98
 Kolding Å 94
 Kolding, Jonas 24, 33, 98, 101
 Kongekilden 130
 Det kgl. Bibliotek, København 7, 18,
 19, 31
 Kongsbjerg 143
 Konstantinopel 11
 Krabbe, Erik, ridder 14, 148
 Krabbe, Gregers, lensmand på
 Riberhus 72
 Krabbe, Ivar, lensmand på Koldinghus 98
 Krabbe, Jørgen, lensmand i
 Møgeltønder 126
 Krabbe, Niels, borgmester i Ribe 73
 Krafse, Jesper, lensmand på Riberhus 72
 Krag, Anders, professor i fysik 87
 Krag, Niels, kgl. historiograf og professor
 i græsk 87
 Krag, Otto, lensmand i Møgeltønder og på
 Riberhus 72, 126
 Kraglund, Knud [Niels] Pedersen, rektor
 i Ribe 65

- Kraglund, Peder Jensen, biskop i Ribe 16, 64, 71
- Kristjern I, biskop i Ribe 66
- Kristjern II, biskop i Ribe 64, 68
- København 7, 8, 11, 13, 14, 15, 17, 28, 32, 57, 84
- Kaas, Niels, kansler 32, 34
- Ladegård 108
- Lambertsen, Peder, borgmester i Ribe 73
- Landerup 129
- Lange, Gunde, kantor i Ribe 64
- Lange, Gunde, lensmand på Koldinghus 98
- Lange, Gunder, prior for Gudum kloster 119
- Lange, Hans, lensmand på Lundenæs 148
- Lange, Henrik, provst i Ribe 64, 72
- Lange, Niels, lensmand i Møgeltønder, på Lundenæs og på Riberhus 72, 126, 148
- Lange, Peder, ærke diakon i Ribe 64
- Langebek, Jacob, historiker 31
- Langeland 7
- Lassen, Anders, borgmester i Ribe 73
- Lassen, Morten, borgmester i Ribe 73
- Lauge, ærke diakon i Ribe 64
- Laugesen, Hans, biskop i Ribe 32, 54, 61, 70
- Lauridsen, Christian, præst i Bording 144
- Lauridsen, Jens, præst i Breining og Nørre Omme 140
- Lauridsen, Lauge [Lang Laurids], borgmester i Ribe 73
- Lauridsen, Søren, Ribe 84
- Lauridsen, Ægidius, rektor og ærke diakon i Ribe 58, 64, 65
- Leiden 9
- Leipzig 32
- Lem 121, 122
- Lem Vig 118, 121
- Lemtorp 122
- Lemvig 65, 121-23
- Lemvig, Vor Frue kirke 122
- Lemvig, Anders, professor 122
- Lemvig, Poul Pedersen, præst i Ribe 49
- Leofdag, biskop i Ribe 66
- Leonora, datter af Alfons II af Portugal 87
- Lerke, Christian, greve 18, 19
- Lerke, Vincentz, greve 18, 19
- Liliebieget 26, 75
- Limfjorden 121, 142
- Lindegården 59-61
- Lindenbruckius, Erpoldus 21
- Lodberg, Christen, hovmester hos prins Jørgen, præst i Roskilde, biskop i Ribe 17, 71
- Lolland 7, 14
- Longomontanus, Christian, professor 122
- Lund, Anders, Balleby 142
- Lundenæs slot 148, 149
- Lunge, Jørgen 102
- Luther, Martin 13, 57, 142
- Lykke, Anne 102
- Lykke, Erik, lensmand på Riberhus 72
- Lykke, Peder, biskop i Ribe, senere ærkebiskop af Lund 68, 69
- Lüneburg 87
- Lyskander, Claus, historiker 24
- Lyskander, Johannes, historiker 24
- Læborg 152-53
- Lægaard, Christian 115
- Lægaard, Hans Christensen, borgmester i Holstebro 115
- Lægaard, Hans Knudsen, rådmand i København 115
- Lægaard, Knud Jensen, borgmester i Holstebro 115
- Løgumkloster 32
- Madrid 9, 15
- Mads, præst i Borbjerg 144
- Mads, præst i Holstebro 114
- Madsdatter, Maren, Tørring 143
- Madsen, Eskil, præst i Borbjerg 144
- Madsen, Morten, borgmester i Ribe 73
- Madsen, Peder, præst i Varde 110
- Madsen, Poul, biskop i Ribe, senere biskop i København 59, 70
- Magnus Gothus, Johannes, svensk historiker 24
- Magnus, kong Niels' søn 53

- Makedonien 86
 Malt herred 152-54
 Margrethe I 31, 68
 Markdanner, Caspar, lensmand på
 Koldinghus 96, 98
 Markvardsen, Hans, Varde 112
 Megiserus, Hieronymus, filolog 25
 Meier, Hans, rektor i Ribe 65
 Meinard, domdegn i Ribe 64
 Mejer, Johannes, kartograf 16, 26, 41, 126
 Mejrup 145
 Messenius, Johannes, historiker 24
 Metius, Adrianus, hollandsk matematiker
 og astronom 41
 Meursius, Johannes, hollandsk filolog 24
 Meyer, Anne Heinsdatter 11, 18
 Middelfart 78, 94, 104, 105
 Mikkelsen, Jens, biskop i Ribe 68
 Mikkelsen, Nis, kirkeværge i Aulum 147
 Miksklostret, Slesvig 21, 36, 156-59
 Mindre-Alf, norsk jarl 113
 Mogens, biskop i Ribe 33, 68
 Monrad, Erik, præst i København, senere
 biskop i Ribe 71
 Mule, Hans Jørgensen, numismatiker
 22, 75
 Mule, Kasper, provst i Ribe 64
 Munk, Albert, Ribe 83
 Munk, Ivar, biskop i Ribe 41, 49, 51, 54,
 55, 56, 64, 69, 110, 114, 146
 Munk, Ivar, prior fra Gudum kloster 119
 Munk, Mogens, til Volstrup 108, 145
 Munk, Oluf, biskop i Ribe 69
 Munk, Oluf, til Volstrup, lensmand på
 Lundenæs 145, 148
 Møgeltønder 126
 Møn 7, 14
 Måbjerg 115, 118

 Napoli 11
 Naur 146
 Niels, biskop i Børglum 31
 Niels, konge 53, 67
 Niels, staldknægt, Ribe 84
 Nielsen, Laurids, præst i Ribe, senere
 biskop i Ålborg 32, 49

 Nielsen, Markvard, Varde 110-12
 Nielsen, Oluf, lensmand på
 Koldinghus 98
 Nielsen, Peder, biskop i Ribe 69, 90
 Nielsen [Holm], Peder, Ribe 83
 Nielsen, Tyge, Kolding 96
 Nielsen, Villads, præst i Holstebro 114
 Nipså 7, 39, 43, 66, 81, 82, 83
 Nordby, Elidse 59
 Nordmand, Ernst, lensmand på
 Koldinghus 98
 Norge 13, 135, 136, 137, 138
 Nothold, biskop i Ribe 41, 67
 Nybølle 159
 Nye Löddöse 80
 Nørre Hørne herred 151
 Nørrejylland 81, 94, 116
 Nørre Omme 140

 Oddo, biskop i Ribe 67
 Oddum 151
 Odin 13, 88
 Odinkar Hvide, biskop i Ribe 41, 47, 66
 Olsen, Knud, rektor i Holstebro 115
 Oluf, biskop i Ribe 31, 67
 Oluf III, sagnkonge 124
 Oluf Håkonsøn, barnekonge 31
 Olufsen, Carsten, tolder i Ribe 45
 Olufsen, Hans, præst i Ribe 44, 61, 64
 Olufsen, Niels, kapellan i Ribe 49
 Omer, biskop i Børglum, senere i Ribe
 31, 63, 67, 159
 Oslo 96
 Ostrup, Poul Mortensen, rektor i Ribe 65
 Otto I, tysk-romersk kejser 137

 Padua 11
 Palladius, Peder, Sjællands biskop 86
 Pallesen, Jørgen, præst i Varde 110
 Panormitanus, Nicolaus Tudeschi,
 ærkebiskop i Palermo 69
 Paracelsus, tysk-schweizisk læge 87
 Paris 9
 Parsberg, Valdemar, lensmand på
 Riberhus 72
 Peder, præst i Stadil 140

- Pedersen, Anders, præst i Hjerm 145
 Pedersen, Anders, skriver 84
 Pedersen, Christiern, kannik i Lund 25
 Pedersen, Jacob, præst i Varde 109
 Pedersen, Jens, borgmester i Ribe 73
 Pedersen, Kalle, Ribe 83
 Pedersen, Laurids, præst i Taulov 17
 Pedersen [Poulsen], Niels, borgmester i Ribe 73
 Pedersen, Niels, præst i Borbjerg, kannik i Viborg 144
 Pedersen, Oluf, borgmester i Ribe 73
 Pedersen, Svend, præst i Holstebro 114
 Pedersen, Svend, rektor i Holstebro 115
 Pedersen, Villum, præst i Ribe 44
 Peersborg 75
 Pens, Markus 102
 Petrus a Castro, spansk læge 11
 Pjested 131-132
 Phundusieme 41
 Plinius, romersk forfatter 39
 Podebusk, Erik Mourits 81
 Podebusk, Predbjørn, lensmand på Riberhus 59, 72
 Pontanus, Johan Isaksen, historiker 23, 25, 33
 Pontoppidan, Erik 7, 24
 Pors, Mads, rektor i Ribe 25, 49, 65
 Pouch, Johan, kapellan og apoteker i Ribe 41, 49, 59
 Pouch, Ludvig, medikus i Ribe 41, 59
 Pouch, Morten Nielsen, Kolding 96
 Poulsdatter, Dorte, g.m. Poul Madsen 59
 Poulsen, Niels, borgmester i Ribe 45
 Poulsen, Poul, præst i Kolding 96
 Ptolemæus, Claudius, græsk geograf og astronom 22, 23, 41, 94
 Radulf, ærke diakon og biskop i Ribe 61-63, 64, 66, 67
 Ramsgård 108
 Randbøl 133
 Randulff, Enevold 22, 126
 Rantzau, Bent, lensmand i Møgeltønder 126
 Rantzau, Bredo 102
 Rantzau, Ditlev 102
 Rantzau, Gert 102
 Rantzau, Henrik, lensmand på Riberhus 72, 104
 Rantzau, Johan, lensmand på Riberhus 72
 Ravn, Per, Smidstrup 133
 Regner Lodbrogs søn 47
 Resen, Hans Hansen, Sjællands biskop 9
 Resen, Hans Poulsen, Sjællands biskop 71, 115
 Resen, Peder Hansen 7, 8, 9-36
 Rhodius, Johannes 11
 Rhuman, Wolfgang, professor 101
 Ribe 7, 8, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39-90, 94, 121, 126
 Ribe Domkapitel 43, 49, 51, 59, 61-64, 69
 Ribe, Gravs sogn 46, 80
 Ribe, Grønnegade, Grønningen 73, 83
 Ribe, Gråbrødre kloster 72
 Ribe, Hospital 71
 Ribe, Korsbrødre kloster (Johanniterordenen) 72
 Ribe, Rådmandsstob 73-74
 Ribe, St. Hans kirke 43, 44
 Ribe, St. Katharinæ kirke 35, 43, 44-46
 Ribe, St. Nicolai kirke og kloster 43, 46, 72
 Ribe, St. Peders kirke 43, 46
 Ribe, Sortebrødre kloster 71
 Ribe, Sortebrødre sogn 79
 Ribe Stadsret 7, 14, 17, 26, 28-29, 73, 77
 Ribe, Vor Frue kirke (Domkirken) 29, 32, 35, 40, 41, 43, 46-59, 60, 62, 66, 79, 82, 83, 85
 Riber, Hans Thomissen, rektor i Ribe 64
 Riber, Jacob Sørensen, rektor i Ribe 64
 Riber, Niels Villumsen, rektor i Ribe 65
 Riberartiklerne 26, 90
 Riberhus 35, 72
 Rindschatt, Sivert, friherre 84
 Ring, dansk sagnprins 124
 Ringkøbing 38, 65, 80, 124
 Rishøje 150
 Roed, Peder Olufsen, borgmester i Ribe 73

- Rollo, hertug af Normandiet 128
 Rom 11, 52, 67, 69, 72, 90
 Romdrup, Anders, ærke diakon og kannik i
 Ribe 41, 58, 64, 65
 Romerriget 95
 Rosenberg, Hans, rektor i Ribe 61, 65
 Rosencrantz, Christoffer, til Høgsbro og
 Kogsbøl 84
 Rosenkrantz, Holger 102
 Rosenkrantz, Jørgen, lensmand på
 Koldinghus 98
 Rosenkrantz, Jørgen, provst i Ribe 64
 Rosenkrantz, Palle, lensmand på
 Lundenæs 148
 Rotterdam 9
 Rud, Erik, lensmand på Riberhus og
 Bøvling 72, 144
 Rud, Johan, lensmand på Bøvling 144
 Ryd kloster 36
 Ryde 145
 Røe, Jens, præst i Jelling 138
 Rønnov, Anton 128

 Samsø 14, 17
 Sandberg, Ulrik, lensmand på
 Lundenæs 102, 148
 St. Klemens kilde, Dybe 139
 St. Nikolaj Kilde, Ølby 146
 St. Olafs Kilde, Vejrum 145
 Saxesen, Peder, borgmester i Kolding 96
 Saxo Grammaticus 22, 23, 57, 137
 Schack, Hans, greve og feltherre 72
 Schlesien 87
 Schultz, Peder Thomsen, borgmester i
 Ribe 73
 Seerup, Niels Jørgensen, præst i Ribe 49
 Seerup, Søren Nielsen, præst i Ribe 17, 49
 Sefeld, Jørgen, lensmand på Koldinghus
 98
 Segeberg 84
 Sehested, Claus, lensmand på Riberhus
 41, 59, 72
 Sehested, Mogens, lensmand på Riberhus
 og i Møgeltønder 72, 126
 Sejlbjerg 142
 Sheringsham, Robert, engelsk historiker
 24

 Sicilien 11
 Simon, præst i Jelling 138
 Sinkler, Anders 102
 Sir 146
 Sjælland 7, 14, 16, 18, 36
 Skallesø 121
 Skanderborg slot 84
 Skeel, Albert, lensmand på Bøvling 144
 Skeel, Albert, lensmand på Riberhus
 41, 59, 72, 102, 126
 Skeel, Albert, til Venergård 84
 Skeel, Christian, lensmand på Bøvling
 144
 Skeel, Jørgen 102
 Skeel, Mogens, lensmand på Bøvling 144
 Skeel, Otto, lensmand på Bøvling 144
 Skibet, Peder, præst i Jelling 138
 Skjern 148
 Skodborg herred 140-44
 Skodsborg å 94
 Skovsgaard 131
 Skram, Laurids, lensmand på
 Koldinghus 98
 Skram, Marie 138
 Skram, Palle 59
 Skriver, Jep Jensen, Ribe 22, 72
 Skåne 53
 Slangerup 36
 Slesvig 43, 47, 53, 87
 Smidstrup 133
 Smidt, Niels, præst i Jelling 139
 Snejbjerg 146
 Snoghøj 105
 Sofie, datter af Erik Plovpenning 84
 Solgaard, Christian, præst i Holstebro 114
 Sorteplov 52, 54, 67
 Spanien 9
 Sparre, Jens 102
 von Spechan, Franz Eberhard, lensmand
 på Riberhus 72
 Splett, Lyder Henriksen, borgmester i
 Kolding 96
 Splittaf, Jacob, biskop i Ribe 68
 Spangershøj 132
 Stadil 140
 Stangeberg, Henrik, biskop i Ribe 63, 69

- Steensen, Niels, læge 19
 Stefan, abbed ved Herrerisvad kloster, senere biskop i Ribe 63, 67
 Steffensen, Søren, præst i Jelling 139
 Stephanus, Stephanus Johannis 22, 24, 26
 Stigsøn, Maurits, prior for Gudum kloster 119
 Stormarn 87
 Stur, Peder, kgl. hofpræst 71
 Sturlason, Snorre 13
 Svane, Anders Hansen, borgmester i Ribe 59, 73
 Svane, Hans, borgmester i Vejle 57
 Svaning [Svane], Hans, ærkebiskop 57
 Svaning, Hans Jensen, provst på Samsø 24, 57
 Svaning, Hans, kgl. historiograf, dekan og kannik i Ribe 30, 31, 41, 49, 57, 64
 Svaning, Marine Hansdatter, Ribe 41, 59
 Svansøe, Anders Nielsen, præst i Varde 110
 Svansøe, Niels, præst i Varde 109
 Svend Estridsen 41
 Svend Grathe 67
 Svend Tveskæg 137
 Svendsen, Christian, præst i Borbjerg, prior i Stubbe kloster 144
 Svendsøn, Morten, Kolding 96
 Sverige 80, 88
 Syv, Peder 16, 26
 Sædding 150
 Sæmund 13, 14
 Sønderby 124
 Sønderjylland 94
 Sønder Lem 149
 Sørensen, Ancher, præst i Kolding 96
 Sørensen, Anders, borgmester i Kolding 96
 Sørensen, Ib, præst i Ribe 44, 45
 Sørensen, Jens, præst i Kolding, død 1612 96
 Sørensen, Jens, rektor i Kolding, død 1634 6
 Sørensen, Peder, Balleby 142
 Sørensen, Peder, borgmester i Ribe 73
 Sørensen, Peder (Petrus Severinus), kgl. livlæge 86
 Tacitus, Cornelius, romersk historiker 23
 Taulov 17
 Tausen, Hans, biskop i Ribe 41, 54, 58, 70
 Tausen, Jens, kapellan i Ribe 45
 Tausen, Rasmus, Gårslev 132
 Terpager, Peder, Ribe 31, 32, 56, 75
 Thisted, Peder, rektor i Holstebro 115
 Thoko, rektor i Holstebro 115
 Thomsen [Tønnesen], Karsten, borgmester i Ribe 73
 Thomsen, Laurids, præst i Kolding 95
 Thor 88
 de Thou, Jacques Auguste, fransk historiker 97
 de Thurah, Laurids, arkitekt 18, 19
 Thure, biskop i Ribe 30, 47, 67
 Thuresen, Peder, biskop i Ribe 68
 Thy, Søren Jacobsen, borgmester i Ribe 73
 Thyra Danebod 133-38
 Thüringen 87
 Thøger, præst i Borbjerg 144
 Thøgersen, Anders, præst i Borbjerg 144
 Thøgersen, Laurids, borgmester i Ribe 59, 73
 Tjørring 147
 Tolk 159
 Tomum, Ib Jensen, borgmester i Ribe 45
 Torsted 140
 Trap, Jens Peter 7
 Trolldhøj 142
 Trolle, Birger, lensmand på Lundenæs 148
 Trolle, Corfitz 9
 Trøjborg 68
 Tursen, Jon, filolog 25
 Tuve, biskop i Ribe 31, 63, 67
 Tvis kloster 36, 147
 Tyge, biskop i Ribe 68
 Tyskland 43, 98
 Tønder herred 126-27
 Tønnesen, Jens, prior for Gudum kloster 119

- Tørrild herred 108, 133-39
Tørring 140-43
- Ulfborg herred 17
Ulfeld, Ejler, lensmand på Bøvling 144
Ulrik, hertug, søn af Fr. II 101
Universitetet, København 9, 13, 70, 71, 122
Universitetsbiblioteket, København 7, 15, 18
Uranienborg 14
Urne, Christoffer, Kolding 96
- Valdemar, biskop i Ribe 66
Valdemar, biskop i Slesvig 36, 157-59
Valdemar I den Store 64, 67
Valdemar II Sejr 14, 67, 68, 77, 83, 86, 87, 101, 159
Valdemar III den Unge 68, 86, 87
Valdemar III Erikssøn, konge 1326-30, senere hertug af Slesvig 68, 77, 78, 98, 101, 107
Valdemar IV Atterdag 31, 87, 101
Valdemar Erikssøn, hertug af Slesvig, død 1312 101
Valdemar Abelson, hertug af Slesvig, død 1257 101
Valter, ærkediakon i Ribe 64
Vamdrup 154
Vandal, Johan, biskop i Ribe 70
Vandal, Hans, biskop i Viborg 71
Vandfuld herred 139
Varberg 80
Varde 29, 33, 65, 79, 109-12
Vardehus 112
Varde, St. Jacobi kirke 109-10
Varde, St. Nikolaj kirke 109, 110-12
Varde, Jens Christensen, præst i Ribe 44
Vedel, Anders Sørensen, kgl. historiograf 22, 24, 26, 34, 41, 57, 58, 59, 64, 75, 108
Vedel, Bernt Laugesen, kapellan i Ribe 49
Vedel, Dorothea Sørensdatter 41
Vedel, Lauge Andersen, præst i Ribe 41, 44, 49, 58
- Vedel, Søren Andersen, rektor i Sorø, senere præst i Ribe 41, 49, 58
Vedsted 128
Vejle 38, 65, 99, 107-8, 109
Vejle Fjord 107
Vejle, St. Nikolaj kirke 107
Vejle, Jacob Madsen, præst i Ribe, senere Fyns biskop 49, 64
Vejle, Mads Nielsen, kapellan i Ribe 49
Velling 124
Vemb 146
Venedig 11
Venø 145
Vesterhavet 7, 41, 43, 80, 94, 109, 113, 121, 123, 124, 150
Vester Horne herred 151
Vestindien 90
Viborg 21, 23, 62, 69, 84, 99, 109, 124
Viborg, Jens Pedersen, ærkediakon og kannik i Ribe 57, 58
Vicard, kannik i Ribe 61
Viffert, Aksel, lensmand på Riberhus 72
Viffert, Holger, lensmand på Bøvling 144
Viitzen, Mads, præst i Jelling 138
Vilhelm, abbed af Æbelholt 159
Villadsen, Niels, præst i Holstebro 114
Vilstrup 129
Vind 17
Vind, Christian, præst i Skjern 148
Vind, Christian, rektor i Holstebro 115
Vind, Ivar, lensmand på Lundenæs 148
Vinding 17
Vinding, Rasmus 22, 86
Vinstrup, Peder Jensen, Sjællands biskop
Vinstrup, Peder Pedersen (1605-79) 22, 126
Vinstrup, Thale 9
Vinter, Peder, præst i Borbjerg 144
Viscerus, Nicolaus, hollandsk kartograf 41
Vitskøl kloster 36
Vittenberg ved Ribe 71
Wittenberg 32
Wolf, Jens Lauridsen 22, 33, 87
Vor Frue Kirke, København 71
Vor Frue Skole [Metropolitanskolen], København 9

Worm, Matthias, præsident i Ribe
7, 28, 41, 73
Worm, Ole, professor 7, 16, 22, 23, 25, 26,
28, 35, 36, 65, 126, 127, 129, 130, 135, 136,
152, 154, 155
Wrangel, Carl Gustav, general 106
Waagstene 129

Zaragoza 9
Zeilderus, Martin, topograf 24

Ægidiussen, Laurids, præst i Ribe
44, 45, 61, 64
Ægypten 11, 54

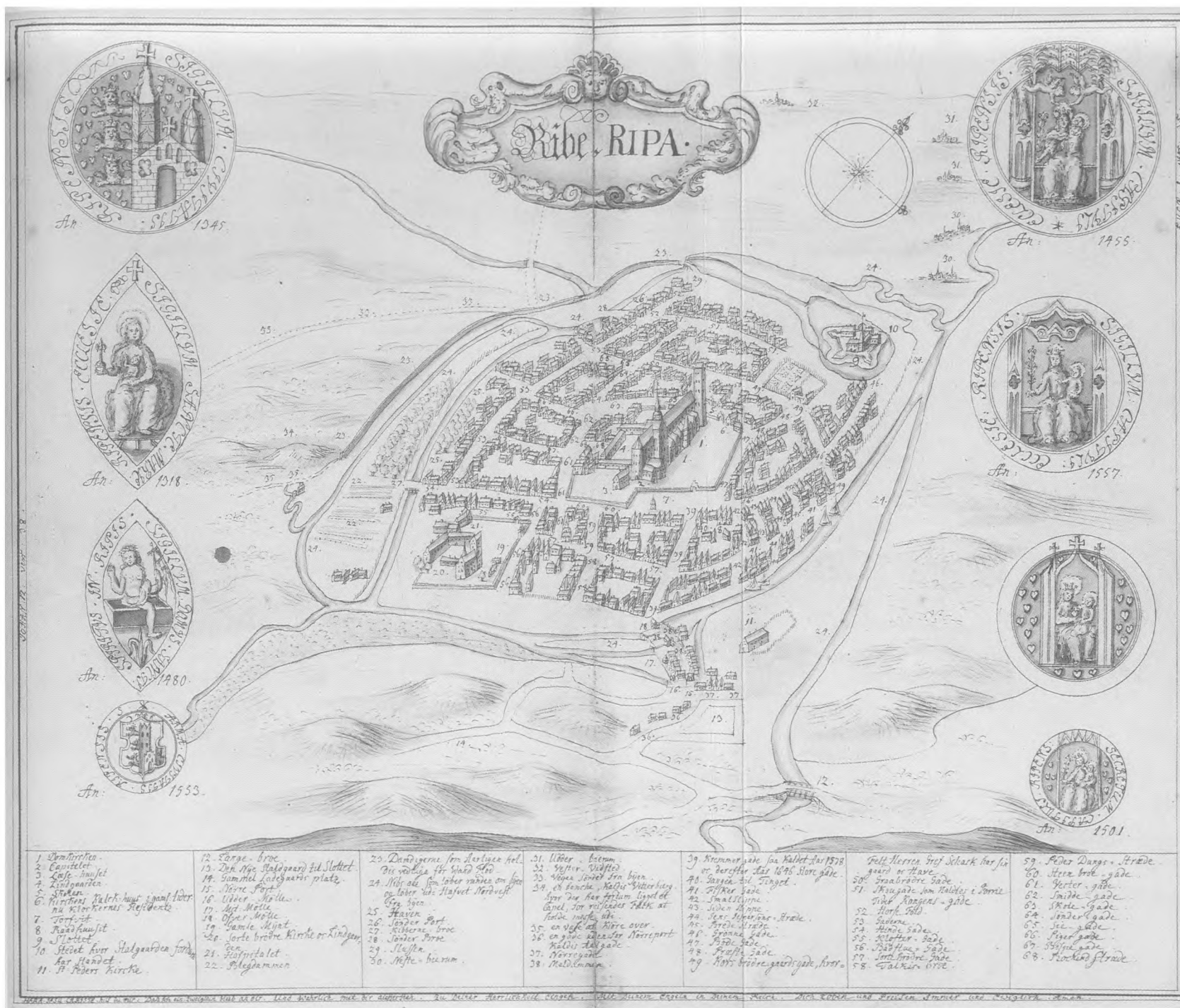
Ælnoth 24
Ærø 7

Ølby 146
Ørnsborg 95
Østersøen 43, 94, 107, 113, 121
Østre Horne herred 152

Åbenrå 84
Aagaard, Christen Lauridsen, rektor i
Ribe 61, 65
Aagaard, Laurids, kapellan i Ribe 45
Ålborg 21, 79, 83
Århus 21, 47, 69, 113, 124
Aarslev, Christen Nielsen 18, 19, 23, 33, 37

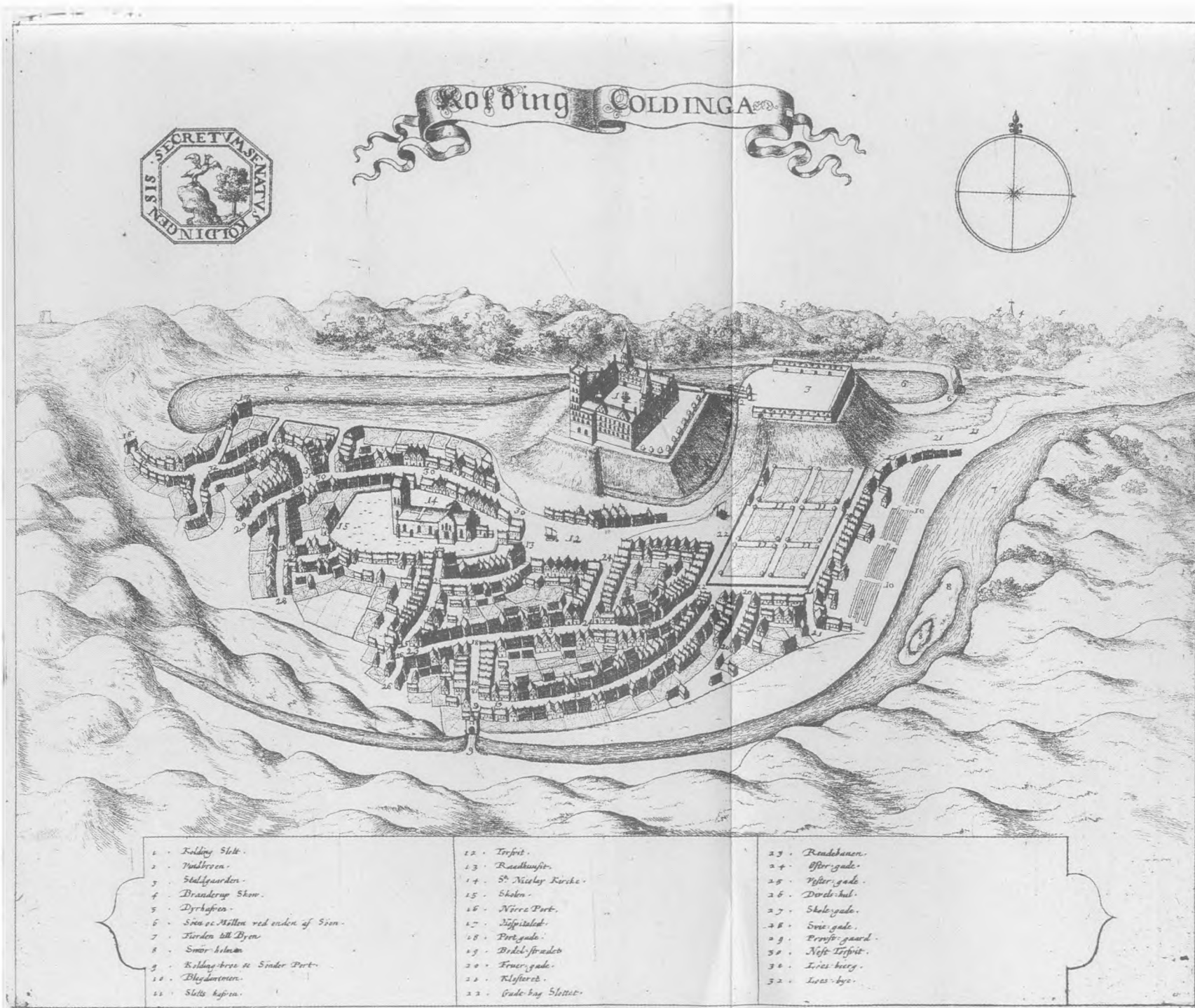
RIBE - RIPA

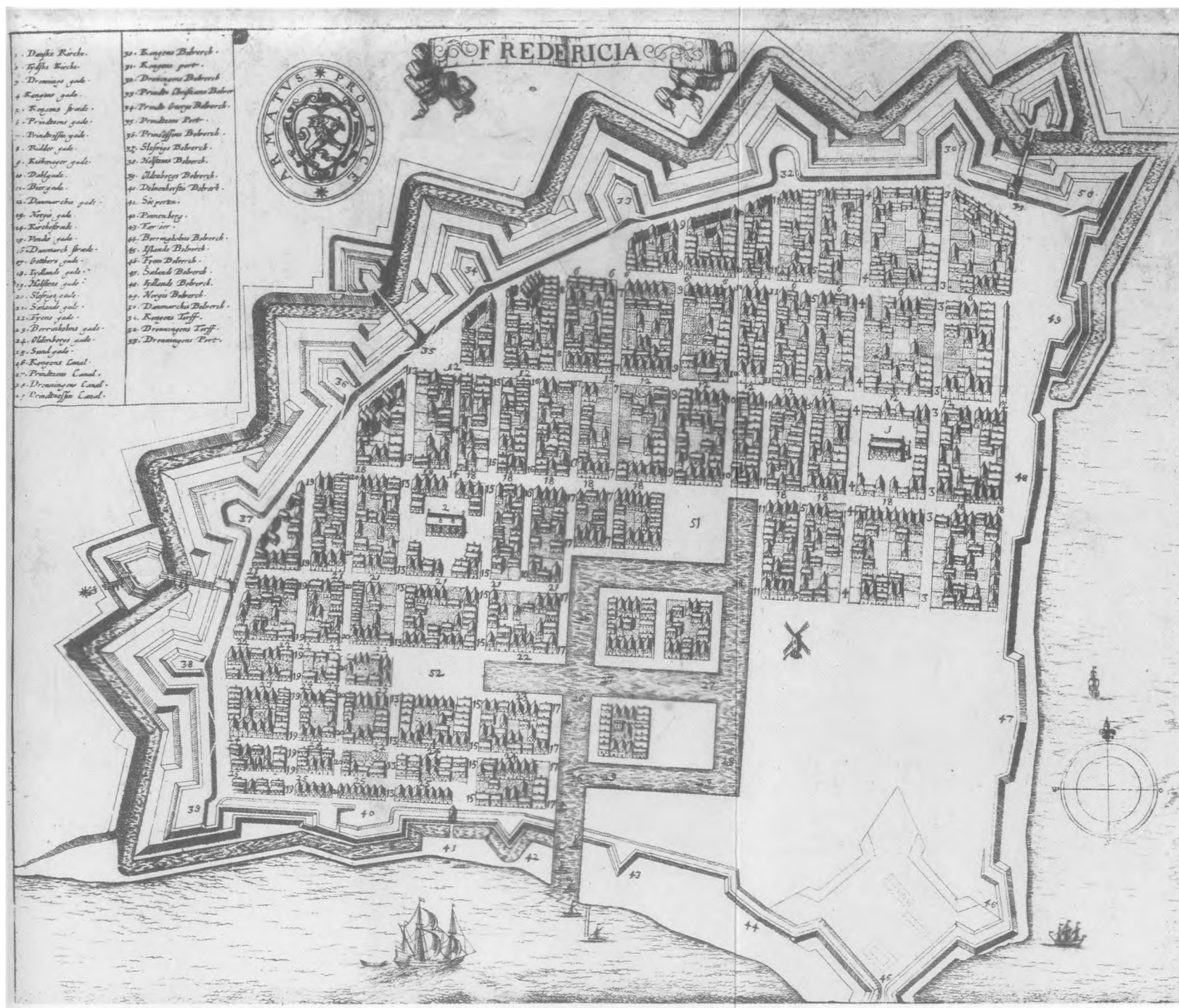
1. Domkircken.
2. Capitelet.
3. Læse-huuset.
4. Lindgaarden.
5. Skolen.
6. Kirckens Kalck-huus i gaml: tider, nu Klockernes Residentz.
7. Torfvit.
8. Raadhuusit.
9. Slottet.
10. Stedet hvor Stalgaarden forðum har standet.
11. St. Peders Kircke.
12. Lange-broe.
13. Den Nye Staldgaard til Slottet.
14. Gammel Ladegaards platz.
15. Nörre Port.
16. Udder-Mölle.
17. Mid: Mölle.
18. Ofver Mölle.
19. Gamle Mynt.
20. Sorte brödre Kircke oc Lindgaarden.
21. Hospitalet.
22. Blegdammen.
23. Damdigerne som Aarligen holdis ved lige for Wand Flod.
24. Nibs aae som löber runden om byen og löber udi Hafvet Nordvest fra byer
25. Haven. [Graven]
26. Sönder Port.
27. Kibberne-broe.
28. Sönder Broe.
29. Slussen.
30. Neste-bierum.
31. Udder-Bierum.
32. Vester-Vidsted.
33. Veyen sönden fra byen.
34. en banche, kaldis Vittenbiere, hvor der har forðum ligget et Capel, for reisendes Folck at holde messe udi.
35. en vase at kiöre over.

36. en gade uden for Nørreport
kaldis Aalgade.
37. Nørregade.
38. Meldammen.
39. Kremmer gade saa kaldet Aar 1578,
oc derefter Aar 1646 Store gade.
40. Gangen til Tinget.
41. Fisker Gade.
42. Smalslippe.
43. Siden [Skiden] slippe.
44. Jens Jespersöns-Stræde.
45. Brede-Stræde.
46. Grønne Gade.
47. Bøde [Bøddel] Gade.
48. Præste Gade.
49. Kors brödre-gaards gade, hvor
Felt-Herren Gref Schack har sin
gaard oc Have.
50. Graabrödre gade.
51. Skougade som kaldtes i Forrie
Tider Kongens-gade.
52. Horse Fold.
53. Gaderne [Gravene].
54. Hinde [Hunde] Gade.
55. Kloster-Gade.
56. Badstue-Gade.
57. Sorte Brödre Gade.
58. Talkis-broe.
59. Peder Dungs-Stræde.
60. Steen broe-gade.
61. Vecter-gade.
62. Smidde-gade.
63. Skole-gade.
64. Sönder-gade.
65. Sie-gade. [Svie-gade]
66. Piger-gade. [Puger-gade]
67. Bispe gade.
68. Röckind stræde.

KOLDING - COLDINGA

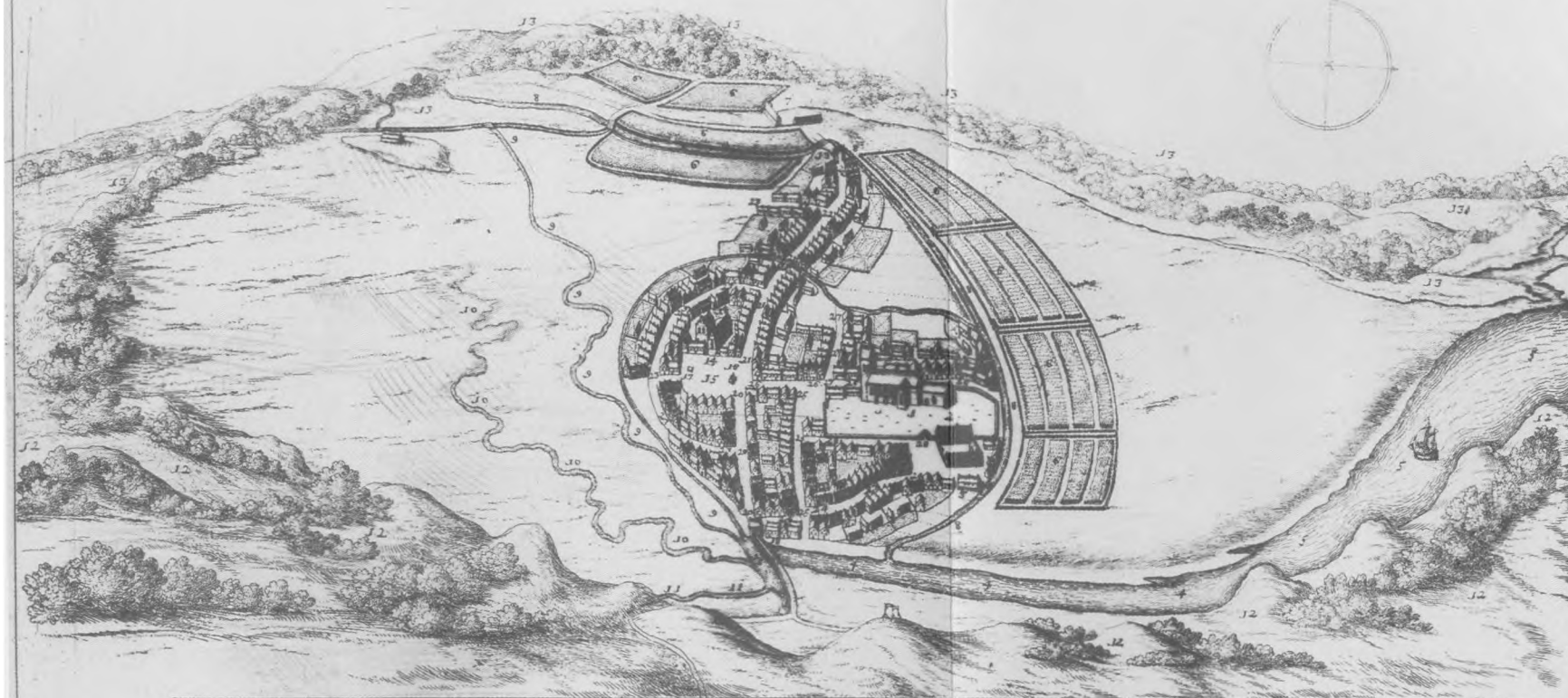

FREDERICIA

1. Danske Kirche.
2. Tydske Kirche.
3. Dronnings gade.
4. Kongens gade.
5. Kongens stræde.
6. Prindtzens gade.
7. Prindtzensin gade.
8. Ridder gade.
9. Kiöbmager gade.
10. Dahlgade.
11. Biergade.
12. Danmarchis gade.
13. Norgis gade.
14. Kirchestræde.
15. Vendis gade.
16. Danmarch stræde.
17. Gotthers gade.
18. Iydlands gade.
19. Holstens gade.
20. Slesvigs gade.
21. Sælands gade.
22. Fyens gade.
23. Borrinholms gade.
24. Oldenborgs gade.
25. Sundgade.
26. Kongens Canal.
27. Prindtzens Canal.
28. Dronningens Canal.
29. Prindtzensin Canal.
30. Kongens Bolverck.
31. Kongens port.
32. Dronningens Bolverck.
33. Prindtz Christians Bolver.
34. Prindtz Georgs Bolverck.
35. Prindtzens Port.
36. Princessis Bolverch.
37. Slesvigs Bolverck.
38. Holsteins Bolverck.
39. Oldenborgs Bolverck.

40. Delmenhorstis Bolverck.
41. Söeporten.
42. Pinnenberg.
43. Fær-öer.
44. Borringholms Bolverck.
45. Islands Bolverck.
46. Fyens Bolverck.
47. Sælands Bolverck.
48. Iydlands Bolverck.
49. Norgis Bolverck.
50. Danmarchis Bolverck.
51. Kongens Torff.
52. Dronningens Torff.
53. Dronningens Port.

1. St. Nicolay Kirke.
2. Skolen.
3. Möllen.
4. Brahiol.
5. Fiorden.
6. Hummel-gaarder.
7. Hospitalet.
8. Mölle-Aae.
9. Bleg Aae.
10. Gammel Aae.

11. Holme Aae.
12. Dyre-hafven.
13. Weyle-Cabbell.
14. Raadhuusit som var ifordum tyder sorte Bröder Closter.
15. Torfvit.
16. Tinget.
17. Brynden.
18. Sönderbroe oc Port.
19. Nörre Port.
20. Söndergade.
21. Torfve-gade.
22. Nörregade.
23. Flegborre.
24. Fiskergade.
25. Fold-gade.
26. Kirche strædet.
27. Grönne-gade.
28. Mölle gade.

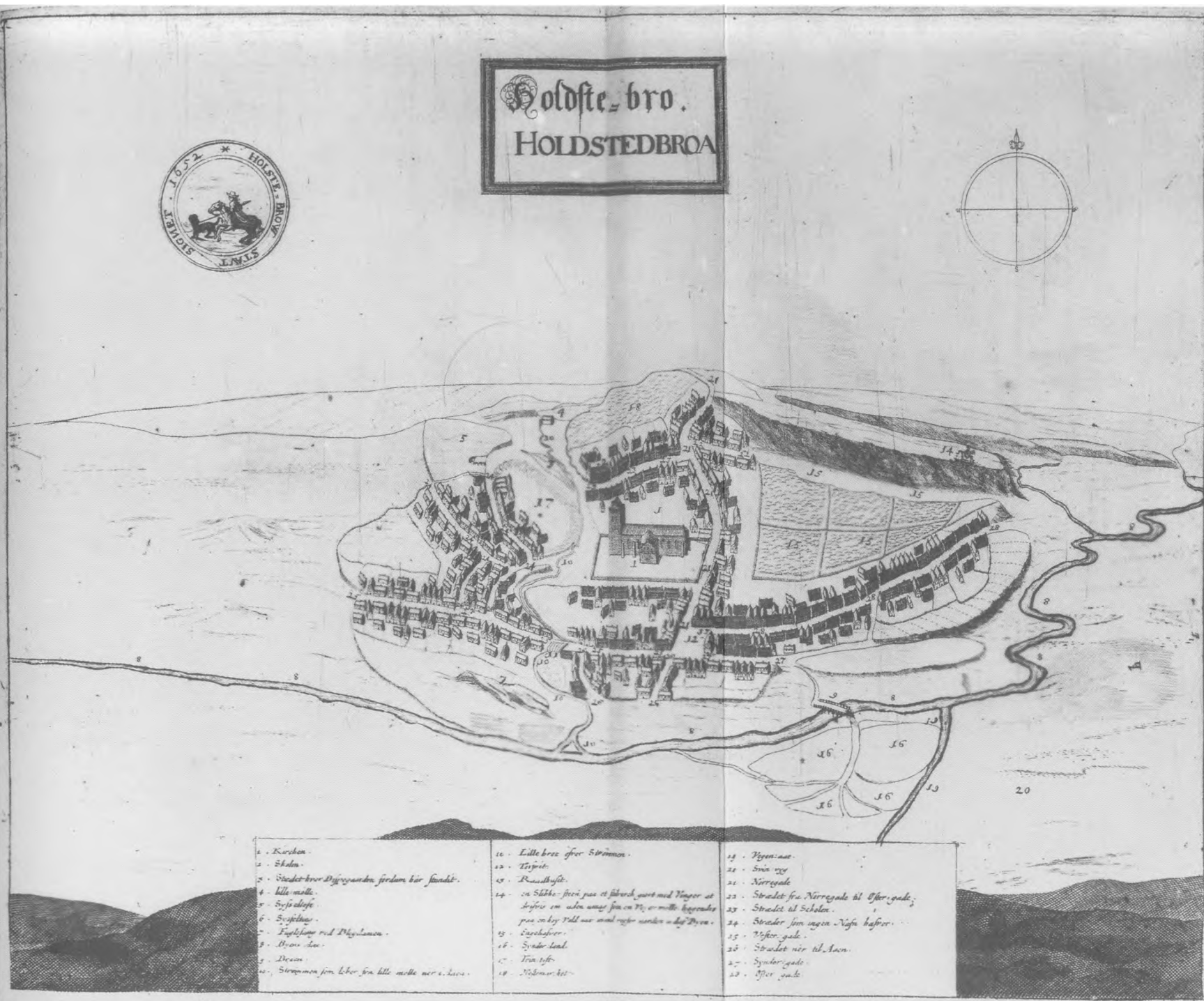
21. Torfve-gade.
22. Nörregade.
23. Flegborre.
24. Fiskergade.
25. Fold-gade.
26. Kirche strædet.
27. Grönne-gade.
28. Mölle gade.

WEILE - WELLEA

1. St. Nicolay Kirke.
2. Skolen.
3. Möllen.
4. Brahiol.
5. Fiorden.
6. Hummel-gaarder.
7. Hospitalet.
8. Mölle-Aae.
9. Bleg Aae.
10. Gammel Aae.
11. Holme Aae.
12. Dyre-hafven.
13. Weyle-Cabbell.
14. Raadhuusit som var ifordum tyder sorte Bröder Closter.
15. Torfvit.
16. Tinget.
17. Brynden.
18. Sönderbroe oc Port.
19. Nörre Port.
20. Söndergade.
21. Torfve-gade.
22. Nörregade.
23. Flegborre.
24. Fiskergade.
25. Fold-gade.
26. Kirche strædet.
27. Grönne-gade.
28. Mölle gade.

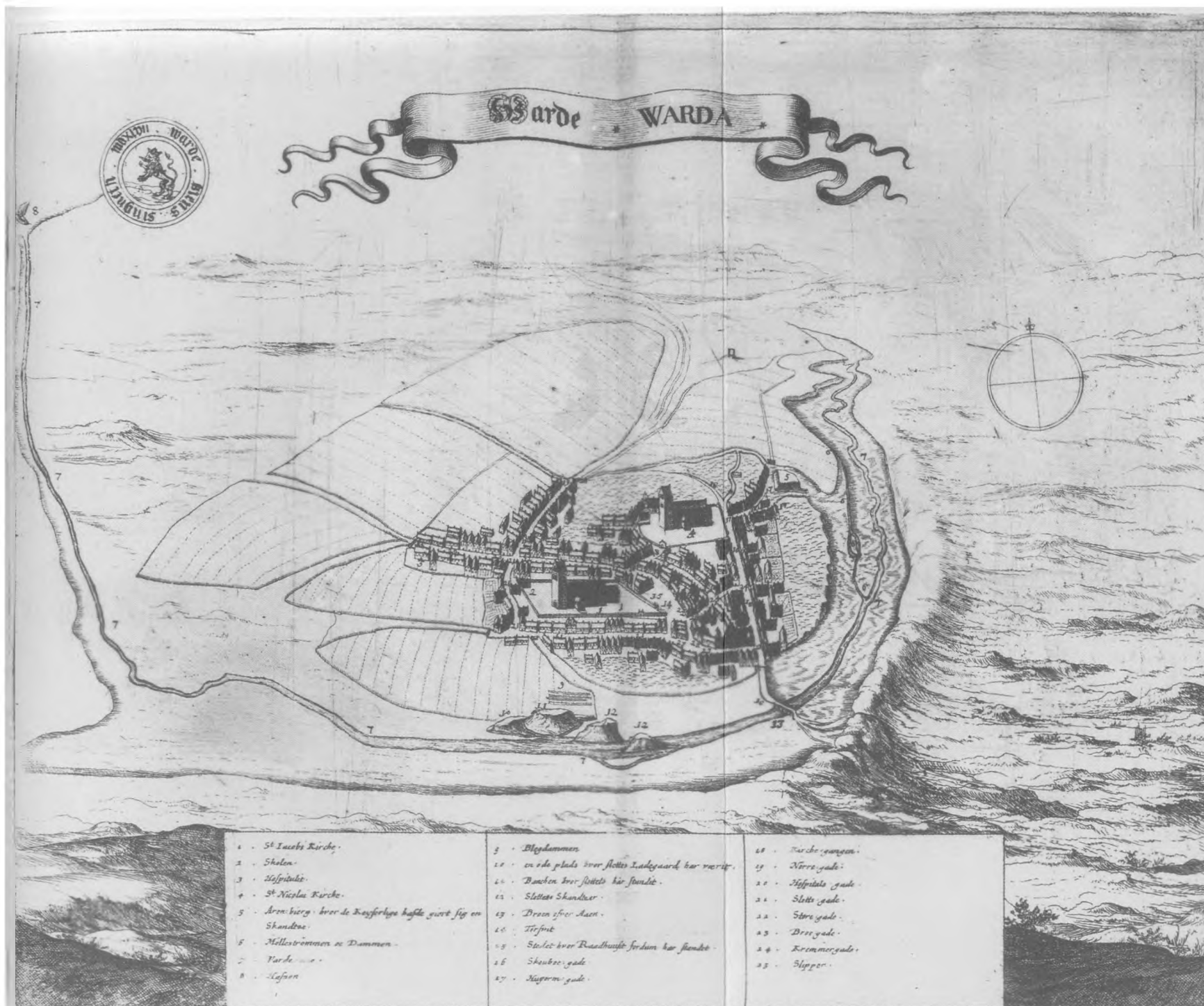
HOLDSTE-BRO - HOLDSTEDBROA

1. Kirchen.
2. Skolen.
3. Stædet hvor Bispegaarden forud har standit.
4. lille mølle.
5. Sysseltoft.
6. Sysselting.
7. Fuglesang ved Blegdammen.
8. Byens Aae.
9. Broen.
10. Strømmen som løber fra lille mølle ner i Aaen.
11. Lille broe ofver Strømmen.
12. Torfvit.
13. Raadhusit.
14. En Slibbe-steen paa et stilverch giort med Vinger at drivis om uden umag som en Veyer mølle liggendis paa en høy Vold naar mand reyser norden udaf Byen.
15. Engehafver.
16. Synder-land.
17. Trin-toft.
18. Hestemarchet.
19. Vegen-aae.
20. Svin-ryg.
21. Nørregade.
22. Strædet fra Nørregade til Øster-gade.
23. Strædet til Scholen.
24. Stræder som ingen Nafn hafver.
25. Vester-gade.
26. Strædet ner til Aaen.
27. Synder-gade.
28. Øster gade.

WARDE - WARDA

1. St. Iacobi Kirche.
2. Skolen.
3. Hospitalit.
4. St. Nicolai Kirche.
5. Aren-bierg, hvor de Keyserlige hafde giort sig en Skandtze.
6. Møllestrømmen oc Dammen.
7. Varde-aae.
8. Hafnen.
9. Blegdammen.
10. en öde plads hvor slottes Ladegaard har været.
11. Banchen hvor slottet har standit.
12. Slottets Skandtzer.
13. Broen ofver Aaen.
14. Torfvit.
15. Stedet hvor Raadhuusit forðum har standet.
16. Skouboe-gade.
17. Hugorm-gade.
18. Kirche-gangen.
19. Nörre-gade.
20. Hospitals-gade.
21. Slotts-gade.
22. Store-gade.
23. Broe-gade.
24. Kremmergade.
25. Slippen.

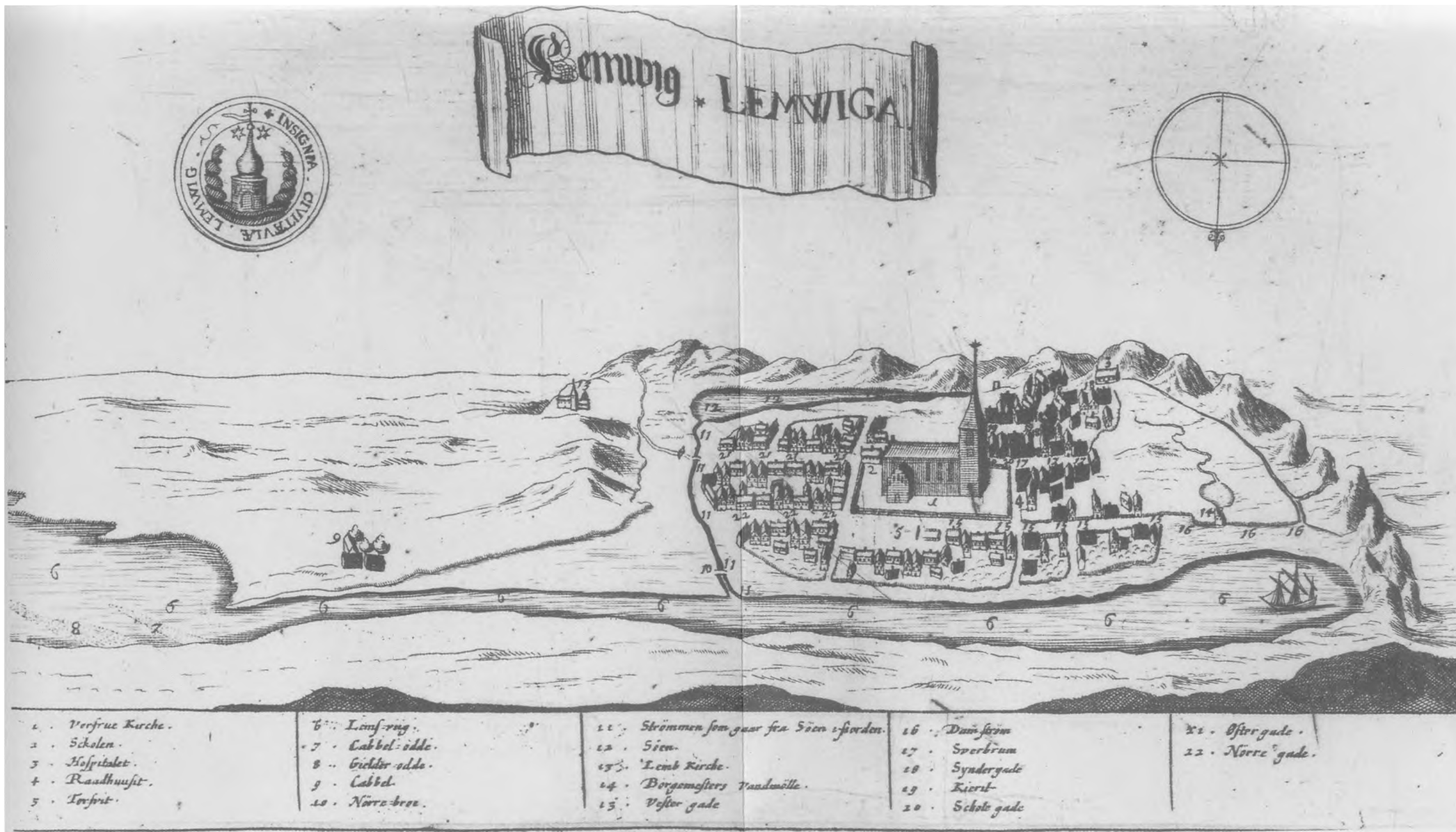

Planche 7 LEMVIG - LEMVIGA

1. Vorfrue Kirche.
2. Skolen.
3. Hospitalet.
4. Raadhuusit.
5. Torfvit.

6. Lems-viig.
7. Cabbel-odde.
8. Gielder-odde.
9. Cabbel.
10. Nörre-broe.
11. Strømmen som gaar fra Söen i fiorden.

12. Söen.
13. Lemb Kirke.
14. Borgemesters Vandmölle.
15. Vester gade
16. Damström.
17. Sverbrum.
18. Syndergade.

19. Kierit.
20. Schole gade.
21. Øster gade.
22. Nörre gade.

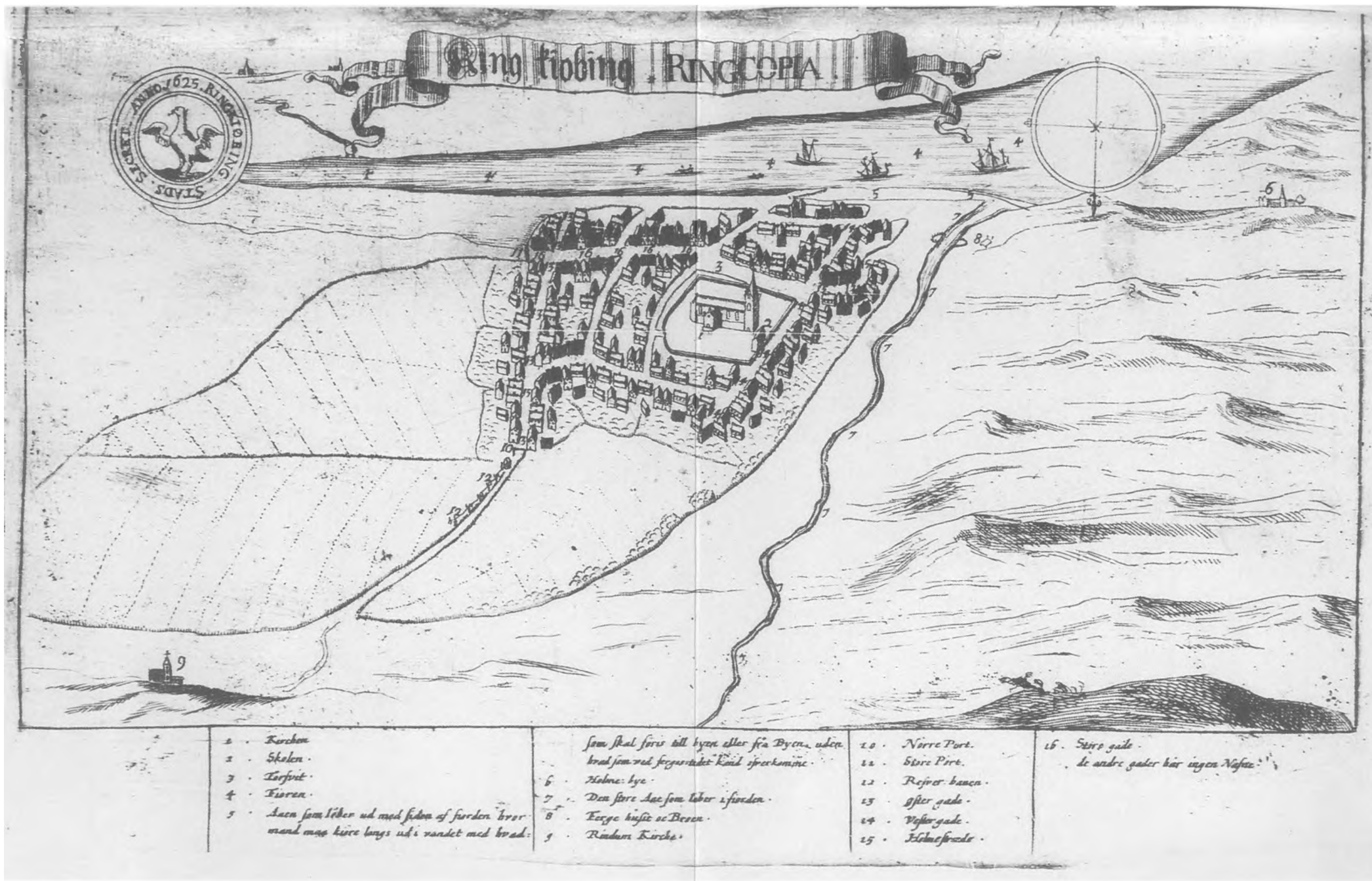

Planche 8

RINGKIOBING - RINGCOPIA

1. Kirchen.
2. Skolen.
3. Torfvit.
4. Fioren.

5. Aeen som löber ud med siden af fiorden hvor man maa kiøre langs ud i vandet med hvadsom skal föris till byen eller fra Byen, uden hvad som ved fergestedet kand ofverkomme.

6. Holme-bye.
7. Den store Aae som løber i fiorden.
8. Ferge husit oc Broen.
9. Rindum Kirche.

10. Nörre Port.
11. Store Port.
12. Refver-banen.
13. Øster gade.
14. Vestergade.

15. Holmestræde.
16. Store gade.
. De andre gader har ingen Nafne.

Resens livsværk – eller det, der skulle have været hans livsværk – det latinsksprogede Atlas Danicus blev påbegyndt allerede i 1666 og var klar til at gå i trykken 15-20 år senere, men blev af forskellige grunde – materialets vældige omfang, mangel på midler og endelig Resens død i 1688 – aldrig udgivet. Man søgte både før og efter Resens død at udarbejde en anvendelig forkortelse, men disse forsøg blev heller ikke offentliggjort. Endelig gik det meste af dette materiale tabt ved Københavns brand i 1728.

Til vor tid er bevaret enkelte sammenskrivninger, af hvilke den vigtigste er et syvbinds foliohåndskrift fra 1750'erne, Uldall 186 fol. i Det kongelige Bibliotek. Ophavsmanden til dette var arkitekten Laurids de Thurah, der brugte af materialet til sin Danske Vitruvius. Uldallhåndskriftet er grundlaget for denne oversættelse.

Senere dannede Resens værk skole for andre danske topografer, Pontoppidan og J.P. Trap, hvis værk »Danmark« først med sin seneste udgaves 31 bind er ved at nå Resens oprindelige 39 binds format.

Udgivelsen af værket i dansk oversættelse tog sin begyndelse i 1925, og med denne oversættelse foreligger dels beskrivelsen af Ribe stift for første gang samlet på tryk – Holstebro har tidligere været udgivet separat – dels kompletterer den Jyllandsbeskrivelsen, således at udgivelsen af Uldallhåndskriftets bind VI, der indeholder de fire nørrejyske stifter, er fuldført. Beskrivelsen af Ribe stift udgør sidste del af bind VI, nemlig siderne 611-779; heraf får Ribe by den fyldigste beskrivelse på 75 sider, de øvrige købstæder Kolding, Fredericia, Vejle, Varde, Holstebro, Lemvig og Ringkøbing 57 sider, landsognene 35 sider, og de sidste 8 sider er helliget Mikkelsklostret ved Slesvig.

Udgaven er hele vejen igennem illustreret med håndskriftets egne kort og tegninger med undtagelse af landsognene, hvis runesten er hentet fra Ole Worms Monumenta Danica fra 1643, da disse billeder er forlæg for håndskriftets illustrationer.

ODENSE UNIVERSITETSFORLAG